

INSTITUTUL DE STUDII SUD-EST EUROPEAN

REVISTA ISTORICĂ

FONDATOR N. IORGA

PUBLICAȚIE SEMESTRIALĂ

BCU Cluj / Central University Library Cluj

VOL. XXXII, N-LE 1—12

IANUAR—DECEMBRIE 1946

REVISTA ISTORICĂ

— DĂRI DE SEAMĂ, DOCUMENTE ȘI NOTIȚE —

FONDATOR: N. IORGA

DIRECTOR: N. BĂNESCU

Vol. XXXII, n-le 1—12

Ianuar—Decembrie 1946

POMENIREA LUI MIRCEA-CEL-BĂTRÂN ¹⁾

Pomenirea lui Mircea-cel-Bătrân chiamă în amintirea noastră întâia epocă a istoriei naționale, când Țara-Românească, închiegată prin silințele glorioasei dinastii a Basarabilor, și-a întins treptat stăpânirea până la hotarele saie firești, adunând, în curgerea unui veac, toate ținuturile românești sub sceptrul celui care atât de mândru se intitula „autocrat”, „Mare Voevod și Domn”. Stăpânirea sa a avut cea mai mare întindere: „*peste toată țara Ungrovlahiei și peste părțile de peste munți și către părțile tătărești și Amlașului și Făgărașului herțeg și Banatului dela Severin Domn, și de amândouă părțile Dunărei întregi până la Marea cea mare și cetățile Dârstorului stăpânitor*”.

Această epocă a fost, cum atât de bine o caracterizează în istoria sa monumentală Nicolae Iorga, aceia a *ctitorilor*

Imprejurările în care ei au întruchipat clădirea vieții noastre politice nu erau mai fericite decât cele ce pun astăzi în joc soarta României. La Miază-Noapte, Ungaria Angevinilor era un Stat puternic și amenința neconținut cu expansiunea sa dincoace de Carpați; iar la Miază-Zi, cucerirea turcească, în plină desfășurare, se apropia de Dunăre, aducând primejdia în pragul țării noastre.

Cu simțul său politic, de care a dat dovadă în tot cursul domniei, Mircea-cel-Bătrân a știut să țină în respect pornirea

1) Cuvântare rostită la Biserica-Albă, cu prilejul pomenirii slăvitului Domn, în ziua de 10 Februarie 1946.

agresivă a Ungariei, și a făcut să se stabilească bune legături între dânsul și regele Sigismund. Tratatul de alianță din 1395, în care Mircea apare ca un aliat, nu ca vasal, a fost încoronarea politicii sale înțelepte, care-i aduse ajutorul lui Sigismund după marea bătălie dela Rovine.

El se asigurase, de altminteri, mai dinainte împotriva ambiției regelui ungar, încheiând, în 1390, alianță cu regele Poloniei.

Pe frontul de Miază-zi, la Dunăre, Mircea n'a pregetat a ținea piept marei ofensive turcești. Cu iscusința sa la războiuri și cu vitejia nedesmințită a ostașilor, el a biruit și a mântuit țara de catastrofa în care alte state creștine, cu un trecut secular, s'au năruit.

Așezarea Sultanului Murad I la Adrianopole (1365) învederese tuturor că soarta Peninsulei balcanice era pecetluită. Cucerirea turcească în Europa se urmează de acum în ritmul înfrigurat al unui film de cinematograf. Prima încercare a Sârbilor de a-i alunga din primejdioasa vecinătate fu sângeros zdrobită în lupta de pe Marița (1371). Sofia, cetate puternică, deschizând calea dincolo de Balcani, cădea în mâinile lui Murad la 1382. După câțiva ani, confederația Sârbilor, cu kneazul Lazăr în frunte, se mișcă, dar Murad se repede din Asia, devastează Bulgaria, silind-o la vasalitate și cucerește Niș, poarta către Serbia (1386). Kneazul se ridică din nou (1387) și nimicește la Pločnik o oaste a Sultanului. Murad năvălește în anul următor în Bulgaria, smulge Dobrogea din mâinile lui Ivanco, despre care nu se mai știe nimic, și ocupă Silistra. Țarul Șişman, asediat la Nicopole, se supune, intrând în clientela Sultanului. Acesta pătrunde apoi în Serbia. Astfel se ajunge, la 15 Iunie 1389, la marea bătălie din Câmpul Mierlei (Kosovo polje), în care pieriră și sultanul și kneazul sârb Lazăr. Baiezid smulge biruința și Serbia devine vasală.

În acest moment intervine peste Dunăre Mircea. Văzând primejdia la hotarul său, neputința lui Șişman și Ivanco de a rezista, ia din mâinile Turcilor în 1388—1389, Dobrogea cu Silistra. El se întitulează de acum și *Despot al țării lui Dobrotici și Dârstorului stăpânitor*. — „*Terrarum Dobrodicij despotus*

et Tristri Dominus“, cum glăsuiește actul încheiat în 1390 cu Vladislav al Poloniei.

Ceasul Bulgariei sună în curând. În Iulie 1393, Baieșid lua cu asalt Trnovo, reședința lui Șışman. Burgul Trapezița, cu palatele sale, fu ras la pământ. Țarul dispăru, Bulgaria pieri ca Stat, pentru a reînvia abia în zilele noastre. Mircea își pierdu, firește, stăpânirea peste Dunăre. Și acum îi veni și lui rândul. Pentru siguranța cuceririlor sale, Sultanul trebuia să înlăture un vecin atât de primejdios.

Cu mulțime de oști, între care se numărau și contingentele Sârbilor vasali, conduse de Marcu Cralievici, cântat în poezia populară sârbească, și despotul Constantin dela Velbujd-Küstendil, socrul împăratului bizantin, Baieșid năvăli peste Dunăre. Mircea îl aștepta. El îl izbi la Rovine, unde avu loc, în ziua de 10 Octomvrie 1394, bătălia mare, înregistrată amănunțit de Analele turcești și ale popoarelor creștine din Balcani. După expresia cronicarului muntean, văzduhul se întunecă de mulțimea săgeților, și atâta sânge se vărsă, „cât erau văile crunte“. Marcu Cralievici căzu în crâncena încăerare și ceva mai în urmă pieri și despotul Constantin. Sultanul nu scăpă din apriga lovire a Românilor decât improvizând în grabă, la sfatul lui Evrenosbei, o tabără întărită cu șanțuri și trunchiuri de copaci. Mircea biruise tare, dar în fața oștilor, fără număr ale Turcului, se retrase spre munți și trecu la Brașov. Ca mai totdeauna, în asemenea triste împrejurări, o unealtă se afla în tabăra dușmanului, pentru a se înălța în Scaun.

Sigismund, îngrijorat și pentru dânsul, încheie cu Mircea tratatul din Martie 1395 și veni cu Domnul legiuit asupra Turcilor, până la Dunăre, alungându-i din Turnu.

În anul următor, Mircea însoțea cu oastea sa și cu Sigismund armata cruciaților, în memorabila bătălie dela Nicopole (Septembrie 1396). Avântul imprudent al Francezilor dete biruința lui Baieșid. Floarea cavalerimii din Apus rămase pe câmpul de bătaie. Mircea trecu Dunărea înapoi, Sigismund scăpă pe o corabie.

La 1400, o numeroasă oaste de pradă a Turcilor năvălea prin părțile Severinului în țară. Ea fu nimicită de Mircea. Ra-

portul unui corăbier grec către Dogele Venetiei, publicat de Iorga, vorbește de înfrângerea unei mari armate de 60.000 de oameni, distrusă în mare parte de „Milço Vlacho“.

Doi ani mai în urmă, Baiezid își încheia furtunoasa-i carieră, în Asia. El se lovea, în Iulie 1402, în crâncena bătălie dela Angora, cu trufașul său adversar turcoman Timur-Lenk. Zdrobit de mulțimea hoardelor asiatice, după o înverșunată rezistență, Sultanul căzu în mâinile Hanului și pieri, după un an, în captivitate. Războiul civil izbucni îndată între numeroșii săi fii. Europa putu în sfârșit respira. Bizanțul, terorizat în tragedia lui izolare, își aduna forțele, pentru a-și prelungi existența cu o jumătate de veac. La Dunăre însă, unde atât de puternic apăsase ofensiva turcească, o situație nouă se instaurează acum, datorită împrejurărilor de care simțul politic și energia lui Mircea știură a se folosi.

Înainte de căderea lui Baiezid, el făcuse o campanie neașteptată în Moldova și așezase acolo în Scaun pe tânărul Alexandru-cel-Bun, fiul lui Roman-Vodă, lucru de mare însemnătate. Influența lui Mircea asupra celeilalte domnii românești se exercită de acum multă vreme, și o putem recunoaște, cum arată atât de bine Nicolae Iorga, în două domenii: în acela al stabilirii unei ierarhii, care lipsea până atunci Moldovei, și în al noiei orânduiri canonice a Bisericii moldovene. Se creia astfel, după expresia marelui istoric, o singură linie politică pentru amândouă domniile. Ele intră îndată în strânse legături cu Polonia, o adevărată triplă-alianță polono-română, explicată prin situația critică a Ungariei, unde împotriva lui Sigismund se ridicase regele Ladislau.

Dar anarhia în care cade, după dispariția lui Baiezid, puterea otomană, face cu puțință o adevărată hegemonie a lui Mircea în Sud-Estul european. E faza hotărâtoare a rolului internațional pe care marele Voevod, prin iscusința și îndrăzneala sa politică, l-a jucat în toată această a doua jumătate a glorioasei sale domnii.

Amestecându-se în lupta pentru succesiune a fiilor lui Baiezid, Mircea susținu cu tărie pe *Musa*, care găsi refugiu și sprijin la Curtea sa, și pentru care Domnul român interveni la împăratul bizantin, ale cărui interese îl făceau să susțină pe

Soliman. Cu oști dela Mircea și dela Ștefan al Sârbilor, atras în această alianță, porni Musa în Balcani (1410) și, de două ori biruit de rivalul său, se întoarse la Mircea, fu din nou ajutat și izbuti, în 1411, să înfrângă pe Soliman, care pieri în drum către Constantinople. Mircea contribuă astfel la ridicarea lui Musa pe tronul Sultanilor. În aceste împrejurări, el puse din nou stăpânire pe ținuturile pierdute de peste Dunăre. Titlul său sună iarăși plin, afirmând stăpânirea-i asupra noilor teritorii: „și de amândouă părțile Dunării întregi până la Marea cea mare și cetății Dârstorului stăpânitor“. Trecând apoi Dunărea, la Miază-noapte, el luă Chilia, adăugind la titlurile sale, dela 1406 înainte, pe acela de stăpânitor „către părțile tătărești“.

Când Musa căzu, la 1413, Mircea, atacat, nu se mai putu apăra și pierdu ținuturile de peste Dunăre. El oferă Turcului tribut, asigurând neștirbite drepturile țării.

Stăpânirea aceasta, de două ori afirmată solemn, asupra ținutului dintre Dunăre și Mare, ce corespunde cu Dobrogea noastră actuală, înseamnă întinderea firească a hotarului de Răsărit al Țării-Românești pe pământul plămădirii noastre ca popor.

Scythia Minor, cum se chema acest teritoriu la cei vechi, a fost cel dintâi din ținuturile noastre colonizat de Romani, și colonizarea fu adâncă. Ținutul a fost apoi stăpânit de Bizantini, continuatori ai Romei, secole de-a rândul. Statul bulgar din Balcani, cu tendințe spre Bizanț, n'a stăpânit aici efectiv, și o atestă istoriografia bizantină în prezentarea atât de amănunțită a luptelor purtate necontenit cu Bulgarii, până la 971, când împăratul Tzimiskes desființează Bulgaria și o anexează la imperiu. De atunci, ținutul acesta dintre Dunăre și Mare e o provincie bizantină, numită, după numele fluviului, *Paristrion* sau *Paradunavon*. Ea se păstrează și în timpul războaielor reluate cu Țarul Samuel, zdrobit de Bulgaroctonul (1018).

Ducatul acesta bizantin, cu un strateg în fruntea lui, rezidând la Silistra, a durat două sute de ani, și *Vlahii*, urmașii romanității puternice a Sciției Mici, apar în aceste locuri de multe ori în izvoarele bizantine. Numai reînvierea Statului bulgar prin Asănești a putut pune capăt ducatului de Paristrion. Dar Asă-

neştii au fost o dinastie românească şi noul ţarat a fost creat prin răscoala Românilor, cari i-au atras şi pe Bulgari. N'a fost un *Stat naţional*, nici nu putea să fie. Românii erau atât de numeroşi în Dobrogea, în timpul celui de-al doilea imperiu bulgar, cum se numeşte obişnuit ţaratul întemeiat de Asăneşti, încât călugărul minorit Ruysbroek, în Itinerariul său din 1253, numeşte acest ţinut „Valahia, care e ţara lui Asan“, deosebind-o de Bulgaria, pe care o aşează mai încolo. În vremea Basarabilor noştri, înainte de 1331, călătorul arab Abulfeda spune despre Isaccea că „e un oraş din ţara Valahilor şi atârnă de Constantinopole“. Afirmatia lui corespunde realităţii istorice.

Restauraţia Paleologilor în Constantinopole, la 1261, a readus stăpânirea bizantină şi în Dobrogea, unde cetăţile riverane se puteau uşor apăra cu ajutorul flotei. Documente recente confirmă în totul această stare de fapt. Un sigiliu de plumb al împăratului Isaac II Angelos (epoca răscoalei Asăneştilor) a fost aflat în anul trecut în săpăturile cetăţii Noviodunum, care e la Isaccea, şi un astfel de sigiliu pecetluia un ordin imperial către un demnitar al cetăţii. El n'a putut fi adus altfel, căci sigiliile nu circulă ca monetele. Un text grecesc, publicat acum patru ani, un Panegiric oficial adresat împăratului Mihail Paleologul, vorbeşte de supunerea către împărat a populaţiei din *insulele* paristriene, la gurile Dunării. Acolo era şi *Vicina*, marele oraş de negoţ şi sediu metropolitan, a cărui însemnătate pentru Bizanţ se cunoaşte azi atât de bine, în urma celor publicate de dd. Gh. Brătianu şi V. Laurent. Alt fapt: o expediţie turcească a emirului de Ephes la gurile Dunării, atestată de un poet turec din aceeaşi vreme, către 1335—1340, şi relevată dăunăzi de colegul nostru francez, pâr. Laurent, atacă *Chilia*, unde se luptă cu *Vlahii*.

Toate acestea dovedesc permanenţa neconţinut a romanităţii şi a elementului românesc în provincia dintre Dunăre şi mare, pe care Mircea-cel-Bătrân o aduse întâia oară la trupul ţării noastre.

De aceia, pietatea cu care fraţii noştri dobrogeni comemorează amintirea marelui Voevod ca ctitor înainte de toate al ţinutului *Ior* e un act de îndreptăţită şi curată recunoştinţă, care-i cinsteşte mult.

Pentru a încheia, fiindcă întotdeauna evocația trecutului strecoară în sufletele noastre îndemnuri din faptele lui, ce învățăminte se desfac pentru noi din măreța pilduire a străbunului, în aceste dramatice zile, în care moștenirea lui se clatină jarăși în bătaia furtunii?

El a putut înfrunta cea mai mare putere militară a vremii, fiindcă alături de dânsul a stat țara, solidară în fața marei primejdii. S'a văzut în clipa când Vlad, trădătorul neamului său, a venit cu dușmanul asupra-i și s'a așezat în Scaun: Domnul legitim a continuat a avea țara cu dânsul, până l'a alungat. Zi de zi împreună au stat cu armele în mâni pretutindeni și, *puțini*, au biruit pe *cei mulți*, fiindcă îi mânau credința în Dumnezeuul dreptății și iubirea de moșie, și ele însutesc puterile celui ce luptă pentru a le apăra. Cum spunea, cu visiunea lui de profet, neuitatul nostru Iorga, la temelia unei societăți trebuie să fie o idee, pentru a ținea pe umerii săi lumea oamenilor. Căci nu materia brută întreține viața dintr'însa. Dar ideea *nu se improvisează și nu se importă*. Ea-și are rădăcinile adânc în vremuri care de mult s'au dus și vine numai din marile tradiții care au făcut puterea unui popor. O adâncă solidaritate morală leagă, în cursul veacurilor, generațiile între ele. *Ea* numai e temelia sigură a viitorului nostru. Alianțele, ori cât de tari, și mai nici odată sincere, se risipesc la prima suflare a vântului; tăria lor însăși nu e, de cele mai multe ori, de esența acelor permanente istorice care fac în adevăr trăinicia, ci rezultat al unor conjuncturi, schimbătoare și ele. *Ludibria rerum mortalium*, a zis, în sentențioasa-i înțelepciune, istoricul latin, jucărie în mâinile soartei. Ce s'a ales de Ungaria lui Ludovic-cel-Mare și a lui Sigismund, atât de tari pe vremea mândrului nostru Basarab? Unde mai e azi puterea neînvinsă a Turcilor, de cari, în vremea lui, se cutremura întreaga Europă?

Acesta e îndemnul ce trimite spre noi, din mormântul său dela Cozia, viteazul a cărui pomenire o serbăm. *Salus reipublicae... Toți în jurul Regelui, simbolul măreț al patriei și călăuză înțeleaptă a destinelor acestui popor!*

NICOLAE IORGA, MORALIST

Intre ciudăţeniile vremii noastre, două vor fi probabil din cele mai greu de explicat pentru viitorime: opinia curentă că Nicolae Iorga este un scriitor anevoie de cetit şi aceea, nu mai puțin răspândită, că cel mai de seamă învăţat al Țării a fost şi una dintre cele mai schimbătoare fiinţe. Căci nu mi se pare îndoielnic că pentru urmaşii noştri artistul din Nicolae Iorga îşi va fi găsit locul ce i se cuvine, după cum în ceea ce priveşte statornicia gândirii sale, mai mare decât mirarea stărnită de părerile contemporanilor noştri, nu va fi, poate, decât aceea pe care o va prilejui spectacolul impresionantei unităţi a unei opere atât de vaste, că însuşi autorul ei, cu toată memoria-i vestită, nu mai ajungea să-i ţie seama. Şi aceasta cu atât mai mult cu cât nu e vorba numai de proporţiile neobişnuite ale operei sale, ci şi de varietatea domeniilor în care se desfăşoară ea, oricine fiind cu uşurinţă de acord că e mai lesne să fii consecvent în câteva articole de specialitate, decât atunci când gândul tău se rosteste în domeniile atât de felurite ale istoriei tuturor vremurilor şi neamurilor, ale criticei şi producţiei literare, ale politicei şi societăţii în genere. De aceea şi cred că în asemenea cazuri, decât să căutăm *consecvenţa*, adică regăsirea în vârtejul amănuntelor, e mult mai rodnic pentru înţelegerea întregii opere a-i căuta *unitatea*, adică regăsirea pe planurile mari, pe liniile directoare ale acestui vast ansamblu. Rezultatul final al unei atari încercări nu poate fi altul — după cum m'am încredinţat prin propria-mi experienţă — decât vădirea structurii absolut organice şi de aceea unitare, a unei opere care e oglinda unei personalităţi. Teroarea sacră inspirată de zecile de mii de numere ale unei bibliografii, care singură întrece în dimensiuni

opera altor învățați de renume, va trebui să lase locul celui sentiment de bucurie plină și gravă pe care ți-o dă clipa când, în mijlocul unei catedrale, îți apare deodată, întreg, gândul creator întrupat în planurile felurit orânduite ale zidirii. Ori, unul din firele care cred că ne pot ajuta mai mult la descoperirea a ce face unitatea organică a operii lui Nicolae Iorga este tocmai cercetarea activității sale de moralist, cuvânt luat, fără îndoială, nu în sensul mărginit al fixării unui cod rigid de principii morale, ci în acel mai larg cu putință, al omului ce se interesează de sufletul și de soarta semenului său, omul.

Interesul pentru sufletul omenesc al lui Nicolae Iorga? Dar de ce oare altceva s'a interesat el vreodată, de ce alta vorbește întregu-i scris? Oameni ai vremurilor de altă dată, pe cari istoricul îi cheamă la o nouă viață, contemporani ce pleacă unul câte unul, însemnându-li-se urma între acei *Oameni cari au fost*, plăsmuiri ale feluritelor literaturi îndelung cercetate, chipuri create de fantazia scriitorului, ce alta sunt toate acestea decât mii și mii, mii de mii de suflete, cărora gândul său a încercat să le spovedească taina? Alături de evocarea fapturilor cu ce au ele mai trecător în truda lor pământească, veghiă însă pretutindeni grija de a folosi fiecă umbră ieșită în cale-i, spre a-i smulge tot ce poate mărturisi asupra rosturilor esențiale, și de aceea veșnice, ale bieteii noastre ființe omenesti. Procedând astfel, el nu asculta numai de impulsul dat de o sete de cunoaștere nici o dată ostenită, sau de chemările unei nevoi de cât mai întinsă comuniune sufletească, ci se lăsa deopotrivă călăuzit de ideia nedespărțită că orice cunoștință în plus o dobândim numai spre folosul și învățătura acelor din jurul nostru și acelor ce vor veni în urmă-ne. Stau deci, împreună, contopindu-se într'un întreg, intuiția artistului, analiza cercetătorului de suflete, străduința celui ce vrea să le transforme. Alături de istoric sau de scriitor apare astfel, totdeauna, moralistul. Pentru a-i defini rostul și a pricepe mai limpede învățătura pe care acesta o adună colindând căile lumii și ale vremurilor, poate că cel mai nemerit e să ne îndreptăm dintr'o dată spre însuși temeiul părții celei mai întinse a operei lui Nicolae Iorga, spre viziunea sa istorică.

Pentru istoric nu există morți; înaintea lui se ridică doar o imensă lume vie, noianul de suflete ce se cer ascultate și înțelese și, mai presus de toate, iubite, fără de care nu poate fi ascultare și înțelegere. Acest adevăr l-a priceput Nicolae Iorga, cu instinctul său de istoric, înaintea oricărei teorii, încă din anii, așa de timpurii, ai uceniciei sale dela Paris, când și-a îndrăgit personagiul celei dintâi cercetări în așa măsură, de părea că ar fi fost vorba — după cum ne-o spune, patru decenii mai târziu, în *O viață de om, așa cum a fost* ¹⁾ — „de un om pe care l-ar fi cunoscut, cu care ar fi trăit împreună, ale cărui dureroase aspirații către ideal le-ar fi împărtășit, pe care l-ar fi servit în lungile lui călătorii și la căpătâiul cărui ar fi veghiat în chilia dela mănăstirea Celestinilor din Paris, unde și-a închis suprema desiluzie și dorința de izbăvire prin moarte“. Dacă nu multe figuri ale trecutului s’au mai putut bucura apoi de îndelungile răgazuri închinat cavalerului de cruciată târzie Philippe de Mézières, atitudinea istoricului a rămas până la urmă aceeași, cuprinzând-o de altminteri singur într-o formulă așa de suggestivă, ca aceasta folosită în aceeași neprețuită carte de amintiri: „...înțeleg istoria așa cum aș fi văzut-o, simțindu-mă tovarăș, rudă, prieten, uneori complice cu toți aceia a căror viață o scriu“ ²⁾.

Istoricul nu părăsește, deci, niciodată ființa vie pentru vreo abstracțiune oarecare. El nu se poate însă menține nici la singură analiza psihologică, la retrăirea destinelor individuale. Omul îi apare ca făcând parte din grupuri umane tot mai largi, familie, clasă, popor, până la omenirea întreagă, iar individul va interesa mai ales în măsura în care e reprezentativ pentru vreunul din aceste grupuri, pe care l-a putut înrăuri prin gândirea sau acțiunea sa, ori ale cărui caracteristice le-a deținut în cel mai înalt grad. Ajungem, astfel, la o istorie de categorii sociale, de popoare, sau chiar a întregii lumi, în care avem în fața noastră fenomene de natură diferită, instituțiuni, organizații sociale și economice, forme politice. Cu toată aparența deosebită, suntem și aici în același domeniu, căci, pentru Nico-

1) *O viață de om, așa cum a fost*, I. București, 1934, pp. 217-218

2) *Ibid.*, I, p. 5.

lae Iorga, până și instituțiile nu sunt altceva decât „psihologie națională realizată“³⁾, istoria însăși a unui neam născându-se, la rândul său, „din psihologia majorității unei națiuni, influențată mai mult sau mai puțin de personalitățile superioare“⁴⁾. După cum mi-am îngăduit să sugerez într'un studiu asupra gândirii sale istorice, pentru Nicolae Iorga, „dacă ar fi vorba de un determinism, am putea vorbi mai curând de un determinism al forțelor sufletești“⁵⁾.

O istorie concepută în esența ei ca o imensă revărsare de forțe sufletești, ca un nesfârșit lanț de transformări în primul rând de ordin interior, cere celui care o cultivă o putere de discernământ, anumite facultăți de divinație chiar, pe care fără îndoială că nu le reclamă în aceeași măsură o cercetare a cărei atenție e fixată mai înainte de orice asupra elementelor materiale. Dar și practicarea unei atari istoriografii, la rândul său, nu poate rămânea fără de urmări, mai ales asupra cui i se dedică cu atâta constanță și fervoare ca Nicolae Iorga. Un anumit număr de învățături i se va impune dela sine și urmările lor se vor face simțite în întregul rol pe care a înțeles să-l joace în viața prezentă a contemporanilor săi.

S'ar putea desigur obiecta că ar fi mai bine să întoarcem datele problemei și să vedem dacă nu cumva propria-i viziune a lumii, reflex al unei anumite închegări sufletești și, mai departe încă, a unor anumite stări organice, l-a îndreptat în interpretarea trecutului spre alegerea tocmai a elementelor care conveneau acestei viziuni. Întrebarea merită fără îndoială să fie luată în seamă și poate că voi avea ocazia să revin asupra-i. Pentru moment, putem în orice caz constata că, oricare ar fi fost imboldurile lăuntrice care-l împingeau pe istoric spre alegerea diferitelor date pe care să-și sprijine concluziile sale, ceea ce ne interesează în primul rând sunt tocmai aceste concluzii la

3) O notă despre valoarea morală a istoriei, în *Generalități cu privire la studiile istorice*, ed. III-a, București, 1944, p. 146.

4) Prefața la *Essai de synthèse de l'histoire de l'humanité*, în *Generalități*, p. 152.

5) Știință și metodă istorică în gândirea lui Nicolae Iorga, An. Acad. Rom., *Memoriile Secțiunii Istorice*, S. III, t. XXVII, mem. 10, p. 45.

care se oprește în cercetarea trecutului și chipul cum le folosește el ca îndreptarii în acțiunea întreprinsă înlăuntrul și asupra societății contemporane.

Cea din urmă învățătură ce se desprinde din priveliștea desfășurării istorice stă în însăși învederarea imensului efort continuu, nesfârșitei cheltuieli de energie sufletească pe care le presupune. Totul nu e decât faptă sau, deopotrivă, totul nu e decât gând: gând rodit în faptă bogată sau faptă în care tresaltă încă viu gândul creator. De aici se vor trage felurite simțăminte: disprețul pentru gândul sterp sau fapta moartă, respectul pentru orice muncă cinstită, adică respectul pentru întreaga moștenire a trecutului, sentimentul greutății oricărei înfăptuiri. Nu poți fi începător de lucruri noi prin înlăturarea a tot ce-i vechiu, căci astfel însuși n'ai putea începe nimic, începutul presupunând durată, iar tu negând prin propria-ți faptă, durata însăși. Și apoi, ai tu voie să ucizi pe acei ce sunt încă vii în fapta lor, să pornеști cu mâinile astfel pătate în avântul creațiunii tale? Nu, fapta ta trebuie s'o respecte pe a lor, să se adaoage aceleia, nu să o nege.

Mai presus de toate stă, vra să zică, munca, lucrul făptuit. Din spectacolul zecilor de veacuri de eforturi omenești, dar și, mai înainte de toate, din prisosul unei naturi generoase, a unei neobișnuite înzestrări cu energie, Nicolae Iorga ajunge la o adevărată pasiune a muncii, a efortului creator, care nu numai că singur justifică existența, dar *singur* îi dă chiar realitate acesteia. Astfel, spectacolul morții însăși îi spune că: „E în această jertfire a noastră, unul după altul, ca și cum n'am fi fost, o înaltă învățătură. Căci cu adevărat noi nici nu am fost. Ci numai faptele noastre au fost, și ele rămân de acum înainte neconținut amestecate, mai ales, tot mai slab, dar pentru vecie, în vicața celor ce vin după noi“⁶⁾. Sau altădată, la căpătâiul altui om de muncă: „Moartea lui neașteptată și așa de grozavă (un accident de automobil) e unul din acele evenimente care arată în ce stă valoarea vieții omenești, al cărui viitor se află

6) *Oameni cari au fost*, II, București, 1935, p. 93.

în puterea naturii inconștiente: în singurele fapte, pe care nimic nu le poate nimici, în ele sau în urmările lor" ⁷⁾. De aceea, până la urmă, va conchide Nicolae Iorga, „moartea nu ne privește pe noi, ci pe acea putere care o dă. Noi n'o putem face așa sau altfel în *esența* ei. Pe noi ne privește viața, căci noi o creăm din zilele ce ni se dau" ⁸⁾. Și, dealtminteri, „e ciudat cum se pot gândi oamenii la moarte când e atât de făcut în viață!" ⁹⁾. Însăși liniștea mormântului, spre care aspiră atâtea suflete obosite, îi apare ca lipsită de sens: „Nu te odihnești niciodată pentru munca ce ai făcut-o, ci pentru aceia ce o vei face. De aceea n'are nici un înțeles odihna din mormânt" ¹⁰⁾.

Viața trebuie să fie continuă afirmare, faptă: „Pentru mulți oameni fericirea e o *stare*. De aceea raiul, unde fericii stau înaintea lui Dumnezeu, Fericirea nu poate fi însă decât în avânt, în faptă, cel mult în beția de mulțumire după fapta săvârșită" ¹¹⁾. De unde îndemnul: „Sămănați și pe piatră: din sămânța moartă, putrezită, din gunoiul paserilor ce vor veni să prade, se va face hrana pentru sămânța viitorului, care va crește" ¹²⁾. Până și în gestul de a dărui, față de acel de a primi, se scoate în relief că e cuprinsă „mai multă plăcere *activă*" ¹³⁾. Din aceeași nevoie de afirmare continuă prin faptă vine și împotrivirea la un anumit aspect al idealului monahal, pe care o găsim în una din acele *Cugetări* din care am mai spicuit și până acum: „Ciudată idee de a fi plăcut lui Dumnezeu numai pe cale negativă: *nelucrând* Dumineca, *nemâncând* în posturi, *neiubind* toată viața, cum fac călugării, *netrăind*" ¹⁴⁾. Iar dacă, în analiza vocabularului, — pe care o făcea de obicei cu atât de vădită bucurie, descoperind adesea adevăruri nebănuite, —

7) *Ibid.*, I, București, 1934, p. 435.

8) *Cugetări*, Vălenii de Munte, 1911, p. 7.

9) *Ibid.*, p. 10.

10) *Ibid.*, p. 27.

11) *Ibid.*, p. 14.

12) *Ibid.*, p. 45.

13) *Ibid.*, p. 27.

14) *Ibid.*, p. 109.

s'a supărat cândva de acel înțeles al cuvântului *stare*, cu câtă bucurie, în schimb, scoate el la lumină comoara ascunsă în banul nostru: ce mai faci? „Pe când la alte popoare, când este vorba să se intereseze cineva de starea de sănătate a aproapelui, se pun întrebări ca aceasta, pentru Francez ca și pentru German, ceea ce arată un împrumut de noțiune: „cum îi merge cuiva“, ori pentru Italiani: „cum stă“, pentru Român, ca și pentru Roman, întrebarea celui care se interesează de starea aproapelui, este cu totul alta: „ce mai faci“. Al nostru prin urmare crede că este absolut necesară acțiunea. Cum este omul, are sau ba o însemnătate, dar ceea ce trebuie întrebat și ceea ce face plăcere celui care răspunde, este ce acțiune desfășoară, cu ce adaugă el la viața societății în care trăiește, și am zice: la restul însuși al lumii, care se sprijină pe „a face“¹⁵⁾.

Nu orice muncă are însă același preț și nici e deopotrivă de rodnică. Pentru ca să aibă însemnătate și trăinicie, ea trebuie să pornească dintr'un prisos sufletesc și să fie făcută în deplină libertate. Căci nu există altă clasificare a muncii decât după sufletul ce l-ai pus într'ânsa: „Nu există serviciu inferior decât acela pe care nu-l faci din toată inima, acela pe care-l faci fără onestitate, acela în care înșeli lumea, și servicii înalte sunt toate acelea în care se vede o adevărată inimă de om încălzită pentru opera pe care o îndeplinește, un adevărat spirit omenesc care are totdeauna conștiința demnității lucrului de îndeplinit“¹⁶⁾. Sau într'alt loc, într'o formă și mai pregnantă: „Este numai deosebirea, aceea în adevăr foarte mare și după care singură se judecă oamenii, între munca pe care o primești cu plăcere, fiindcă numai ea îți dă dreptul de a trăi și de a mânca o pâine, și între munca pe care o faci în silă, gemând și blestemând. Cea dintâi întărește trupul și sufletul împreună, cealaltă e o adevărată otravă, în stare să distrugă și naturile cele mai puternice și mai bine înzestrate“¹⁷⁾.

Și iarăși, pentru ca să poată fi pus suflet într'un lucru, trebuie ca acel lucru să iasă din mâna unui om liber. Astfel,

15) *Sfaturi pe întuneric*, II, București, 1940, p. 96.

16) *Ibid.*, I, București, 1936, p. 18.

17) *Ibid.*, I, p. 93.

libertatea apare ca una din condițiile esențiale ale oricărei civilizații. Impotriva ideii biblice a muncii-blestem, Iorga afirmă și dovedește că singura muncă creatoare e munca-prinos. Greșit, piramidele, de pildă, ne evocă nouă imaginea unor mulțimi frângându-se sub povara imenselor blocuri de piatră; mulțime, da, dar nu sângerând sub biciul vătafilor de sclavi, ci jertfându-și bucurios întreaga-i vlagă pentru mărirea veșnică a zeului-Faraon. la Greci, deasemeni, „produsul muncii grecești, ceia ce vedem, ce admirăm de secole întregi, ceia ce face o parte esențială din patrimoniul umanității, modelele care ni stau înaintea ochilor și ni pare rău că nu ne putem întoarce înapoi, nu se datoresc unci munci silnice, nu sunt făcute supt teroare, cum omul de acolo nu este ademenit prin câștig“¹⁸⁾. Și aici avem a face cu o creațiune „care este *morală* și este *religioasă*“¹⁹⁾. Iar la Romani, înfăptuirile lor sunt „o operă de devotament cetățenesc, o operă de disciplină militară“²⁰⁾, pentru a nu mai vorbi de Evul Mediu, vremea celei mai intense creațiuni, când operele de artă „erau făcute de oameni liberi și devotați, cari își consumau viața în voluptatea lucrului frumos“²¹⁾. Peste tot, adică, nu sclavul încovoidu-și spinarea sub amenințarea gârbaciului și nici chinul fără sfârșit al ființei urmărite de blestemul ancestral, ci „o completă confundare sufletească a omului în ceia ce face și închinarea lucrului pe care l-a făcut la ceva care, nu numai că îl întrece pe dânsul singur, dar întrece, cu toată valoarea ei, umanitatea întreagă“²²⁾.

Trecutul nu oferă însă numai o admirabilă lecție de muncă. Creatorii nu sunt indivizi singurateci, sihaștri făurindu-și versul în adânc de pădure sau pe culme de munte, gânditori iscodindu-și cugetul din înaltul turnurilor de fildes. Ei sunt oameni ce aparțin unei societăți, dela care își primesc puterile și asupra căreia se revarsă rodul străduinței lor. Spre

18) *Suflet și lucru*. București, 1937, pp. 51—52.

19) *Ibid.*, p. 55.

20) *Ibid.*, p. 63.

21) *Ibid.*, p. 70.

22) *Ibid.*

această societate sunt îndreptate, mai presus de orice, gândurile aceluia ce s'a deprins a străbate căile grăitoare ale trecutului.

Societatea, spre a fi viabilă și a putea asigura creațiunea marilor spirite, fiind ea însăși de multe ori una dintre cele mai grandioase creațiuni, trebuie să trăiască în anumite condițiuni absolut necesare, dintre care cea dintâi e potrivirea fondului cu forma. Fondul unei societăți, pentru Nicolae Iorga, nu poate fi decât sufletul colectiv al acelei societăți, forma fiind „manifestarea materială“²³⁾ a acestui suflet, instituțiile în care se realizează el. Ori, pentru ca o societate să-și poată pune în valoare toată energia cu care e înzestrată, trebuie ca forma să fie expresia perfectă a fondului sufletească pe care-l îmbracă, să aibă în același timp mlădierea necesară pentru a urmări toate transformările unui fond în continuă evoluție și a se potrivi lor. Altminteri, o formă nepotrivită înăbușe fondul, îi stânjenește elanul creator, îi atrofiază energia vitală, dacă nu cumva acesta reușește să spargă forma străină, pornind pe calea necruțătoare a revoluțiilor.

Concluzia care i se impune istoricului e aceea că o societate trebuie să-și creeze singură formele de viață, nefiindu-i nimic mai dăunător decât împrumutul formelor străine. Atunci când recurgem la asemenea împrumuturi, „deoarece nu se poate transvasa cuprinsul omului dinăuntru, și deoarece forma, călătorind, nu duce cu dânsa decât elementele din care se alcătuiește, rezultatul este că avem a face cu însăși decadența formei, căci forma dacă se transmite fără a fi împrăștiată, se vestește. Este ca o plantă pe care o pune cineva fără pământul ei, este acel lucru misterios pe care nu-l putem fabrica în nici un laborator, care întreține viața înăuntru“²⁴⁾. Dealtminteri, chiar și acolo „unde forma a ieșit din dezvoltarea societății“, dacă nu e „întreținută cum trebuie prin activitatea sufletească“, ea decade²⁵⁾.

23) *Fond și formă în căutarea adevărului istoric*, în *Generalități*, p. 231.

24) *Ibid.*, p. 233.

25) *Ibid.*

Pentru ca o societate să aibă formele cele mai prielnice dezvoltării sale, îi va trebui, deci, pe lângă atenta evitare a oricărui împrumut nepotrivit cuprinsului său, o asemenea organizare încât să-i permită veșnica înprospătare a formei, continuă ei adaptare la nevoile fondului. Ori, această veșnică creațiune organică nu o cunosc decât societățile libere, trăind în afară de tirania Statului și a cui îl încarnează și conduce. Regăsim, deci, și pe această cale, libertatea ca una din condițiile esențiale ale oricărei mari civilizații.

Lumea spre care se îndreaptă totdeauna gândul lui Nicolae Iorga atunci când vrea să arate ce înțelege printr'o societate organic alcătuită e aceea a Evului Mediu, lume pe care, dealtminteri, o socoate și ca pe a celei mai bogate și diverse creațiuni. Iată-l, de pildă, explicând caracterul organic al societății medievale: „Organic, aceasta înseamnă că societățile își aveau alcătuirii formate pe încetul, potrivit cu condițiile lor de viață și cu tendințele lor sufletești, alcătuirii la care generațiile lucrează una după alta. Alcătuirile acestea aveau marele merit de a nu deveni niciodată niște forme pur materiale, ci într'însele s'a păstrat, ca un miraculos radiu ascuns în materiile confuze din adâncul pământului, ceva din acea scăpărare a minții, din acea pornire a inimii, de unde plecaseră“²⁶⁾. Sau, în alt loc: „Nu este epocă din istoria omenirii în care înțelegerea puterii să fie mai grea decât aceasta, fiindcă iarăși nu este una în care legăturile să fie mai multiple, mai deosebite și mai elastice, ceea ce vine dela sine din necesitățile vieții organice, și, cu cât o epocă se sprijină mai mult pe necesitățile organismului, cu atât ea întrece pe celelalte, care ajung a-și căuta sprijinul într'o simplă teorie sau într'o formă mai mult sau mai puțin uzată“²⁷⁾.

În aceste două pasagii sunt implicate unele noțiuni asupra cărora merită să ne oprim o clipă, fiind esențiale gândirii lui Nicolae Iorga, și, deși s'ar părea că aparțin mai curând sferei politicului, ele interesează în realitate și cercetarea noastră privitoare la om și la rosturile sale pământești.

26) *Sfaturi pe întunec.* II, p. 275.

27) *Ibid.*, II, p. 256.

Cea dintâi e în legătură cu aversiunea acestui spirit îndrăgostit de tot ce e viață, adică concret, față de orice abstracțiune, față de orice teorie. „Nu există nimic mai atrăgător — ne spune el — și, în același timp, mai periculos decât teoria, decât „o singură” teorie, în care crede cineva și căreia este în stare să-i jertfească totul...”

....Dar numai sălbatecii sunt cei cari cred că au dreptul de a jertfi cine știe căror idoli, tot așa de cruzi ca și dâșii, pe înșiși părinții din cari s’au născut și dela cari, împreună cu creșterea, au căpătat în același timp și toate mijloacele pentru a se impune și a stăpâni în viață.

....Nu dela teorie au plecat lucrurile, ci teoria nu este altceva decât ceea ce se desface, în mintea omenească a unui singur gânditor, din realitatea așa cum a văzut-o el și a putut-o înțelege. Nu este un lucru veșnic și un lucru neapărat: în capul chiar al aceluia care a iscodit această teorie, ea este supusă, supt înăuntru a lucrurilor din afară, la o neconținută prefacere.

....Teoreticienii sunt uneori chiar înafară de viață. Ei pornesc dela anumite considerații abstracte și se mulțumesc cu dâșele. De jur împrejur viața se mișcă, fierbe, spumegă; ei rămân încelestați de ceva care nu este măcar o stâncă ieșită deasupra valurilor, ci numai o scândură desfăcută dintr’o cutare mai întinsă și de care ei se prind cu îndărătnicia cui nu este în stare, prin mișcarea vitează a brațelor sale, să urmărească un alt punct de sprijin.

„Simplă, simplistă, mărginită, crudă, teoria poate nenoroci o societate întreagă, devenind astfel primejdia cea mare pentru sincerii și devotații ei credincioși”²⁸⁾.

Această adversitate a lui Nicolae Iorga față de orice teorie e lesne explicabilă în lumina gândirii sale. Căci, transpusă în domeniul realităților, ce alta va fi atare construcție a minții noastre, decât doar o formă, una din acele forme străine de cuprins, pentru că nu izvorăște din însăși funcționarea normală a unei societăți organic alcătuite?

28) *Ibid.*, II, pp. 217 — 219.

Cel de al doilea punct din pasagiile citate, la care mă refeream, este acea frântură de frază în care se vorbește de „alcătuiuri la care generațiile lucrează una după alta“.

Între paginile care fac din *O viață de om* una din cele mai frumoase cărți ce s'au scris în limba românească, există una în care se vorbește de „omul de'naintea ta, omul dela care vii și care, prin figuri pe care le-ai văzut, prin altele care n'au trecut niciodată înaintea ta, se înfundă în adâncul vremilor până se pierde în nesfârșirea lor: părinții, moșii, strămoșii, viața pe care ai fost chemat s'o duci mai departe.

„De la ei vine ceva mai scump decât toate moștenirile materiale, mai greu de purtat decât toate sarcinile, ceva care adesea trebuie înfruntat cu mai mult curaj desperat decât toate pericolele: felul lor de a fi, transmis, corectat, sintetizat cu mii și mii de experiențe, care ajunge până la tine, omul de azi. Ceva care abia poți să-l înfrânezi, dar să-l suprimi cu totul nu, căci *morții nu se dau morți*. Ceva care în ceasurile în care nu e nimeni viu care să-ți stea alături dă puterile pe care le păstrează partea aceea singură care continuă viața lor, ca s'o păstreze măcar cum a fost, dar și s'o înalțe și, pentru păcatele lor, s'o ispășească.

„Ei, înaintașii, dau aplecări, întorsături de spirit, îndemnuri și *putințe de fapte*“²⁹).

Această pagină, adevărat pisc de pe care poți pătrunde adânc cu privirea în opera lui Iorga, ne poate lămuri și nouă fragmentul pe care-l aveam în vedere. *Morții cari nu se dau morți* nu-și fac simțită acțiunea lor numai în viața indivizilor. Ei reprezintă și în aceea a societății elementul de permanență. Ei fac posibilă, și necesară în același timp, continuarea, dela o generație la alta, a aceleiași opere, în care stă însăși împlinirea misiunii acelei societăți. A încerca să creezi ceva cu totul diferit de înaintașii tăi ar însemna să-ți ieși din propriul suflet, adică să creezi doar o formă nepotrivită cu cuprinsul; a crea însă potrivit sufletului tău înseamnă tocmai a adăuga fapta ta acelei a înaintașilor.

29) *O viață de om, așa cum a fost*, I, pp. 3—4.

E lesne de observat că și pe această cale ajungem la interdicția importului de forme. Dar mai ajungem încă la ceva, și anume la recunoașterea că singurele câștiguri fecunde pentru o societate sunt acele dobândite din funcționarea normală a organismului social, care trebuie continuu îmbunătățit, dar nu distrus, pentru a pune în locu-i teoria elaborată la un anumit moment dat. Respectul pentru tot ce reprezintă ca muncă acumulată civilizația în mijlocul căreia trăim, înțelegerea mișcată a organismului viu și delicat în nesfârșita-i complexitate care e o societate, convingerea că cu puțină bunăvoință ne putem regăsi în tot ce ne-au lăsat strămoșii, pentru că totul izvorăște din același suflet pe care ni l-au transmis și nouă, iată ce se adună în sufletul istoricului din atenta cercetare a trecutului și comparația cu lumea înconjurătoare.

Cred însă că se înțelege lesne că aceste constatări și sentimente nu-l pot duce pe Nicolae Iorga la forme de împietrire în conservatism. Aceasta ar însemna nu numai ignorarea istoriei, dar chiar negarea ei, căci ar presupune condamnarea a tot ce a adus nou fiecărei generație, adică ceea ce face posibilă însăși desfășurarea istorică. Există un fond sufletesc original, ancestral, care se transmite din generație în generație și care dă tocmai caracterul de unitate istoriei unei societăți, și există reacțiunile, interpretările, am spune, ale fiecărei generații, și ceea ce adaugă nou fiecărei generație, achizițiile transmisibile adaose de ea fondului comun. De aici acea posibilitate de continuă îmbogățire, acea impresie de varietate în unitate, de adaos și de deosebire, de organism și de desfășurare, într'un cuvânt de viață, pe care ți-o dă istoria unei societăți trăind în condițiunile firești unei dezvoltări normale.

Am folosit într'adins până acum cuvântul destul de neprecis de societate; cred că a sosit momentul de a desluși ce cuprins are el pentru Nicolae Iorga: mai înainte de orice acela de popor, rămânând, natural, ca dincolo de popoare să ființeze societatea acestora, omenirea. Dar unitatea de viață naturală, organică, este poporul. El e depozitarul acelei „energii pri-

mordiale", putând fi și adăogită în cursul drumului, și care stă la baza unei desvoltări istorice; înlăuntrul său se fixează acele trăsături sufletești permanente, care dau caracterul de unitate unui întreg ciclu evolutiv. „Popoarele ca atari, — cetim noi în *Două concepții istorice*, — creațiuni necesare, permanente și, într'un sens oarecare — dată fiind înrăurirea hotăritoare a raselor aborigene, a celor dintâi născuți ai solului, fii mai mari ai pământului lor, — și eterne, acestea stau supt ochii istoricului“³⁰⁾. Dar, spre a nu se crede vreo clipă că poate fi vorba de entități ducându-și singuratece o viață pură de ori și ce amestec, el adaogă îndată: „Fiecare de sine și unul lucrând asupra celuilalt, dăruind, împrumutând, cucerind, supunându-se pe rând, într'o grandioasă luptă tăcută a păcii, pe care o sfarmă din când în când frământările sălbatece ale războaielor care, în anume momente, nu fac decât să grăbească soluția dramei ce s'a desfășurat până atunci în adâncimile culturale ori economice ale rivalităților fatale dintre neamurile ce întrețin și înalță viața omenirii.

„Astfel *popor* are astăzi cu totul alt înțeles decât odinioară. El nu e curat, unitar, liniștit, sigur ca o stâncă de marmură albă în care nu pot pătrunde rădăcini și de pe care nici un vânt nu poate culege praful călător spre alte locuri, ci poporul, unitate firească, are viața lui organică, asemenea cu viața individualităților ce trăiesc în lume. El crește prin ce câștigă din afară, se curăță, se înnoește prin ce lasă din ființa sa într'o anume vreme, el moare și învie, îmbătrânește și se face tânăr în fiecare clipă. Dar ceia ce-i hotărăște puterea și valoarea în lume e acea energie proprie, elementară, care determină putința lui de a asimila, de a radia, și proporția în care părăsește elementele sale uzate“³¹⁾.

Națiunile fiind adevăratele unități de viață istorică, cea dintâi datorie a cui face parte dintr'o națiune va fi aceea de a contribui cu întreaga-i putere spre a face ca acest factor esențial al creațiunii să se bucure de maximum de eficiență, astfel

30) *Generalități*, p. 89.

31) *Ibid.*

ca să-și poată juca rolul ce-i revine, îmbogățind cu realizările sale patrimoniul general al umanității. Condițiunile de urmărit nu pot fi decât: realizarea unității și independenței neamului, acolo unde ele nu există, trăirea în cuprinsul Statului național, cultivarea limbii și dezvoltarea culturii naționale, comuniunea cu trecutul și întărirea în toți câți formează un popor a unui sir de sentimente morale, care singure fac posibilă viața oricărei alcătuirii omenesti, având în frunte simțământul solidarității și puterea de muncă până la sacrificiu în folosul patriei.

Dreptul unei națiuni de a trăi laolaltă și liber înăuntrul hotarelor Statului său, — tocmai pentru că națiunea, instrument suprem al creațiunii istorice, nu-și realizează plenitudinea decât în stare de unitate și mai ales de libertate, — îi apare lui Nicolae Iorga nu numai ca cel mai natural dintre drepturi, dar chiar îmbrăcând caracterul sacru al poruncilor Divinității. De aici glasul acela înfiorat, tonul profetic, sentimentul unui mare mister, pe care le întâlnim de câte ori, înaintea împlinirii unității neamului, pomenea de ceasul acela mare, în care a crezut mai neclintit poate decât oricare altul din fiii acestei țări. Iată-l, de pildă, deslușind în zborurile lui Aurel Vlaicu prevestirea apropiatei liberări a ținuturilor ardelenesti: „Și, când l-au văzut acolo, tăind undele văzduhului laminos, frângând împotrivirile vântului, întrecând negurile, neamul lui întreg, toți acei iobagi de ieri, setoși de libertate, de lumină, de neatârnavă, i s'au închinat, nu numai ca unui fiu iubit mai isteț și mai viteaz decât ceilalți, ci ca unui vestitor, ca unui simbol. Când în vâjjiul lor nerăbdător porneau aripile, când pasărea de oțel se cumpănia singură sus de-asupra pământului, când se frământa cu puterile cerești și le răpunea planând liniștit vulturește, li se părea că zăresc în viitor o altă minune: urmașii lor, seminția lor desfăcându-se de sub stăpânirea vechilor puteri, înfruntând vrăjmășiile din urmă, zburând tot mai sus peste dânsle și odihnindu-se în lumina apoteosei victorioase“ ³²⁾. Sau, iată-l, călăuzit de acel sentiment quasi-religios al libertății neamului, îndrăznind să compare însăși învieră Mântuitorului, cu acea pe

32) *Oameni cari au fost*, II, p. 71.

care o simția ei apropiată, de Paștele lui 1915, când nădăjduia în intrarea noastră în războiul pentru liberarea Ardealului: „Am suferit, Doamne, și noi așa de mult, tot neamul acesta muncitor și credincios, blând și răbduriu peste samă! O, cât am suferit și dela cine nu?! Creștin și păgân și-au pătat mâinile în sângele nostru, cari niciodată n'am pornit noi cei dintâi cu price împotriva nimănui. Pe cruce ne-au văzut toate neamurile și cine a vrut a bătut piroane în mâinile și picioarele noastre. Și în zădar am cerut și noi să treacă de la noi paharele acestea...”³³). Iar într'alt articol, scris în aceleași zile: „Și acum înțelegem mai bine cu toții slujba săptămânii de jale. Sângele picură și din vinele noastre când Dumnezeu stă întins pe cruce, în giulgiu, și morții noștri se înfășură, și plângem și noi împreună cu mironosițele.

„Și, ca și Apostolii, și noi așteptăm Invierea Dreptății noastre”³⁴).

Realizarea Statului propriu rămâne astfel o datorie dela care nu se poate abate nici un popor. „Statul duce mai departe însușirile poporului, coordonând și conducând silințele pentru a-l face să înainteze, dar el nu se cade să se îndepărteze dela însușirile poporului din care și pentru care este creat, și el e dator să rămână credincios acestor însușiri deosebitoare, să se ferească de a întrece posibilitățile care se găsesc în acest popor... *Statul e astfel un lucru organic*. El iese dintr'o viață națională și se hrănește neconținut din această viață, având atâta putere câtă vine de acolo”³⁵).

Dacă un Stat se îndepărtează sau nu „dela însușirile poporului din care și pentru care este creat”, singura cale de recunoaștere stă în potrivirea sau nepotrivirea nouilor creațiuni cu ceea ce a dat în trecut sufletul aceluiași popor, adică recurgerea continuă la verificarea prin tradiție. De aici unul din rosturile esențiale ale cunoașterii trecutului, precum și datoria păstrării urmelor acestuia, între altele și ca martori ai propriului suflet în feluritele lui manifestări anterioare. Greșit

33) *Sfaturi și învățături pentru ostașii României*, București, 1916, pp. 27—28.

34) *Ibid.*, p. 25.

s'ar crede că tradiția este o predică în calea progresului, că ea ar face să încremenească orice avânt creator. În realitate, ne spune Nicolae Iorga, „valorile de moștenire se păstrează, dar ele nu închid drumul câștigurilor și schimburilor viitoare, cum ele însele nu sânt elemente care să fie capabile de a fi modificate. În condițiile actuale ale vieții este tot ceea ce trebuie pentru adaptarea celor moștenite, și greșeala cea mare care se face în răspingerea tradiției este aceasta: întâiu nu se recunoaște că *orice tradiție este adaptabilă*. Dacă tradiția ar cuprinde elemente care nu sânt luate din viață, atunci s'ar putea înlătura foarte repede, dar *acestea sânt tocmai elemente luate din viață și verificate prin viață*“³⁵). Astfel, „tradiție și înnoire nu sânt două lucruri deosebite, ci același lucru în momente deosebite și în condiții care nu se aseamănă. A voi să lovești în tradiție înseamnă a condamna la slăbiciune, la nesiguranță, de multe ori la incapacitatea de dezvoltare, la căderea înaintea oricărei loviturii protivnice tocmai lucrul nou care se ivește, pentru că el nu poate să-și capete puterea capabilă de rezistență decât în tot ceea ce s'a acumulat tocmai pentru a se produce“³⁶).

Comuniunea cu trecutul, cu acei „morți cari nu se dau morți“, nu dă numai mijlocul de a ne verifica propriile încercări. Fiind o cale de cunoaștere a propriei făpturi, ea este totodată și un izvor de energie, un continuu imbold spre faptă. De aceea, — cetim noi într'unul din acele *Sfaturi pe întunerec*, — „mândria și puterea morală a unei nații nu stă atâta în elementele materiale de care dispune și care s'ar putea chiar să nu împiedece căderea unei societăți decăzute, cum s'a întâmplat adeseori în istorie cu prăbușirea multor țanțoșe ghiftuiri de nuanță cartaginesă, cât în legătura sufletească dintre membrii actuali ai nației și, peste vremea lor, dintre aceștia și înaintașii cari lasă o moștenire din care partea cea mai bună trebuie păstrată cu cea mai mare îngrijire, vii și morți fiind laolaltă în adăugirea aceluiasi tezaur“³⁷). Iar în altă conferință din aceeași

35) *Sfaturi pe întunerec*, I, p. 214.

36) *Tradiție și inovație în artă*. Valenii-de-Munte, 1937, p. 10.

37) *Ibid.*, p. 11.

38) *Sfaturi pe întunerec*, I, p. 205.

serie, găsim aceste rânduri: „...între privescile pe care le pot infățișa, ca o învățătură pentru viitor, grupările politice omenești, nu este niciuna mai frumoasă decât aceea a rânduirilor de oameni cari nu s'au sângerat smulgându-se dintr'un trecut, care e și el o faptă a nației, ci cari, respectând și rosturile cele mai îmbătrânite... mână neconținut sânge proaspăt, ieșit din concepții bine mistuite, în acele vine ale existenței istorice pe care nu le taie prin brutale intrusiuni, ci le feresc prin însuși ritmul puternic al vieții de a se calcifica, precum fac organismele, care nu restituie nimic din ceea ce neconținut au îngrămădit în ele“³⁹⁾. În aceste condițiuni, istoricul, acel deprins să vadă mai limpede în trecut, vede adăogându-se misiunii sale de cercetător al adevărului o adevărată îndatorire socială. „Noi suntem — afirma Iorga acceptând această sarcină — acei cari, prin cercetarea urmelor trecutului nostru, ajungem mai drept decât alții la sufletul acela din trecut și, de câte ori îl găsim, sântem datori să-l lămurim și altora... Aceasta e datoria noastră și tributul pe care-l putem aduce: să dăm îndreptările tradiționale de care simțim că societatea de azi are nevoie“⁴⁰⁾.

Comuniunea cu trecutul va fi și mijlocul cel mai fericit pentru dezvoltarea la maximum a celui „chiag“ fără de care nu poate dura nici o societate și care e solidaritatea. Cercetarea trecutului învederează cum singure societățile ale căror membri au simțit în suflete puternică legătura cu lumea căreia îi aparțineau, cari erau capabili să se supună unei discipline liber consimțite, cari puteau să-și sacrifice energia, să-și pună munca întreagă în folosul semenilor lor, numai acele societăți formate din asemenea oameni au putut crește și rodi în faptă bogată. Celelalte, în care omul nu și-a văzut decât de grijile și nevoile lui, dacă nu de plăcerile și desfătările sale, chiar și de reușea acesta să se înalțe până la impresionante ideale estetice sau la o largă cunoaștere, acele societăți nu au putut decât să se sfarme și să piară în nevolnicie. Istoricul transmite astfel moralistului imperativul categoric al solidarității. „Ea înscam-

39) *Ibid.*, I, pp. 219—220.

40) *Roșul tradiției în creșterea femeilor la Români*, Vălenii-de-Munte, 1912, pp. 9—10.

nă mai întâiu recunoașterea necesității unor scopuri cărora oricine trebuie să li închine credința și munca sa, gata să înfrunte orice primejdii și să primească asupra-și orice suferință“⁴¹⁾). Acea muncă pe care am întâlnit-o la începutul cercetării noastre ca pe una din învățăturile și imboldurile istoriei, căpătă acum un scop bine definit și totodată un mijloc sigur de verificare a valorii sale. Munca va fi expresia vie a legăturii omului cu societatea și ea va fi cu atât mai de preț cu cât din ea societatea va putea trage un mai mare folos. Recunoștința cea mai caldă nu va merge, deci, spre acel ce a dat versul cel mai meșteșugit sau icoana cu îmbinarea de colori cea mai neobișnuită, ci spre acel care cu versul sau cu pânza lui a reușit să-l facă, pe cine privește sau ascultă, mai bun, mai înțelegător, mai tare sufletește, într'un cuvânt mai folositor societății. Și nu e om căruia să nu-i stea în putere nici o faptă spre binele semenilor lui, de aceea nimeni nu poate fi deslegat de împlinirea datoriei sale. „Fiecare. — spunea Iorga cândva vorbind despre *Optimismul moral*, — fiecare... are de făcut un singur lucru: datoria lui, datoria lui întreagă, orice s'ar alege de dânsul după ce și-a făcut datoria, pentrucă nu interesează acel care-și face datoria, ci interesează datoria care s'a făcut.

„Acest lucru, așa de dulce și de greu, care este datoria...“⁴²⁾).

Dar datoria înțeleasă astfel, „orice s'ar alege“ de cel ce și-o îndeplinește, merită numele ei adevărat, acel de eroism. Fecurit după numeroasele chipuri în care te poți jertfi patriei, iată, de pildă, o evocare a eroismului celor ce-au întregit hotarele țării: „Eroi, săracii lăsați fără pâne la vatră, eroi cei ce au răbdat și au plâns, au așteptat și au sperat, eroi cei ce au crezut în minunea care și prin rugăciunile lor s'a căpătat. Eroism a fost acela al medicilor cari și-au dat ultima suflare lângă agonia răniților, al femeilor, și cu numele cele mai mari, care fără scârbă s'au aplecat asupra tuturor mizeriilor umane și și-au pus tinereța și frumuseța lor prinos pentru pământul nă-

41) *Sfaturi pe întunerec*, I, p. 195.

42) *Ibid.*, I, p. 53.

vălit al nașterii lor, eroism acela al sătencelor, „mironosițele femei“, cum le-a spus unul din cei mai de frunte poeți ai noștri, care au înfrânt suspinele lor la patul celui stropit de sânge și au aprins în sătuțul lor lumânări, ca pentru cel veșnic pierdut: eroism al tuturor, al celor cari s'au împărtășit de marea hărăzire de dureri pentru nație, și mai mare eroism al celor nevăzuți, iar cel mai mare: al aceluia care nici n'au știut ce lucru sublim au făcut în ceasul supremei lor suferințe“⁴³⁾.

Floare supremă a desfășurării istorice, eroismul, întruparea cea mai înaltă a solidarității naționale, este și cheazășia cea mai sigură a viitorului unui neam.

Totul în serviciul nației și prin aceasta într'acei al umanității, este porunca pe care o deslușește Nicolae Iorga în paginile istoriei. Societatea și omul trebuiesc reformatе astfel ca cea dintâi să permită energiei sufletești pe care o reprezintă un popor să se realizeze în formele cele mai înalte, iar cel din urmă să nu știe alt folos decât acel al neamului din care face parte. Acesta este programul de lucru care se impune lui Nicolae Iorga încă din anii primei sale tinereți. El îi apare ca datoria sa de istoric, ca datoria sa de profesor și, mai înainte de orice, ca datoria sa de om. Căci nimeni și nimic din ce aparține nației noastre nu e străin nici unuia din noi. Doar nu degeaba relua și întregea el cuvintele lui Antim Ivireanul, spunând că „nu numai un Mitropolit, dar și fiecare din noi „are treabă cu toți oamenii din Țara Românească“, și până la cel din urmă, în măsura mărimii lui trupești și sufletești, și „de gâtul fiecăruia spânzură“, mai mult sau mai puțin, sufletele tuturor“⁴⁴⁾.

Va porni, deci, să arate nației sale nevoia legăturii cu strămoșii, s'o facă să se cunoască în trecutul ei milenar și în întreaga-i întindere, înlăuntrul și în afara hotarelor de atunci, să se regăsească în acele ostensorii ale sufletului național care sunt limba și cultura neamului; s'o deprindă cu nevoia creațiilor organice și cu gândul inanității oricărui împrumut de for-

43) *Ibid.*, I, p. 64.

44) *Ibid.*, II, p. 158.

mă străină, s'o îndemne fără osteneală spre marile virtuți ale popoarelor, — munca, solidaritatea, eroismul, — și mai ales să-i dea toată acea încredere în puterea și dreptatea sa, care singură face posibilă apoteoza tuturor triumfurilor. Iar în zare, în zarea anilor, se arăta splendida imagine a celui Stat românesc cuprinzând pe toți fiii patriei, mare și întins în țărini mănoase, dar rodnic mai ales în suflete tari, din a căror bogată revărsare să se nască o nouă și iarăși mare istorie românească.

În ochi cu această țară a tuturor visurilor, nici un drum nu i se va părea prea lung, nici un hrisov prea încărcat de praf, nici un prag prea tocit pentru a merita să fie trecut și mai ales nici o vorbă de învățătură prea umilă spre a fi spusă. În bibliografia aceea inumană, de zeci de mii de titluri, totul capătă astfel un înțeles. Călătoriilor din țară în țară și din arhivă în arhivă pentru a găsi urmele trecutului românesc le corespunde colindarea din sat în sat și din mănăstire în mănăstire în cuprinsul pământului românesc, pentru a găsi neamul de azi după acel de ieri; *Sate și mănăstiri din România* sau *Neamul Românesc în Ardeal și Ungaria* se așează astfel dela sine alături de volumele adaose colecției Hurmuzaki sau de seria de *Studii și Documente*, după cum *Istoria literaturii românești* își ia locul lângă *Scrisori de Domni* sau *Istoria Bisericii* ori aceea a Comerțului. Orice prilej va fi folosit pentru ca istoricul să talmăcească semnificația trecutului și învățătura care se desface din el pentru prezent și viitor, într'atât că o bună parte din opera lui Nicolae Iorga are acel caracter „ocazional“, în bunul sens al cuvântului, acel în care Goethe cerea ca orice poezie să fie o poezie ocazională. Și mai ales va evoca el marile figuri ale neamului, acele care-i încarnează marile virtuți, sau acele care au despicat cu fapta lor, chiar dacă nu destul de lămurită pentru ei înșiși, drumurile viitorului către care era dator să meargă: un Ștefan cel Mare, care, „pentru partea cavalerescă a ființei sale, pentru care mai ales se prețuiau atunci oamenii, a primit laude mari și dela Papi și dela scriitori deprinși a imita frazele marilor Romani, cari însă aveau și fapte de aceeași valoare, dar pentru partea cealaltă, pentru jertfirea a ceea ce personal i-ar fi adus și o mai mare glorie, numai să

nu i se vatăme țara, pentru aceasta bătrânul răzeș supt căciulă de ostaș n'a căpătat decât recunoștința nemuritoare a neamului său, care, neputându-l sfinți în biserică, l-a înălțat cu mult peste ființa omenească în neconținută, spornică poezie a legendei⁴⁵⁾; un Mihai Viteazul, care, „la 1601, s'a coborât trupește în pământul de acolo ca să iea stăpânire asupra lui și al cărui cap odihnește la noi, pentru ca gândul care a fost înlăuntrul să rămâie singurul gând capabil de a porni faptele noastre“⁴⁶⁾. Iar când va întâlni în drumul său și renegați, — un Iliș Răzeș, un Mihnea Turcitul, — el nu-i va ocoli, ci-i va biciui spre învățătura neamului, fără să se uite însă a însemna, cu un răsuflet de ușurare, reacțiunea mediului, soarta care i-a așteptat: „Popoarele nouă, fără tradiții și fără teritoriu, concludă el, acelea pot da elemente umane indiferente oricărei culturi. Ele pot ceda oricui, se pot împăca ușor cu oricine, pot servi oricărei cauze prin elementele pe cari soarta le osebește din ele. Popoarele vechi, popoarele înrădăcinate, popoarele tradiționaliste, nu. În legătura lor cu pământul, în legătura cu trecutul, în legătura lor dintre sine, în hotărîta opoziție față de orice contaminare străină stă și secretul conservării lor și singurul mijloc prin care ele pot fi folositoare umanității.

„O arată soarta tuturor propagandelor religioase, culturale, politice dela noi: vechiul fond tradiționalist le-a înghițit. O arată și soarta tuturor acelor cari părăsesc drumul drept al neamului lor: la un popor pe care succesul nu l-a uimit nici odată și trufia nu l-a înspăimântat, ei se înecă în desprețul public, servind altora 'ca un exemplu“⁴⁷⁾.

Dar activitatea lui trece dincolo de această operă de interpret al trecutului pentru pregătirea viitorului. Ea se află peste tot unde se poate rosti o vorbă sau scrie un rând pentru formarea acelu creator al României viitoare; întemeiază ziare și reviste, pentru intelectuali, pentru țărani, merge până la al-

45) *Ibid.*, II, p. 41.

46) *Pentru întregirea Neamului*, București, 1925, p. 65.

47) *Renegații în trecutul țărilor noastre și al neamului românesc*, An. Acad. Rom., *Memoriile Secțiunii Istorice*, S. II, t. XXXVI, p. 806.

cătuirea unei cărți de cetire pentru meseriași sau a unei cărți de maxime adunate din marii moralisti și tipărită în vremea războiului trecut, cu numele suggestiv: *Pentru a fi mai tari în ceasul de față*. Nu cred să fi fost obscură foaie de provincie care să-i ceară un articol, sau umilă asociație, o conferință, fără să le fi căpătat, nefiind suflet atât de lipsit de însemnătate să nu merite a-i sacrifica un ceas din viața ta. Într'atât, că va putea spune, ajuns în pragul bătrâneții: „eu am trăit ca să înviez sufletul omenesc, chiar atunci când nu era într'însul izvorul de viață“⁴⁸⁾).

În această lumină trebuie înțeleasă și acea luptă pornită împotriva întregii noastre vieți intelectuale la sfârșitul veacului trecut, ca și lupta politică pentru reformarea Statului și adaptarea lui la fondul reprezentat de sufletul poporului creator de Stat, lupta literară dela *Semănătorul*, pentru o literatură de cuprins moral și inspirându-se dela aceleași realități naționale, sau acea judecată continuă a sutelor de „oameni cari au fost“, pentru învățătura acelor cari rămăneau. Dealtmădieri nu e un mare merit că vedem noi azi acest lucru. Nicolae Iorga a spus-o răspicat din 1911, în discursul său de intrare la Academie, amintind de rezervele lui Xenopol, care-l primca, față de activitatea sa „în domeniul literar și politic“: „țin din parte-mi să afirm și cu acest prilej că între una și alta nu e nicio deosebire de principiu și de tendințe, și nestrămutata mea credință este că într'o societate încă nefixată și căzută prea repede din ușorul entuziasm al începuturilor în căutarea pătimasă a mulțumirilor materiale ale vieții, istoricul e dator a fi un amintitor neobosit al tradiției naționale, un mărturisitor al unității neamului peste hotare politice și de clase, un predicator al solidarității de rasă și un descoperitor de ideale, spre care cel dintâi trebuie să meargă, dând tineretului ce vine după noi exemplul“⁴⁹⁾).

În opera lui Nicolae Iorga e periculos totdeauna să desparti anumite epoce, căci aproape totul se află în germene încă

48) *Sfaturi pe întunerec*, I, p. 13.

49) În *Generalități*, p. 98.

în scrierile primilor săi ani de activitate publică. Putem remarca însă că, deși după împlinirea nădejdlor naționale opera sa de „bătrân prin experiență al nației sale” — cum îl numește el pe istoric în același discurs de recepțiune ⁵⁰⁾ — nu încetează o clipă, totuși pe planul întâiu ne întâmpină alte preocupări, privirile sale se îndreaptă tot mai stăruitor, dincolo de nație, spre umanitatea întreagă. Putem nota cu acest prilej — căci nu socot să lipsească orice legătură — că e și epoca marilor sale sinteze de istorie universală.

Se deslușește în activitatea ultimelor două decenii o adevărată critică a societății moderne, care ar merita o cercetare specială, dar pe care nu pot să nu o amintesc aici măcar în treacăt.

Nu voi stărui asupra criticii făcute uneia sau alteia din mișcările care au înjosit vremea noastră. Pasagii ca acel ce urmează arată suficient trista distanță dintre naționalismul lui Iorga și nouile naționalisme. „Pentru unii dintre aprinșii apărători ai ei de astăzi, adevărați energumeni, gata de toate loviturile, nedreptățile și cruzimile, în credința că în ființa lor etnică se găsește ceva cu totul excepțional și misterios, care li tă dreptul de a amenința, de a porunci, de a stăpâni, de a exploata, de a desnaționaliza și de a distruge, ideia națională a ajuns să fie un monstru” ⁵¹⁾. Sau iată, clar exprimată, poziția lui față de ideia de rasă: „Se vorbește mult de rasă și de rasism în epoca noastră; o anumită politică o cere. De fapt nu există o rasă cristalizată odată pentru totdeauna, și care să trebuiască a fi ferită de infiltrații, ce s'ar putea împiedeca... Din profunzimile istoriei, din adâncul întunecos în care s'a născut o speță umană supusă cerințelor mediului natural, răsare un mic grup, care pe măsură ce înaintează, se „contaminează” în atingere cu toți învinșii. Antropologia, cu constatările ei absolute, este cel mai mare dușman al rigidelor concepții rasiale” ⁵²⁾. Sau, în sfârșit, acea privire asupra întregii desfășu-

50) *Ibid.*, p. 97.

51) *Sfaturi pe întuneric*, II, p. 328.

52) *Permanențele istoriei*, în *Generalități*, p. 248.

rări istorice, arătând pericolul oricărei dictaturi și al oricărei tiranii a Statului și concludând: „Statul nu creiază, ci întrebuințează, coordonează, conduce. Pentru aceasta el trebuie să aibă puteri în afară de dânsul, care se găsesc firește în societatea însăși. Iar societatea nu le poate desvolta decât în deplinătatea libertății de gândire și de expresie. „

„Societatea, în întregimea ei, se menține peste toate nenorocirile. Individul însuși, contra căruia, afară de cazuri întâmplătoare, nu se pot întrebuința mijloacele care duc la înfrângerea și silesc la supunerea Statului, este invincibil în fundul conștiinței sale. Statul poate fi expus la orice încălcare, cum poate ajunge la orice abdicare. Pentru a-l reface după cele mai grozave crize, el nu are resurse în el însuși, ci resursele acestea nu pot să-i vină decât din izvoarele pe care le-am arătat.

„Ele se cer deci, nu împiedecate, ci cultivate și cruțate. Iar aceasta nu se poate face decât prin acțiunea unei morale care nu se decretează de nicăiri, ci izvorăște din viața însăși a unei societăți sănătoase“⁵³⁾.

Dar, până la urmă, acestea nu sunt decât consecințe. Cauza adevărată a răului de care suferă lumea modernă este — ne-o spune Nicolae Iorga — „ieșirea din Evul Mediu“⁵⁴⁾. După cum am mai avut prilejul să vedem, Evul Mediu a fost epoca în care s'a trăit mai organic, în care sentimentul de solidaritate umană a fost mai dezvoltat, în care inițiativa individului a fost mai largă și în care societatea, tocmai prin larga inițiativă lăsată individului, care nu se simțea însă un izolat, a creat cel mai intens și mai felurit. Vremurile moderne, în schimb, în locul inițiativei particulare și a libertăților locale ale Evului Mediu, au adus tirania Statului, invadând întreg câmpul de activitate al societății și până și regiunile vieții interioare; în locul organismului sănătos, care-și elaborează singur formele ce i se potrivesc, au venit formele, care se impun aceleași oricărui conținut; în locul oamenilor feluriți, legați de

53) *Individualism și solidarism în dezvoltarea istoriei*, în *Generații*, p. 324.

54) *Sfaturi pe întunec*, II, p. 277.

locul și de îndeletnicirea lor, a apărut omul abstract, creat pentru serviciul unui Stat în care locul sufletului l-au luat nesfârșitele forme ale unei birocrații tot mai complicate. În această societate atomizată, lipsită de sentimentul solidarității, lipsită de comuniunea cu trecutul, individul, rămas singur, va crede că propria-i îndeletnicire scuză orice. Lipsa tradiției și a sentimentului desvoltărilor organice permit în orice clipă punerea în primejdie a tuturor achizițiilor unor lungi veacuri de străduințe; lipsa unor idealuri care să depășească propria ființă transformă orice muncă în chin și stăvilește avânturile creaătoare; lipsa sentimentului religios și, în general, decăderea simțului moral îndreaptă pe om spre singurele bucurii materiale. Dacă adăogăm efectele suferințelor ale diviziunii muncii duse până la ultimele ei limite și secătuirea simțului frumosului prin producția în serie a vremurilor noastre, avem întreg tabloul condițiunii actuale a omului. Trăsăturile lui se găsesc răspândite peste tot în opera lui Iorga, dar poate că nicăieri răul nu e diagnosticat în linii mai ferme ca în cele două conferințe intitulate *O civilizație de zădărnici și risipă* și *Când se va face ziua?*, din care desprindem câte un fragment:

„Aruncat încă din cei dintâi ani în haosul fără nume al unei vieți de urlete și vuiete, de lumini care orbesc, în aerul viciat de fumurile mașinilor și înegrit de ploaia pulberii de cărbuni, bietul om modern, al cărui sălaș e într'un colț de block-house, expus la toate sgomotele unei împrejurimi neorânduie și veșnic schimbătoare, e mânat către o muncă de stoarcere, dela care caută un refugiu în plăcerea care mușcă mai mult din nervii lui bolnavi.

„De fapt, cu toate legăturile aparente, acest mucenic al unei civilizații absurde e singur...”⁵⁵⁾.

Iar în *Când se va face ziua?*, cetim: „E noapte, de sigur, o noapte adâncă a omenirii. Prin ea trec, ca singură lumină, danțurile șrapnelor, și ea se luminează numai de jăratecul focurilor de uri, de noile aprinderi actuale care pregătesc poate pălălăile distrugătoare de mâne. În mijlocul ei se târăsc josnice

55) *Ibid.*, I, pp. 423-424.

interese egoiste de ordine pur materială, șerpilor veninoși ai afacerilor, singure legături, veșnic schimbătoare, între oameni, și, astfel, la biurourile noastre de speculă, oficială și neoficială, la băncile de Stat și la bursele negre vorbim, cântărim, chibzuim, contingentăm și transferăm, speculând pâinea, care se aruncă în mare în fața milioanelor care mor de foame, îndată ce se constată că se pierde singurul preț remunerator. Iar în lumea de peste materialitatea trupurilor noastre, menite la urmă unei hidoase desfaceri, învie toată demonologia, toate viziunile bolnave și tulburile năzăriri ale epocelor când știam așa de puțin și ne simțiam laolaltă, morți și vii oameni de pe pământ și așfinți din raiuri, arătându-ne unii altora și vorbindu-ne, înrăurindu-ne într'o lume copleșită de minuni⁵⁶⁾.

Totuși, dacă ne-am despărți de Nicolae Iorga cu această imagine dezolantă în ochi, ar însemna că nu ne-am apropiat încă de esența gândirii lui de moralist. Iorga nu e desgustat de om, nu-i caută cu voluptate scăderile, nu are bucuria amară a prevestitorilor de catastrofe. Dacă totul i s'ar fi părut pierdut, dacă nici o putință de îndreptare nu i-ar mai fi apărut, acele pagini înseși ar fi rămas nescrise. Mândria luptătorului nu l-ar fi răbdad să le scrie. Dacă arată primejdia e că, oricât de gravă, el socoate că încă poate fi ocolită. Căci Nicolae Iorga, pe deasupra oricăror întrebări chinuitoare, oricăror grele îngrijorări, nu și-a pierdut nicicând încrederea în om, nu a desperat niciodată. Optimismul său vine din însuși chipul cum înțelege el desfășurarea istorică și roiul ținut de om înlăuntrul ei. Istoria nu e un simplu joc de forțe oarbe. Ea se desfășoară urmărind în calea-i împlinirea unor idealuri de dreptate. Ideia o regăsim adesea sub condeiul lui Iorga, fie atunci când spune că „oricâte clipe ar avea nedreptatea, dreptatea are o veșnicie“⁵⁷⁾, fie când amintește că „națiile umblă pe căile lor către dreptatea care, orice ar fi, li se cuvine“⁵⁸⁾, sau că „peste acele

56) *Ibid.*, I, p. 320.

57) *Pentru întregirea Neamului*, p. 89.

58) *Oameni cari au fost*, II, p. 115.

nimicuri care sunt veacurile, pline de silințele și durerile noastre, merge spre un scop neclintit cineva neasemănat mai mare și mai puternic decât toți oamenii cari au trecut pe pământ: Dreptatea!''⁵⁹⁾). Universul uman este, deci, o lume de dreptate, și într-o lume de dreptate orice îndreptare e posibilă. Posibilă, natural, cu o singură condiție: ca omul să voiască îndreptarea. Ce trebuie să facem pentru a o obține? Răspunsul l-a dat Nicolae Iorga: „Este un singur loc în care această soluție se poate căuta, fiindcă numai acolo este succesul asigurat, cel mai nobil succes și asigurat în chipul cel mai desăvârșit: în sufletul nostru însuși. În sufletul nostru creator, din care pleacă încrederea în muncă, prin care toate cele rele se pot face bune, precum prin stricăciunea acestui suflet, prin lipsa de hotărîre, prin lipsa de solidaritate s'a ajuns acolo unde suntem acumă''⁶⁰⁾).

Va trebui, deci, o nouă educare a noastră a tuturor, care nu va însemna altceva decât regăsirea vechilor noastre ființe, a morților ce n'au putut muri cu totul în noi. Recăpătând bucuria muncii și simțământul creațiunii organice; regăsind, dincolo de legi și de forme, omul individual și îndrăznind „a scoate pe om așa cum este înaintea altui om așa cum este și el''⁶¹⁾); intrând iar în comuniunea tainică cu trecutul și în solidaritatea generoasă cu prezentul, alcătuirea lumii noi, mai drepte și mai bune, va veni dela sine, nu va putea să nu vină. Pe lume totul e suflet și la acesta trebuie să ajungem pentru ca fapta noastră să aibă însemnătate. Dar de el nu se cade să desperăm niciodată, căci în adâncurile sale rămân veșnic, sub orice aparențe înșelătoare, adevărate comori nebănuite. Pe acestea trebuie să le aducem la suprafață: aceasta este datoria supremă, de care nimeni nu are dreptul de a se desinteresa. Iar până atunci, trebuie să credem, așa cum a știut să creadă Nicolae Iorga:

„Noi când facem un lucru, noi, cărturarii, când scriem în cărți și cărțile se așează în biblioteci, ni-am plătit datoria; poporul are însă, ca bătrânul Miloș al Serbiei, comoara amintirilor

59) *Ibid.*, II, p. 202.

60) *Sfaturi pe întunerec*, I, p. 60.

61) *Ibid.*, I, p. 328.

sale în suflet. Neglijează-l, desprețuiește-l, aruncă-l în sărăcie, nu ține seamă de dânsul; vine o vreme când, totuși, la el trebuie să te adresezi, fiindcă ei, la un loc, sânt cei mulți, sânt cei curați, sânt cei tari, cei meniți biruințelor; sânt acei cari sprijină pe umerii lor Statul și poartă înaintea tuturor steagul de luptă. Și atunci, rămânem uimiți, fericit uimiți, când vedem cu cât mai mult plătește muta tradiție, gata de a se preface în fapte, din inima lor, față de gălăgioasa modă, incapabilă de fapte și muncă, din vorbele și cărțile noastre.

„Nu cred în cărți, nu cred în cei cari le scriu, nu cred în alcătuirile de vorbe ale nimănui. Cred în cei mari și tăcuți, în aceia al căror suflet cuprinde tot cât am suferit, tot cât am luptat, tot ceia ce avem dreptul să smulgem prin luptă. În ei, cred⁶²⁾).

Și ei nu l'au înșelat, căci ei nu înșală niciodată.

M. BERZA

BCU Cluj / Central University Library Cluj

62) Pentru întregirea Neamului, p. 81.

ARGEȘUL DIN VALAHIA ȘI ARGESUL DIN ARMENIA

sau

ISPRAVILE OMONIMIEI ¹⁾

Mi-aduc aminte că am fost, acum vreo cincisprezece ani, martorul unui spectacol hazliu pentru un om de studii. Era la Istanbul, într'un moment când tânăra Republică turcească își căuta în trecutu-i, de altfel foarte bogat, titlurile de noblețe. Marota zilei era filologia. Gazi-ul, miniștrii, deputații, oamenii de afaceri, învățații și oamenii simpli, — toată lumea se ocupa de ea. Dimineața, de cum eșai în stradă se apropia cineva de tine cu un surâs plin de înțeles: Cunoașteți *der des der*? Desigur că nu, și atunci lăsați să ți se demonstreze cu gravitate că Atena fusese la început un lagăr turcesc. Cândiți-vă numai: *Athênai* = *At-hanè*, care vrea să zică — cu voia d-voastră — „grajd de cai“. Grecii — ah, Grecii aceștia! — au făcut de atunci ceva mai frumos dintr'însa. Dar faptul rămâne, masiv și brutal. Politețea te silea să admiri, și apoi treceai mai departe.

Eram acolo în plin delir științific, când un librar dela Paris ne trimise, pentru dare de seamă, impunătoarea lucrare a lui Tafrali ²⁾ asupra monumentelor bizantine dela Curtea de Argeș. Erudiția nu putea să se împodobească cu mai multă

1) Comunicare făcută la Institutul de Studii Balcanice, la 20 Martie 1946.

2) Cf. O. Tafrali, *Monuments byzantins de Curtea de Argès*, Paris, Geuthner, 1931, XXXI — 312 pagini, plus un atlas de 16 pagini și 158 planșe, dintre cari 12 în culori.

strălucire. Una dintre cele mai frumoase imprimerii din Franța se întrecuse pe sine însăși pentru a prezenta cu măreție, unui larg public, acest Saint-Denis românesc. Ochii rămăneau fermecați, însă spiritul fu curând neliniștit.

Un șovinism blajin intervine pe ici, pe colo, tinzând încețitor să îmbătrânească faptele și oamenii. În frumoasa carte *) lectorul intrigat citi pentru prima oară următoarele:

„S'a crezut că acest document — o scrisoare a papei Grigorie al IX-lea (1227—1241) — conține cea mai veche mențiune cu privire la episcopatele Românilor din regiunea carpatică.

Dar există o alta, cu mai bine de trei secole mai veche“.

Și autorul începe să spună că a găsit-o în lista arhiepiscopatelor ținând de patriarhatul de Constantinopole, întocmită în timpul împăratului bizantin Leon al VI-lea cel Înțelept (886—911). Acolo, într'adevăr, în locul al 55-lea, iese la iveală semnalarea mitropolitului, zis: Τῷ Κελετηνῆς οὖν τῇ Κορτζένῃ καὶ Τορῶν, și a celor 21 de sufragani ai săi, enumerați cum se cuvine. În al 14-lea loc vine, cum se cade, în caractere mari, clauzula: Τὸ Ἀρτζέσι καὶ ὁ ἅγιος Νικόλαος. „S'ar putea obiecta, observă Tafrali, în ceea ce privește Ἀρτζέσι (sic), că acesta poate să fie orașul armenesc din regiunea lacului Van“. Dar cum el nu e în stare să cadă în asemenea eresie, încheie scurta sa demonstrație prin aceste cuvinte decisive: „prin urmare, Ἀρτζέσι nu este de loc orașul din Armenia. El trebuie identificat definitiv cu Argeșul din Valahia“.

Critica *) bănuise o grăsolană greșală arheologică și nu insistase mai mult. N'ar fi locul de a mai face caz *) de aceasta astăzi, dacă, unul după altul, mai mulți savanți români *) n'ar

3) Ibid.

4) A se vedea mai ales recensia pâr. Grumel, în *Échos d'Orient*, XXXII, 1933, p. 351.

5) E de reținut, totuși, că acelaș erudit a încercat să facă în românește o demonstrare mai amplă, pentru a nu zice completă, a tezei sale. — Cf. O Tafrali, *Biserica Domnească în Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, XVI, 1922, pp. 148-159.

6) S'ar părea că această teză neverosimilă ar avea în istoriografia română rudenii înalte, unele puncte ale ei fiind susținute de istorici

fi făcut aceeași senzațională descoperire și dacă, mai ales, teza fundamentală și care tinde să îmbătrânească cu patru secole crearea primei ierarhii ecleziastice în Principate, nu s'ar expune pe larg în manualele de istorie ale învățământului superior.

Astfel C. P. S. Reli, fost profesor la Universitatea din Cernăuți, înseamnă, în *Istoria vieții bisericești a Românilor*, în fruntea unui lung capitol, în care tratează subiectul ce ne preocupă, rândurile următoare, apărute în anul 1942⁷⁾: „Istoriile istorice... ni mărturisesc că Românii din nordul Dunării, în deosebi cei dela Răsăritul și Sudul Carpaților, au avut cu mult înainte de sec. al XIV-lea, când se reorganizează biserica Țării Românești și apoi și cea a Moldovei, și anume, încă din secolele IX și X, o mitropolie canonică, cu numele arătat mai sus, dependentă de Patriarhia de Constantinople, și cu 21 episcopi sufragane“.

Această concluzie nu este, totuși, deloc o concluzie personală a autorului, care aduce omagii⁸⁾ născocitorului ei: „Este deci un merit al profesorului dr. Dumitru Stănescu, dacă n-zi putem proiecta o lumină nouă, peste trecutul întunecos al Bisericii Române de înainte de secolul al XIV-lea“. Intr'adevăr, prof. dr. D. Stănescu a dedicat un memoriu vast, de 100 de pagini, în care problema este întoarsă pe toate fețele. Mica sa carte se întitulează cu îndrăsneală — repet ortografia și accentuarea: Μητροπολις της Κελτιζηνς, σὺν της Κορτζηνς, καὶ Ταριῶν adică *Mitropolia Celtziniei cu a Dealurilor și a Țărilor*⁹⁾. Dacă

de valoarea lui Hasdeu, a cărui poziție este, totuși, puțin deosebită (Stănescu, *op. cit.*, pp. 38, 39). Distracție de mare savant, care l-a făcut pe însuși Xenopol să caute Vicina în Albania (în a sa *Istorie a Românilor*, 11, 1889, p. 237); v. Gh. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, Bucarest, 1935, p. 12.

7) Cf. Pr. dr. Simeon Reli, *Istoria vieții bisericești a Românilor*, 1, Cernăuți, 1942, p. 172. Demonstrarea umple paginile 172—198.

8) *Ibidem*.

9) București, 1940. Aceeași teză, susținută pe scurt, dar cu o vigoare sporită, în broșura de popularizare: *Înțelesul cuvintelor de Ungro-Vlachia din titulatura voievozilor și mitropoliților noștri. Contribuțiuni la mitropolia Celtziniei*, București, 1940.

autorul nu poate fi socotit drept părintele noiei teorii — Tafrali îi este anterior, — el îi este în schimb avocatul cel mai hotărît și cel mai convingător. Dar el nu e singurul, căci un alt cercetător cel puțin a atins și el adevărul. St. Nicolaescu sublinază, într-o notă, că biserica Sf. Nicolae dela Curtea de Argeș a fost construită pe ruinele unui templu păgân și ridicată apoi în secolul X-lea la rangul de catedrală a unei episcopii, depinzând de patriarhatul de Constantinople: „Când am spus acest adevăr, observă eruditul nostru, unii istorici au zâmbit neîncrezători”.

Zeflemiștii n'aveau dreptate să suradă, căci orice cercetare dezinteresată merită respect. Dar, și de data aceasta, ei aveau dreptate. Prezenta expunere, care multora nu le va spune nimic nou, va pune, sper, în adevărata ei lumină o teză care poate măguli un amor propriu exigent, dar pe care evidența o condamnă a priori.

Noi vom examina pe rând:

1. Lista lui Leon al VI-lea Înțeleptul.
2. Identificările propuse.
3. Absurditatea tezei.

1. *Lista episcopală a lui Leon al VI-lea.*

Deși fiecare dintre cercetătorii mai sus citați, cu excepția lui Reli, pare a se considera descoperitorul acestei informații capitale, totuși o constatare surprinzătoare ne face să credem că toți s'au adăpat dela acelaș isvor de a doua mână. Cu toții, într'adevăr, se referă la acelaș document, — așa zisul *Diatyposis* al împăratului Leon Înțeleptul, și la aceleași vechi ediții ale lui Rhalli-Potli ¹⁰⁾ și Löwenklau ¹¹⁾. Dar lista episcopală avută în vedere se mărginește să dea copia mitropoliilor și arhiepiscopiiilor supuse patriarhatului bizantin și nu spune nici un cuvânt despre Keltzenē, nici despre provincia ei. Din contra,

10) Rhalli și Potli, *Σύναγμα ἐκ τῶν κανόνων*. V. Atena, 1855, pp. 474—486.

11) J. Leunclavius, *Jus graeco-romanum*, Frankfurt, 1596, pp. 90—100.

aceasta figurează la rangul indicat, al 55-lea ¹²⁾, în actul care urmează imediat după cel precedent în dubla publicație obișnuită. Este de mirare că cei trei erudiți, consultând aceste colecții, au comis eroarea de a contopi într'unul singur ¹³⁾ cele două cataloage cu totul deosebite, când însăși întocmirea tipografică, oricât de deficientă, nu-i îndemna deloc la aceasta.

Lista cunoscută sub numele lui Leon al VI-lea a fost, probabil, promulgată de acest împărat, dar în starea în care ne-a ajuns, ni se prezintă ca o recensie posterioară venirii Comnenilor și chiar anului 1084, deoarece în ea se menționează mitropolia Attaliei ¹⁴⁾. Documentul care reprezintă cel mai exact starea ierarhiei ecclesiastice, așa cum trebuia să fie la începutul secolului al X-lea, e anonim, dar un ansamblu de date, controlate cum se cuvine ¹⁵⁾, a permis a se recunoaște în ea *Notitia* indicată de acest titlu: Τάξις τῶν ὑποκειμένων μητροπόλεων τῷ ἀποστολικῷ καὶ πατριαρχικῷ θρόνῳ τῆς θεοφυλάκτου καβασιλίδος Κωνσταντινουπόλεως.

Intr'însa în zadar s'ar căuta semnalarea mitropoliei de Keltzenè, care se menținea mereu la rangul său de sufragantă ¹⁶⁾ a Scaunului din Kamachos. Lucrurile se schimbă

12) În textul cel mai vechiu care o menționează. A se vedea mai jos p. 42.

13) Intr'adevăr, Stănescu consideră pe nedrept, ca formând un tot, două piese cu totul diferite, cea cunoscută sub numele lui Leon Înțeleptul (Rhalli-Potli, *op. cit.*, pp. 474, 475 și Leunclavius, *op. cit.*, pp. 90, 91) și cea anonimă, care urmează în aceleași ediții. G. Parthey, *Hieroclis synecdemus et Notitiae graecae episcopatum*, Berolini 1866, pp. 95-101 și 101-131, le distinge pe bună dreptate. În starea în care ele se prezintă în ediție, a doua este cu aproape o jumătate de secol anterioară primei.

14) Fr. Dölger, *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches von 565-1453. II Teil: Regesten von 1029-1204*, München, 1925, n. 1112. Nu-mi explic îndoiala exprimată de savantul autor, decât că, dintr'un calcul riguros, acesta ar putea tot atât de bine să fie sfârșitul anului 1083 cât și chiar 1084 (până în Septembrie). Transmiterea multiplă a textului nu dă loc în această privință la nici o ezitare.

15) Cf. H. Gelzer, *Ungedruckte und ungenügend veröffentlichte Texte der Notitiae episcopatum*, München, 1900, pp. 549-567.

16) Faptul este în deosebi scos în relief la p. 565.

într'un catalog mai recent, a cărui redacțiune se așează, cu o exactitudine suficientă, sub Ioan Tzimiskes (969—996). Enumerarea mitropoliilor se termină, într'adevăr, prin această dublă enunțare:

.νε'. ὁ Κελτζινοῦ ἡτοι Κορτζενῶν
.νς'. ὁ τοῦ Ταρών ¹⁷⁾.

Numai că acelaș isvor așează Keltzenè, în acelaș timp, în numărul arhiepiscopatelor, între care ea este din nou ultima, sub această rubrică:

να'. ὁ Τζιμενοῦ ἡτοι Κορτζινῆς καὶ Κελτζινῆς ¹⁸⁾.

Ce concluzie să tragem din aceasta? Că sediul fu mai întâiu autocefal, înainte de a deveni Scaun metropolitan? Dar un document similar de bună calitate, ne asigură că, departe de a ocupa acest rang intermediar, ea fu așezată dela început în fruntea unei provincii. Dacă această deslușire e întemeiată, și nimic nu ne îndreptățește a ne îndoi, ar trebui, observă cu dreptate Honigmann ¹⁹⁾, să luăm finala: ἡτοι Κελτζινῆς drept o glosă a vreunui copist distrat sau rău informat.

Acest punct, dealtminteri, este pentru noi de o importanță secundară. Tot așa, faptul că orașul figurează, în acelaș timp, în seria celor metropolitane și a celor autocefale n'ar putea să creeze o dificultate mai mare, orice s'ar fi crezut în privința aceasta ²⁰⁾. Un fapt rămâne câștigat: din a doua jumătate a sec. al X-lea, listele patriarhale cunosc două mitropoii, ultimele promovate, Keltzenè-Kortzenè și Taron. Istoricii mai sus citați n'au cunoscut acest document, fără de care ei ar fi trebuit să convină — și fără îndoială ar fi făcut-o cu entuziasm — că

17) *Ibidem.*, p. 570.

18) *Ibid.*, p. 572.

19) E. Honigmann, *Die Ostgrenze des byzantinischen Reiches von 363 bis 1071*, Bruxelles, 1935. pp. 199, 200. 'Expunerea și discutarea întregii probleme topografice care se pune aci, în această excelentă operă. pp. 198—210.

20) Fenomenul de dedublare este departe de a fi singurul în tradiția acestor *Notitiae* deseori publicate cu cea mai mare neglijență.

amândouă se aflau de această-laltă parte a Dunării, Oricum ar fi, niciuna dintre cele două reședințe n'a avut, probabil, sufragante, cel puțin în primul moment, deoarece într'un al doilea catalog episcopal, datat ceva mai târziu, lucrul e afirmat clar în ceea ce privește Keltzenè: Τῇ Κελτζίνῃ τῆς Ἀρμενίας Ὁρόνος ὑποκειμενος οὐκ ἔστι²¹⁾. Cât despre Taron, creație efemeră, aceasta dispăruse momentan pentru a fi în curând unit, împreună cu Kortzenè, la Keltzenè, de unde titulatura complexă: συν τῇ Κορτζένῃ καὶ Ταρων. Reuniunea acestui triplu teritoriu presupunea o oarecare extindere, și se înțelege că ierarhia bisericească fusese acolo organizată. Trebuie să reținem mai întâiu că cele două localități, Taron și Kortzenè, puteau eventual să se desfacă de centrul Keltzenè și să-și aibă fiecare propriul său păstor.

Aceasta pare să se fi produs foarte curând, cum atestă prima listă de sufragante, unde nu apar decât opt nume²²⁾, printre cari tocmai acela de Kortzenè. Un sigiliu inedit, care datează probabil dela începutul sec. al XI—lea, confirmă pe deplin această presupunere²³⁾. Legenda sa spune într'adevăr:

† Τὸν Κορτζηνῆς Λέοντα ποιμένα σκέποις.

Dar aceasta nu fu decât un prim stadiu. Limitele provinciei nu întârziară să se extindă și numărul reședințelor dependente să devină aproape de trei ori mai mare. O a doua listă, atestată cum trebuie, enumără, într'adevăr, douăzeci și una de localități, printre cari se regăsesc, de data aceasta, cele două episcopate ce formează titlul, de atunci anacronic, al mitropolitului, Taron și Kortzenè.

Astfel, făcând abstracție de orice considerație de timp și de loc, evoluția noiei mitropolii s'a produs în trei etape. La început limitată, sub un singur titular, la regiunea Keltzenè și acela a celor două orașe vecine, ea își întinse curând jurisdicția în proporții neobișnuite, și obținu, într'un interval de timp

21) Cf. H. Gelzer, *op. cit.*, p. 575.

22) Cf. H. Gelzer, *op. cit.*, p. 581.

23) Sigiliu achiziționat pe seama instituției Collège de France, în vederea unui Corpus în pregătire.

care nu poate depăși o jumătate de secol, opt, apoi douăzeci și una de sufragante. Tabloul de mai jos, împrumutat dela Gelzer, dar întocmit și revăzut după un mare număr de mărturii, va da o idee concretă despre această ascensiune:

I	II	III
Τῷ Κελτζηνῆς σὺν τῇ Κορτζένη καὶ Ταρών.	Τῷ Κελτζηνῆς σὺν τῇ Κορτζένη καὶ Ταρών.	Τῷ Κελτζηνῆς σὺν τῇ Κορτζένη καὶ Ταρών
α'. ὁ τοῦ Μοῦς	α'. ὁ τοῦ Μοῦς	α'. ὁ Κορτζηνῆς
β'. ὁ Χατζτοῦν	β'. ὁ Χατζτοῦν	β'. ὁ τοῦ Ταρών
γ'. ὁ Λυκοποταμίας	γ'. ὁ Λυκοποταμίας	γ'. ὁ τοῦ Μοῦς
δ'. ὁ Κορτζένης	δ'. ὁ Κορτζένης	δ'. ὁ Χατζτοῦν
ε'. ὁ Μαστραβάτζ	ε'. ὁ Μαστραβάτζ	ε'. ὁ Λυκοποταμίας
ς'. ὁ Χουίτ	ς'. ὁ Χουίτ	ς'. ὁ Ἐγκορτζένης
ζ'. ὁ τοῦ Παρχοῦ	ζ'. ὁ τοῦ Παρχοῦ	ζ'. ὁ Μαστραβάτζ
η'. ὁ Ἀμβρῆς	η'. ὁ Ἀμβρῆς	η'. ὁ Χουίτ
	θ'. ὁ τοῦ Ταρών	θ'. ὁ Πάρχου
	ι'. ὁ Μαρμεντιτζοῦερ	ι'. ὁ Ἀμβρῆς
	ια'. τὸ Μαντζιέρτε	ια'. ὁ Ἀρμεντιτζοῦερ ἦτοι Λειμωνοῦαξ
	ιβ'. ὁ ἅγιος Νικόλαος	ιβ'. ὁ Μαντζιέρτε
	ιγ'. τὸ Εὐὰ ἡ Θεοτόκος	ιγ'. ὁ τοῦ Ἀγίου Νικολάου
	ιδ'. τὸ Ἀρτζέσιν	ιδ'. ὁ Εὐὰ ἦτοι τῆς Θεοτόκου
	ιε'. τὸ Ἀρτζικὲ ἦτοι Ἀρκεράβου	ιε'. ὁ Ἀρτζεσίου ἦτοι τοῦ Ἀγίου Νικολάου
	ισ'. τὸ Ἀμούκιον	ισ'. ὁ Ἀρτζικὲ ἦτοι Ἀρκεράβου
	ιζ'. τὸ Περκίν	ιζ'. ὁ Ἀμουκίου
	ιη'. ὁ ἅγιος Γεώργιος	ιη'. ὁ Περκίου
	ιθ'. τὸ Ὁστάν	ιθ'. ὁ τοῦ Ἀγίου Γεωργίου
	κ'. ὁ ἅγιος Ἐλισσαῖος	κ'. ὁ τοῦ Ὁστάνου
	κα'. τὸ Σεδράκ ἡ Θεο- τόκος	κα'. ὁ τοῦ ἁγίου Ἐλισ- σαίου
		κβ'. ὁ Σεδράκ ἦτοι τῆς Θεοτόκου ὁμοῦ κβ'.

Acest tablou înfățișează istoricul dezvoltarea progresivă a unei situații, care trebuie să fi rămas, câtva timp, favorabilă.

Ea nu s'a putut crea decât într'o regiune de frontieră, unde extinderea rapidă a cuceririlor a produs această adevărată abundență de reședințe episcopale, care, în ciuda mărturiei unei *Notitia* târzii ²⁴⁾, nu supraviețuiri epocii de expansiune, deoarece nici urmă din ele nu se mai găsește în cataloagele atribuibile sec. al XII-lea ²⁵⁾. Lista lor e într'adevăr încorporată în rolul deja semnalat ²⁶⁾, care descrie ierarhia ecclesiastică dela începutul Domniei lui Alexios I Comnenul. Dar aceasta amintește doar trecutul și nu spune nimic de prezent, cum o dovedește cazul absolut paralel al Siciliei, deasemenea menținută, deși pierdută cam în același timp.

În ce punct al imenselor frontiere ale imperiului trebuiesc așezate aceste nume, din care mai multe au o savoare barbară foarte pronunțată? Nu se poate invoca, pentru a rezolvi chestiunea, vecinătatea numelor de orașe, care, în listele tabloului schițat mai sus, precedă sau urmează celui de Keltzenē, căci indicațiile de acest fel ne duc dela Otranto, de pe Adriatica, până la Colonea din Capadocia. Se știe, de altfel, că aceste feluri de nomenclaturi nu sunt compilate după considerațiuni geografice, ci după rangul de precădere. Ne trebuie deci un alt mijloc de discriminare și acesta nu poate fi decât criteriul topografic: trebuie căutată pe hartă regiunea periferică, unde se întâlnesc localitățile din care se compune provincia ecclesiastică Keltze-

24) Cf. G. Parthey, *op. cit.*, p. 223, sau *Notitia* X din Parthey, pe care Gelzer, *op. cit.*, p. 594, o raportează pe nedrept după anul 1253, dar care nici într'un caz nu poate fi posterioară ultimului sfert al secolului al XII-lea și trebuie mai curând să dateze dela începuturile imperiului din Niceea. C. C. Finck, *Neues zu den Notitiae episcopatum und zur kirkhlichen Geographie von Byzanz in Zeitschrift des Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte*, L. Band, Kan. Abt. XIX, 1930, pp. 674—679. Data acestui document și acelea din cataloagele similare vor fi discutate pe larg în fruntea vol. II din *Corpus Notitiarum*, unde se vor da textele listelor Patriarhatului din Constantinopole.

25) Cf. H. Gelzer, *op. cit.*, p. 585, unde se spune cu tot dinadinsul că mitropolia de Keltzenē n'are sufragante (epoca lui Manuil I-lea Comnenul). Aceeași situație într'o redacțiune diferită (inedită) păstrată în Codicele Sinaitic 1117.

26) Cf. G. Parthey, *op. cit.*, pp. 127, 128.

nè-Kortzenè-Taron. Oricât de obscure ar fi acestea, ele au lăsat totuși câte o urmă în trecut.

2. Identificările.

Regretatul Tafrali a scris în prefața cărții sale aceste cuvinte, care denotă un om îngrijorat de judecata lectorilor săi: *Dacă ei (aceștia din urmă) îmi vor combate concluziile, trebuie s'o facă prin argumente tot atât de serioase ca și ale mele*²⁷. Sarcina, în ce privește punctul precis care ne preocupă, e, într'adevăr, cea mai ușoară din câte există.

Pentru a rămânea pe terenul unde s'a așezat el însuși și emulii săi, nu insist asupra unui argument care ar putea fi decisiv. Desvoltarea rapidă a mitropoliei de Keltzenè și marea sa extindere ar fi inexplicabile fără o dominație politică efectivă. Dar nimeni dintre oamenii de știință serioși n'a susținut până astăzi, că stăpânirea bizantină ar fi depășit Dunărea și ar fi ajuns chiar până la Curtea de Argeș. Cronologia diverselor liste, în care provincia crește progresiv, lasă să se întrevadă o ocupație de circa o jumătate de secol și mai mult. Dacă se întâmpla uneori trupelor imperiale să atingă în înaintarea lor regiunile de dincoace de fluviu, niciodată ele n'au instalat acolo, în mod fix, o administrație care să cuprindă, și pentru un timp atât de lung, un atât de vast teritoriu.

Dar să trecem la argumentul însuși al topografilor noștri.

O constatare preliminară. Identificarea acestor douăzeci și două de localități, din care cele mai cunoscute nu sunt decât rareori menționate de cronicari, n'ar putea fi completă. Se înțelege astfel că creatorii sau susținătorii unei Keltzenè românești au ajuns repede la capătul efortărilor lor. Rezultatele variază după autorii cari se ignorează sau par a se ignora. Tafrali n'a găsit decât patru nume pe hartă, pe când Stănescu ajunge până la șapte.

D. Stănescu²⁸) singur are meritul de a fi clarificat ter-

²⁷) D. Stănescu, *Mitropolia...*, pp. 10—13, 47. În susmenționata broșură același autor găsește numelui o origine slavă: „Lămurim acl, în treacăt numai, că tronul arhieresc, ce ne-a preocupat, s'a numit, după

menul esențial al acestei serii topografice: Κελτηνή. El distinge în ea radicalul: *Celt* — numele rasei răspândite în întinse ținuturi — și traduce ²⁸⁾ Μητρόπολις Κελτηνῆς prin *Mitropolia Celtina sau a Celtiniei*. Evident, pot fi întâlnite *Celtinii* în numeroase puncte ale Europei sau ale Asiei anterioare; Reli, de exemplu, nu ignorează ²⁹⁾ existența unui episcopat ținând de Kamachos din Armenia, o altă dovadă că Celții au trebuit să locuiască mult timp această parte a Anatoliei. Dar se presupune că aceia pe care o evocă titlul mitropolitului nostru, este de această altă parte a Mării Negre, căci după mărturia lui Diodor din Sicilia, Dunărea se numea, în locul unde se vărsa în Pontul Euxin, *Keltos*. Și de aci, pornește a aminti urmele numeroase și incontestabile pe care Celții le-au lăsat în Dacia. De altfel, adaugă Reli, acesta este numele pe care Slavii îl dădeau locuitorilor de pe malurile marelui fluviu.

Al doilea nume din titulatură: Κορτζενῆς se înțelege cu ușurință, datorită unei mici operațiuni filologice. Acesta este în fond un cuvânt slav; în românește trebuie transcris: *Korținei*, cu schimbarea lui K în G, dela *Gorii* = munți, și tradus: *dealurilor*, după Stănescu, sau *munților*, după Reli, care îndată a recunoscut aci Muntenia. Tafrali, care nu se îngrijește de etimologie, așează Kortzenè, bazându-se pe autoritatea unui biet vechiu geograf ridicat la rangul de mare erudit, pentru nevoile cauzei, undeva, în regiunea Cracoviei.

Tot dela acelaș venerabil autor se poate afla că *Taron*, al treilea oraș menționat în titlu, este „o localitate situată la Est de fluviul Bug, în Rusia Meridională”. Stănescu nu prea știa la început ce să creadă, dar după ce a studiat problema pe toate părțile, dând crezare unei inscripții grecești găsite la Caverna, în care termenul Ταρουν revine la fiecare rând, s'a convins că orașul citat nu putea fi în altă parte.

moda de atunci, în slavonește: Mitropolia *Celtzinia*, care înseamnă pe românește: Mitropolia *Valachica*, după cum poporul care forma acea mitropolie se numea în slavonește *Celtzin*, iar pe românește *Valach*“.

28) Cf. S. Reli, *op. cit.*, pp. 174, 175.

29) Expunerea ce urmează e făcută după D. Stănescu, *op. cit.*, pp. 13 - 20, S. Reli, *op. cit.*, pp. 175 - 184, și O. Tafrali, *op. cit.*

Dacă vom trece acum la lista însăși, sarcina devine mai ușoară. Τῶμεως, Τομεὺς la câțiva copisti, este, evident, Tomis, actuala Constanța. Tafrali, însuși, a cărei critică este cea mai exigentă, socotește această identificare drept sigură; pentru Stănescu este evidența însăși.

„Αρτζεσι *nu este deloc orașul din Armenia*, declară apoi Tafrali. *El trebuie definitiv identificat cu Argeșul din Valachia*“. Stănescu nu este de altă părere, însă el observă că existența unui episcop în acest loc este mult mai veche încă decât s'ar crede după mărturia listei în discuție. Intr'adevăr, la al VI-lea Sinod ecumenic, deci în anul 680, isvoarele numesc episcop de Argeș pe Grigorie. După cum se vede, autoritatea spirituală a acestui loc sfânt are rădăcini vechi și adânci chiar în inima Munteniei.

Lykopotamia amintește în chip bizar Lykostomos și, pentru aceasta, nu poate fi decât Chilia. (Stănescu-Reli).

Prelatul zis Τονάρχου delat τονάρχης = *gubernator*, nu putea să-și aibă reședința decât în centrul administrativ al provinciei Sciția Minoră, prin urmare, la Troesmis-Iglița. (Stănescu-Reli).

Cât despre episcopul dela Sfântul Gheorghe (= Ἀγιος Γεώργιος) nu e nevoie să mergi departe spre a-l căuta; numele s'a păstrat sub forma sa greacă până astăzi. Acesta e portul Giurgiu de pe Dunăre (Stănescu-Reli).

Tafrali, care distinge Τοῦταρῶν, din corpul listei, de Ταρῶν menționat în titlu, se gândește la Τατάρων, adică la teritoriul Tătarilor, probabil la Rusia Meridională. Acelaș savant observă că Περκiv se aseamă cu Πέρκη, vechiul nume al Traciei! În sfârșit, tot după el, mai multe din aceste episcopate ar purta nume slave, ca acela de Mastravatz.

Extinderea metropolei variază după fiecare dintre autorii noștri. Tafrali vorbește de o regiune vastă care ar îngloba Sciția mică, Rusia meridională și o parte din Polonia. Stănescu restrânge acest spațiu la teritoriul cuprins între Carpați și gurile Dunării la Nord și întreaga Dobroge de astăzi, până la linia Silistra-Balcic, la Miază-zi de fluviu.

3. Absurditatea tezei.

Ce să credem despre identificări atât de energic formulate?

Că ele sunt bazate pe o omonimie de netăgăduit: Τομοῦς = Tomis; Ἀργέσι = Argeș; ἄγιος Γεώργιος = Giurgiu, și că aceeași omonimie, acolo unde intră elemente mai contestabile (Κορτζένης - Gorii), a făcut pe savanții noștri să rătăcească.

Trebuie totuși observat că ei nu s'au decis cu ușurință, cedând primei, și atât de plăcutei impresiuni ce o producea asupra urechei lor perfecta consonanță a acestor toponimice. Cunoșcând poziția mai multor predecesori, — ei se pronunță cu hotărîre dimpotrivă, în plină cunoștință de cauză. Așa se face că Stănescu consacră un întreg capitol, spre a se întreba în ce fel istoricii străini și români au apreciat documentul pe care îl analizează el.

Le Quien a trebuit să-l ignoreze, notează dânsul. De altfel, limitele sale cunoștințe de geografie și de istorie românească trebuiau să-l facă să cadă în grave erori. Astfel savantul dominican a întâlnit în actele conciliilor de două ori numele unui episcop de Argeus-Argeș, fără ca nimic să-i sugereze în ce colț al lumii să plaseze localitatea. Atunci a deschis un atlas și ochii săi au căzut asupra râului Argeș, care se varsă în lacul Baical³⁰⁾ și a așezat acolo, pur și simplu, episcopatul omonim. Consultarea listei lui Leon al VI-lea i-ar fi evitat această eroare. Dealtfel, nu spune el că Keltzenè, mitropolia, nu avea sufragane! Ar fi afirmat-o el, dacă ar fi avut în mână seria celor douăzeci și una de localități mai sus arătate?

Odată lichidat cazul lui Le Quien, care pune Keltzenè în Armenia, Stănescu nu găsește altceva decât să sublinieze carența criticei, care n'a îndrăsnit sau n'a voit să atace problema. Nici cea mai scurtă mențiune despre părerea aceloră dintre compatrioții săi, cari gândesc ca și dânsul!

Pe de altă parte, el ignorează protestările aduse în revistele streine contra concluziunilor lui Tafrali. Acestea nu pot fi

30) În realitate, Le Quien scrie: *prope lacum magnum*, ceea ce în mîntea sa înseamnă lacul Van, și nu are nimic a face cu lacul Baical.

decât fleacuri, ascunse în misterul periodicelor. Fie! Inșă cum se explică faptul că un om care face continuu apel la valoarea demonstrării științifice, ignorează ceea ce au scris profesioniștii Geografiei istorice, Markwart ³¹⁾, Gelzer și Honigmann, asupra subiectului? Acești savanți, a căror competență e de prisos s'o subliniem, s'au ocupat în special de provincia ecleziastică Keltzenē și de numeroasele ei episcopate. Dar nici odată nu le-a venit ideia să o caute în altă parte decât în Armenia. Interpretarea câtorva amănunte a dat prilej la discuții, însă teza însăși n'ar putea fi pusă la îndoială de spiritul cel mai puțin serios.

Nu intră în preocupările noastre de a face o demonstrație completă a acestui caz ³²⁾. Vom face-o cândva, fără îndoială. Ajunge a însemna aci seria, de altfel impresionantă, a identificărilor socotite astăzi ca sigure. Lucrul nu este ușor, căci mai multe denumiri, mai ales cele care sunt pur grecești, n'au făcut decât să treacă, fără a influența, cât de puțin, toponimia. Ele au încetat de a mai fi luate în seamă, odată cu efemera dominație bizantină care le impusese.

O primă observație, de oarecare importanță. Lista, prelungită, așa cum am stabilit-o mai sus, după vreo cincisprezece mărturii, oferă o ciudată anomalie, care consistă în caracterul său mixt de listă civilă și bisericească. Toate numele de localități care prelungesc prima serie de sufragante (lista a II-a) sunt la nominativ, ca și când ar fi vorba de o enumerare de cetăți, și nu de Biserici. Recensarea mai recentă (lista a III-a) care diferă de cealaltă prin adăogarea unui element pletoric și modificarea câtorva ranguri, nu schimbă nimic în această privință, cu toată întorsătura, foarte conformistă, pe care i-a dat-o

31) Cf. Jos. Markwart, *Südarmenien und die Tigrisquellen (Studien zur armenischen Geschichte)*, Wien, 1930, pp.50-54, ale cărui localizări sunt discutate de E. Honigmann, *loc. cit.*, pp. 199, 200.

32) Trimitem odată pentru totdeauna la cei trei autori mai sus citați, în special la demonstrațiunea lui Honigmann, ale cărui concluzii le rezumăm doar. Cine va dori dovada deplină a unor aserțiuni va trebui să se adreseze lor.

redactorul său ³³⁾. Nu încapă nici o îndoială că compilatorul a reprodus o nomenclatură profană de burguri, fortificate de Bizantini, și având în fruntea lor un strateg. N'aș îndrăzni să garantez prin urmare că a existat peste tot câte un episcop. Această eventualitate desigur nu este exclusă, cuceritorii multiplicând cu siguranță reședințele episcopale în scop de propagandă. Totuși, în cazul acesta, este permisă o ușoară ezitare.

Prima parte (numerele 1—9) a listei, unde nu există nici un motiv de a nu vedea adevărate reședințe episcopale, poartă urmele aceleiași origini. Formulele: ὁ Τόουος, ὁ Τοπαρχοῦ, ἡ τοῦ Ταπῶν pe bază de manuscrise, sunt de ortografiat precum urmează: ἡ τοῦ Μοῦς, ἡ τοῦ Παρχοῦ și ἡ τοῦ Ταπῶν. Această îndreptare răstoarnă, cum se poate vedea, întregul sistem etimologic al prof. Stănescu. Totuși, acesta este singurul acceptabil, cu atât mai mult că acest prim lot de localități se regăsesc pe hartă fără a fi nevoie de a răstălmăci toponimia. Astfel ἡ τοῦ Ταπῶν este episcopul provinciei Taron, suficient cunoscută ³⁴⁾; avem deasemenea un arhiepiscop al provinciei Vaspurakan sau al Basprakaniei bizantine ³⁵⁾. Cât despre ἡ τοῦ Μοῦς, acesta este titularul Scaunului din Muș, capitala Taronului. Și ὁ τοῦ Παρχοῦ, în fine, rezida în localitatea numită încă și astăzi Parhu.

Toate, se înțelege, în Armenia.

Tot în Armenia se regăsesc, literal sau aproape, toponimele următoare:

33) *Notitia X* din Parthey, după care Benegevici dă, în *Studi bizantini e neoellenici*, II, Roma, 1927, pp. 131-155, o ediție mai critică. A se vedea la pp. 154—155 lista sufragantelor ținând de Keltzenè, îmbogățită în rangul al șaselea cu un dublet. Redactorul a remaniat vădit prototipul său, schimbând rangul unor reședințe, mai ales dând întregii liste aspectul unei liste episcopale, precedând fiecare nume de oraș de articol pus la genetiv.

34) Acesta nu este singurul caz de Geografie ecclesiastică bizantină, unde numele provinciei înlocuiește, în titlul mitropolitului, numele însuși al capitalei. Să amintim, pentru a nu mai numi altele, Caria (un exces de pudoare pare să elimine într-o epocă îndepărtată numele de Aphrodisias), Rusia și Bulgaria.

35) Cf. *Échos d'Orient*, XXXII, 1933, pp. 315—318.

1. Το Ἀρτζικὲ ἦτοι Ἀρκεράζου. Am regăsit acest titlu dublu, sub forma aceasta exactă și complexă, în legenda unui sigiliu ³⁶⁾ de funcționar bizantin, care comanda acolo. Primul nume era deja cunoscut lui Constantin Porfirogenetul, care îl situează acolo unde îl așezăm noi, în regiunea lacului Van. Localitatea, așezată odinioară pe o limbă de pământ, acum e acoperită de apă. Identificarea e absolut sigură.

2. Tot atât de sigură, și cea mai discutată dintre toate, e cea care se află la originea rătăcirilor topografilor noștri. Într'adevăr, Ἀρτζέσιν nu este de fel Argeș, ci Arceș, ale cărui ruine se văd și acuma în punctul cel mai nordic de pe malul lacului Van. Grafia arabă a numelui, Argîș, se apropie puțin de cea greacă. Iată, de altminteri, un document inedit, care va risipi orice îndoială, dacă mai există încă vreuna. Am relevat, într'adevăr, pe o bulă ³⁷⁾ această semnătură:

† Νικόλαω πρωτοσπαθαρίω καὶ στρατηγῷ Ἀρτζεσίου τῷ Χοιροσφάκτῃ
din prima jumătate a sec. al XI-lea. Choïrosfaktii au dat Bizanțului mai mulți generali celebri, atât după, cât și înaintea anului 1050. În timpul înaintării grecești spre Est, Nicolae fu guvernatorul cetății Arceș și a districtului ei. S'ar putea găsi aici dovada unei stăpâniri bizantine în Muntenia, puțin după anul 1000? O asemenea concluzie ar putea fi admisă, dacă s'ar menținea identificarea cu Argeșul, căci dacă ar putea fi valabilă în alte cazuri, ar trebui tot atât de bine să fie și în acesta.

Aceste două citadele nu erau singurele care apărau lacul Van, în jurul căruia Grecii ridicară o centură de forturi, de teama ofensivei turcești, care trebuia să ducă, câteva decade mai târziu, la dezastrul dela Mantzikert (1071). Printre acestea Perkri, e încă și astăzi identificabilă, și ea avu, în aceeași epocă, garnizoana și episcopatul său.

Harta modernă a păstrat și alte amintiri precise de toponimie armeano-bizantină. Astfel Matrabatz, în care s'a încercat a se vedea un toponim slav, sună perfect armeneste, fiind o formă de genetiv locativ pentru numele Matravan; un titular

36) *Échos d'Orient*, XXX, 1931, pp. 452-465.

37) Document inedit din Muzeul din Antiohia.

al episcopatului asistă la sinodul lui Fotie, din 879. Faimoasa reședință a Toparhului pusă la Triesmis-Iglița, și-a păstrat numele până în zilele noastre și se află la vreo treizeci km. spre Vest de Muș, pe malul de Miază-Noapte al lacului Murad-su. Toponimul Μαντζικέρτε poartă pecetea, cât se poate de evidentă, a originii sale. Forma sa, din care lipsește o silabă, răspunde orașului bine cunoscut Mantzikert, în împrejurimile căruia se dădu lupta, care însemnă începutul înaintării fulgerătoare a Seldgiucizilor în Anatolia. Până și limba dă un supliment de dovezi acestei demonstrații. La numărul XI, cea mai lungă dintre listele noastre, se prezintă o formulă deosebit de întinsă: Μαρυ-ευντιζοῦερ ἡτοι Λειμωνοδούαζ. Cel de al doilea nume are oarecare șansă, în acest fel de aranjamente, de a fi traducerea celui dintâiu. Și tocmai toponimul, puțin rectificat, poate să însemne Apele Marmed-ului, astăzi *Mermid* cai, la 17 km. spre Nord-Vest de lacul Van, dacă se reconstitue. Marmedi-ğur, sau Șivoiul Câmpiei, dacă se citește, așa cum, de sigur, a fost cetit de Greci, Margagetin-žor. Să mai adăugăm încă câteva identificări deosebit de sigure: episcopatul τὸ Ἀρούκιον se afla la Amiuk, din izvoarele armene și turcești, pe malul lacului Van; localitatea τὸ Ὀστάν, altă reședință episcopală, se regăsește la Ostan spre Miază-zi de acelaș lac, și fu reședința regilor locali ai Vaspurakanului.

Astfel, din douăzeci și unu de nume pe care le cuprinde *Notitia* bizantină, patrusprezece au putut fi identificate cu o certitudine absolută, nu datorită jocului înșelător al asonanțelor, ci pe bază de isvoare care deseori se potrivesc. Nu există dimpotrivă nici un text, nici o particularitate lingvistică sau toponimică, nici un indiciu istoric sau geografic, care să pledeze, fie și de departe, în favoarea tezei lui Tafrali și a lui Stănescu-Reli.

Acest din urmă autor, e adevărat, face apel la un alt document celebru, *Notitia* zisă a Iconoclaștilor³⁸⁾, care, compusă puțin după anul 733, atribuie Dobrogei singure patrusprezece episcopate³⁹⁾, afară de metropola Tomis. Dacă în secolul

38) Text publicat pentru prima oară de C. de Boor in *Zeitschrift für Kirchengeschichte*, XII, 1890. pp. 520—534.

al VIII-lea situația ierarhiei ecclesiastice în această regiune a Dunării se prezenta astfel, e normal ca două sute de ani mai târziu numărul reședințelor să fi crescut la peste douăzeci. Din nenorocire, fără a face apel la alte considerațiuni, acest rationament se surpă din temelie, documentul discutat nefiind, — după mărturia autorilor celor mai serioși și în ciuda virtuozității ultimului său comentator, atenianul Konidaris ⁴⁰⁾, — de cât o compilație de erudit, în care sunt alăturate sau fuzionate liste de proveniență mixtă ⁴¹⁾, ecclesiastice pentru ansamblul Patriarhatului, civile pentru Illyricum.

Din tot efortul cheltuit pentru a transpune de această-laltă parte a Dunării o mare provincie orientală, nu rămâne, deci, decât un fenomen curios, acesta bine stabilit, de înșelătoare omonimie. Capriciul soartei sau al foneticei poate să facă să viseze pe topografii amatori sau să rătăcească pe foarte mari savanți. Nu identificau oare aceștia, până mai dăunăzi, pe o bază asemănătoare, un modest târgușor de pe valea Meandruului, Sampson (numele medieval al vechii Priene), cu orașul pontic Amisos-Sampsun, situat la 900 km. de acolo? Geografii vor trebui să primească aceste cazuri, chiar frecvente, de omonimie, uneori cu interes, deseori cu neîncredere, totdeauna cu voința de a controla criteriul onomastic prin datele complimentare ale topografiei și arheologiei. Altfel, lăsându-se coplesiiți cu entusiasm de prima impresie, ei se vor lovi de inevitabil; vor încurca — e cazul a o spune — hărțile, și vor falsifica istoria.

V. LAURENT

39) Lista *ibid.*

40) G. I. Konidaris, *Αἱ μετροπόλεις καὶ ἀρχιεπισκοπαὶ τοῦ οἰκουμένου πατριαρχείου καὶ ἡ „Τάξις“ αὐτῶν*, (*Texte und Forschungen zum byzantinisch-neugriechischen Philologie*, n. 13), Atena 1934. Ediția ce s'a dat la pag. 80-103 (lista pentru Tomis, p. 101) este cea mai arbitrară ce se poate concepe. Cazul Tomisului la p. 50, unde autorul își trădează puțin încercătura.

41) Cf. E. Honigmann, *Le Synekdèmos d'Hierocles et l'opusculé géographique de Georges de Chypre*, Bruxelles, 1939, pp. 3, 4, unde e dovedit, că prototipul care a servit la compilarea mai sus amintitei *Notitia*, a trebuit să fie strâns înrudit, în ceea ce privește Illyricum și unele provincii europene ale imperiului, cu lista de care s'a servit Hierocles însuși.

CATALANI ȘI VLAHI ÎN EUROPA SUD-ORIENTALĂ A SECOLULUI AL XIV-LEA

1. *Almogavarii în Orient și participarea Vlahilor la bătălia dela Apros.*
2. *Invasia Almogavarilor în Marea Vlahie.*
3. *Ducatul catalan de Neopatras.*

Relațiile dintre Români din Peninsula Balcanică și mercenarii iberici, care au cutreerat în secolul al XIV-lea Imperiul bizantin, nu au format până acum, pe cât știm, obiectul unui studiu special. Lucrarea de față nu are, nici pe departe, pretenția de a aduce o lămurire completă a acestui episod, atât de puțin cunoscut, din istoria românimii balcanice: prin ea se încearcă numai o fixare — în limita spațiului pe care îl permit aceste pagini — a jaloanelor unui viitor studiu, mai dezvoltat, în legătură cu prezența Catalanilor în secolul al XIV-lea în regiuni locuite de Vlahi. S'a folosit, în special, o parte din notele luate în bibliotecile din Madrid și Barcelona, scoțându-se în relief contribuția istoriografiei iberice la lămurirea acestui capitol din trecutul ramurii sud-dunărene a neamului nostru.

I. — *Almogavarii în Orient și participarea Vlahilor la bătălia dela Apros.*

Luptele pentru stăpânirea Siciliei, începute după celebrele Vespre din 1282, între Casa de Anjou și cea de Barcelona-Aragon, se termină în 1302 prin pacea dela Caltabellotta, când Carol de Valois, fratele regelui Franței Filip al IV-lea cel Frumos, renunță la pretențiile sale asupra tronului din Palermo

în favoarea unuia din fiii lui Petre al III-lea de Aragon, rivalul său Fadrique sau Frederic, care este al doilea în ordinea monarhilor sicilieni cu același nume, primul fiind însuși împăratul Frederic al II-lea de Hohenstaufen.

În luptele sale cu Francesii, Fadrique de Aragon fusese ajutat de *Almogavari*¹⁾, oameni cari, după cronicarul catalan Bernat Desclot, „nu trăiau decât din fapte războinice“ și „erau Catalani, Aragonesi și Saracini“²⁾. Rămânând neîntrebuințați după pacea dela Caltabellotta, acești mercenari, în majoritatea lor iberici, își oferiră serviciile împăratului din Constantinopol Andronic al II-lea Paleolog, care avea nevoie de ajutorul lor în lupta contra Turcilor. Căpetenia Almogavarilor, Roger de Flor, care aparținuse Ordinului Templierilor și servise pe Fadrique cu titlul de vice-amiral al Siciliei, ajunse la un acord cu împăratul bizantin. În număr de peste șase mii, după cum afirmă Ramón Muntaner, cronicarul expediției Almogavarilor — un Xenofon al acestei noi Anabasis³⁾, — mercenarii suveranului sicilian, în mare parte „Catalani și Aragonesi“, cari „își duceau cu ei soțiile, țiitoarele și copiii“, plecară din Messina „cu mare bucurie și mulțumire“⁴⁾. Basileul primi bine pe Almogavari în

1) Dela cuvântul arab *almogávar* = om care, în tovărășia altora și formând trupă, face incursiuni pe teritoriu inamic; v. Real Academia Española, *Diccionario de la Lengua Española*, cuvântul „almogávar“.

2) Bernat Desclot, *Crònica del rey En Pere*, cap. 79, publicată de J. A. Buchon în *Chroniques étrangères relatives aux expéditions françaises pendant le XIII-e siècle*, Paris, 1841.

3) Antonio Rubió y Lluch, *Paquimeres i Muntaner*, publicat de „Institut d'Estudis Catalans, secció històrico-arqueològica“, Barcelona, 1927. Cronica lui Muntaner e socotită o „carte de cavalerie medievală“

4) Ramón Muntaner, *Crònica o descripció dels fets e hazanyes del inclyt Rey Don Jaume Primer d'Aragó, de Mallorques e de Valencia, compte de Barcelona e de MuntPELLER e de molts de sos descendents*, cap. 201. Ediția I s'a tipărit la Valencia, în 1558. -- În ceea ce privește manuscrisele cronicii lui Muntaner, conservate în bibliotecile din Escorial, Madrid, Barcelona și Catania, v. Luis Nicolau d'Oliver, *La Crònica de Ramón Muntaner, filiació dels seus textos*, în *Homenatge a Antoni Rubió i Lluch, Miscel·lània d'estudis literaris, històrics i lingüistics*, vol. I, Barcelona, 1936. -- Din această cronică s'au tipărit diferite ediții în catalană, în Spania, Franța și Germania, și traduceri în francesă, germană, casti-

toamna anului 1302. Roger de Flor deveni „megaduce“ și se căsătorește cu o nepoată a împăratului, o principesă din familia Asăneștilor care domnea în Bulgaria⁵⁾.

Îndeplinindu-și făgăduelile, „Compania catalană“ trecu în Asia Mică și, sub conducerea unor șefi ca Roger de Flor, Corbaran d'Alet și Bernat de Rocafort, câștigă strălucite victorii contra Turcilor, ajungând până în munții Taurus (1303—1304). Întoarsă în Tracia, i s'a adăugat un nou corp de Almogavari, condus de Berenguer d'Entença, căruia Roger de Flor, devenit apoi „Cesar“ al Imperiului, i-a cedat titlul de „megaduce“ (1304).

Succesele lui Roger de Flor și ale Almogavarilor săi treziră însă invidia Genovesilor, amenințați în privilegiile lor din Pera, și a Grecilor și, mai ales, gelosia lui Mihail Paleolog, fiul și asociatul la domnie al împăratului Andronic al II-lea. Roger fu asasinat mișelește la un banchet în Adrianopole (April 1305), împreună cu însoțitorii săi, de oamenii principelui bizantin. Această crimă a fost urmată de alte masacre de Iberici. Toată Tracia cunoscuse însă atunci „răzbușnărea catalană“⁶⁾.

liană, italiană și engleză; v. Jaume Massó Torrents, *Repertori de l'antiga literatura catalana*, t. I, pp. 284—290, Inst. d'Est. Cat., Barcelona, 1932. — În legătură cu plecarea Almogavarilor din Sicilia, Florentinul Giovanni Villani scrie următoarele în *Cronica* sa, cartea 58, cap. 78, publicată în *Rerum Italicarum Scriptores*, ed. Muratori, Milano, 1728, t. XIII: „una gran gente di soldati Catalani, Genovesi et altri Taliani, si partiro di Cilicia [Sicilia] con XX galee et altri legni“.

5) Valencianul Johannot Martorell va da în secolul al XV-lea un roman de cavalerie intitulat *Tirant lo Blanch*, care se va inspira din istoria isprăvilor lui Roger de Flor în Orient și va fi foarte apreciat de Cervantes în *Don Quijote* (partea I, cap. 6): „un tesoro de contento y una mina de pasatiempos“. V. și Marcelino Menéndez y Pelayo, *Orígenes de la novela*, Madrid, ed. 1943, t. I, p. 397.

6) Pentru cele relatate până acum, v. lucrările generale asupra expediției catalane în Orient: Gustave Schlumberger, *Expédition des „Almogavars“ ou routiers catalans en Orient de l'an 1302 à l'an 1311*, ed. II, Paris, 1924; și Luis Nicolau d'Oliver, *L'expansió de Catalunya en la Mediterrània oriental*, Barcelona, 1926.

La Apros, cam la cincizeci de kilometri spre Nord-Vest de Rodostó, avu loc o bătălie în care Catalanii și aliații lor Turcii respinseră atacurile trupelor imperiale ale lui Mihail Paleolog. Istoricul bizantin Pachimere, contemporan al acestui eveniment și care afirmase, relatând alte întâmplări, că „neamul Vlahilor e răspândit, în număr mare, din împrejurimile Constantinopolului până dincolo de Vizia“⁷⁾, ne spune că la această ciocnire a participat și elementul vlah din Tracia în rândurile armatei imperiale, jucând însă un rol cu totul secundar. Iată ce scrie în această privință scriitorul grec:

„Caracter nobil și brav, împăratul Mihail nu putea întârzia în dorința sa de a răzbuna ultima înfrângere suferită, mai ales că de-abea îndura să audă și să vadă ceea ce sufereau bieții Romei din cauza sângeroșilor Catalani. Punând capăt tuturor neînțelegerilor, își adună armata și, plecând din Orestia⁸⁾, își instalează tabăra lângă Apros, cu scopul de a porai, în zori, lupta contra Italicilor⁹⁾, cari se găseau aproape. A doua zi, în locul numit Himeri și în ordinea de luptă, el puse pe Alani și pe Turcopoli¹⁰⁾ în avangardă, sub comanda lui Bosilas. Așează în spate pe Macedoneni, al căror șef era Marcele Primicier, și pe Orientalii unchiului său Teodor. În sfârșit a aliniat în ariergardă pe cei din neamul vlah și pe voluntarii care s'au adunat (τὸ Βλαχικὸν καὶ ὅσον ἄλλο ἐκ Θελματαρίων συγκροτούμενον ἤν) sub comanda Marelui Heteriarh... Armata romană era compusă din cinci legiuni, pe când aceea a inamicilor avea patru, dintre care una alcătuită din Persi¹¹⁾, chemați de înșiși Catalanii. Lupta începu: Alanii fură cei dintâi cari, cu ajutorul Turcopolilor, atacară pe Catalani. Aceștia din urmă

7) *Patrologia graeca*, t. CXLIV, p. 106. — Vizia e la vreo 120 de kilometri spre Nord-Vest de Constantinopol, în munții Traciei, numiți astăzi Strangia-Dag, de lângă țărmul mării Negre.

8) Orestia, astăzi Caragaci, lângă Adrianopole.

9) Catalanii erau numiți și „Italici“ de Bizantini, fiind veniți din Sicilia.

10) Turcopoli („fii de Turci“) = trupe de cavalerie ușoară.

11) Turcii erau numiți și „Persi“ de Bizantini, din cauza originii lor asiatice.

ținură piept cu îndârjire și rămaseră neclintii, asemenea unor turnuri (καὶ εὐθὺς πύργος ἦσαν ἐκείνοι)¹².

Fără să menționeze pe Vlahi, Nicefor Gregoras, alt istoric bizantin, ne vorbește și el de această bătălie, în care „Catalanii și Turcii“ au ocupat poziție „între satele Kypsela și Apros“¹³). Cu un secol și ceva înainte, Nicetas Honiades menționase satul Kypsela în legătură cu jafurile săvârșite în Tracia de Vlahi și de tovarășii lor Cumanii¹⁴). E foarte posibil deci ca elementul vlah să se fi menținut în această regiune și în vremea când Almogavarii pustiau împrejurimile Constantinopolului și când scria Pachimere.

Francisco de Moncada, istoric spaniol dela începutul secolului al XVII-lea¹⁵) — scriitor din „secolul de aur“ al literaturii hispanice —, în manuscrisul conservat în „Biblioteca de la Real Academia de Buenas Letras“ din Barcelona¹⁶) a operei sale cu privire la „expediția Catalanilor și a Aragoneseilor contra Turcilor și Grecilor“, s'a folosit de Nicefor Gregoras și de Ramón Muntaner pentru relatarea bătăliei dela Apros. Când însă autorul a făcut a doua redactare, aceea pentru tipar, a lucrării sale, apărută în 1623 la Barcelona, a ținut seamă și de

12) *Patr. gr. t.* CXLIV, pp. 549—550. — V. și G. Finlay, *A history of Greece from its conquest by the Romans to the present time*, ed. 1877, Oxford, t. III, p. 402; Schkumberger, *op. cit.*, pp. 153—154; N. Iorga, *Contributions catalanes à l'histoire byzantine*, Paris, 1927, p. 27.

13) *Patr. gr. t.* CXLVIII, pp. 230—231.

14) *Patr. gr. t.* CXXXIX, p. 643. — Asupra importanței elementului vlah în munții Hemus în secolul al XII-lea, v. N. Bănescu, *Un problème d'histoire médiévale: Création et caractère du second empire bulgare (1185)*, București, 1943.

15) A fost conte de Osona și marchis de Aytona, ambasador la Viena și guvernator al Țărilor de Jos. Baltasar Gracián, în cartea sa *El Criticón*, partea I, cap. 11, regretă moartea acestui bărbat atât de capabil. Familia de Moncada e socotită „una din gloriile Aragonului“; v. Léonce Lavergne, *Historiens espagnols (Mendoza, Melo, Moncada)*, în *Revue des Deux-Mondes*, Oct. 1842, p. 303.

16) Textul acestui manuscris a fost publicat de R. Foulché-Delbosc sub titlul: *Empresas y victorias alcanzadas por el valor de pocos Catalanes y Aragoneses contra los imperios de Turcos y Griegos*, în *Revue Hispanique*, t. XLV, pp. 349—509.

afirmația lui Pachimere, pe care a adăugat-o la textul său, menționând pe Vlahi în rândurile armatei bizantine: „In aripa dreaptă se puse cavaleria mai aleasă din Tracia și Macedonia, cu Valahii și aventurierii, sub ordinele Marelui Heteriarh“ (*en el cuerno derecho se puso la caballería más escogida de Tracia y Macedonia con los Valacos y los aventureros a orden del gran Eteriarca*¹⁷⁾).

Almogavarii asediați în Galipoli de către Genovesi, aliați ai Bizantinilor, au resistat și ei dârz sub comanda căpitanului lor Ramón Muntaner, „canceller e mestre racional de la host“¹⁸⁾, viitorul cronicar al epopeei catalane în Orient.

II. — *Intrisia Almogavarilor în Marșă Vlahie.*

Înșirând provinciile Imperiului de Răsărit, Ramón Muntaner menționează, în cronica sa, „regatul Artei și acela al Vlahiei“ (*el reyalme de Larcha e de la Blaquia*¹⁹⁾), făcând desigur alusie la despotatul Epirului sau al Artei și la ducatul Marii Vlahii sau al Neopatrei, locuit în vremea aceea de Vlahi.

În secolul al XII-lea, călătorul evreu spaniol Beniamin din Tudela, vorbind de orașul Zeitun — pe care îl numește „Sinon Potamos“ —, în valea râului Sperchios, pomenise de „munții Vlahiei, locuiți de neamul numit al Vlahilor, oameni asemenea cerbilor de iuți“²⁰⁾. În veacul următor, Nicetas Honiates afir-

17) *Espedición de los Catalanes y Aragoneses contra Turcos y Griegos, dirigida a Don Juan de Moncada, Arçobispo de Tarragona, por Don Francisco de Moncada, Conde de Osona, su sobrino*, [Barcelona], Año 1623, cap. 36. - Din această operă s'au publicat mai multe ediții în Spania, Franța și Argentina.

18) Muntaner, *op. cit.*, cap. 225.

19) Muntaner, *op. cit.*, cap. 29.

20) Tafel, *De Thessalonica eiusque agro, dissertatio geographica*, Berlin, 1839, pp. 473 și 489-493; *Viajes de Benjamín de Tudela, 1160-1173*, por primera vez traducidos al castellano, con introducción, aparato crítico y anotaciones, por gnacio González Llubera, Madrid, 1918, p. 61: „...los montes de la Valaquia, cuyos habitantes viven en las montañas: es el pueblo de los llamados Valacos, gente ligera como ciervos...“ — Despre

mase că „partea muntoasă a Tesaliei se numește actualmente Marea Vlahie“²¹⁾, iar Pachimere menționase „poporul ales“ al „Megalovlahiților“²²⁾.

În epoca expediției Almogavarilor în Orient, o „Descriere anonimă a Europei orientale“, atribuită unui dominican sau franciscan de naționalitate francesă și al cărei scop era să servească proiectele de cruciată ale lui Carol de Valois²³⁾, ne spune că „între Macedonia, Ahaia și Tesalonic este un popor foarte numeros și răspândit, numit al Vlahilor“ (*inter Machedoniam, Achayam et Thessalonicam, est quidam populus valde magnus et spaciosus qui vocantur Blazi*), și că acești „păstori ai Romanilor“ (*pastores Romanorum*), cari „au locuit odinioară în Ungaria“, de unde „au fost scoși de Unguri“, s’au răspândit în Grecia, unde „dispun din abundență, mai mult ca oricare alt neam, de excelent caș, lapte și carne“²⁴⁾. Reiese deci că Tesalia, Ftiotida și chiar Locrida făceau parte din teritoriul locuit de Vlahi.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Vlahia Mare, v. G. Murnu, *Istoria Românilor din Pind, Vlahia Mare (980-1259)*, București, 1913; I. Nistor, *Originea Românilor din Balcani și Vlahiile din Tesalia și Epir*, în *Analele Academiei Române, Mem. Sec. Ist.*, 1943-44.

21) *Patr. gr. t.* CXXXIX, p. 841.

22) *Patr. gr. t.* CXLIII, p. 83.

23) Din aceiași epocă sunt și proiectele de cruciată ale Maiorchinului Raimundo, Llull, Venețianului Marino Sanudo Torsello, Francesului Pierre Dubois și Armeanului Hayton; v. în această privință: J. Delaville Lerooux, *La France en Orient au XIV-e siècle, Expéditions du maréchal Boucicaud*, Paris, 1886, t. 1, pp. 27-39, 47-49 și 64-77; A. Rubió y Lluch, *La Companyia catalana sota el comandament de Teobald de Cépoy (Companyies de Macedonia i Tessàlia) 1307-1310*, în *Miscel·lània Prat de la Riba*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1923.

24) *Anonymi Descriptio Europae Orientalis*, publicată de Dr. Olgierd Górka, Cracovia, 1916, pp. 12-14; N. Iorga, *Encore un traité de croisade (1308): ses renseignements sur l'Europe orientale*, în *Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale*, an. VIII, n. 6-7, 1921; Rubió y Lluch, *op. cit.*; G. Popa Liseanu, *Românii în „Descriptio Europae Orientalis“*, în *Revista Istorică*, XX, pp. 101-111, și *Românii în izvoarele medievale*, București, 1939, pp. 211-222.

Vlahia Mare, a cărei capitală era Neopatras²⁵⁾ — vechea Hypata, numită „la Patria“ de către Latini și, mai târziu, Patragic de către Turci, — constituia, la începutul secolului al XIV-lea, un ducat sub conducerea unui sebastocrator sau duce. Acesta aparținea unei ramuri bastarde a foștilor împărați de Răsărit din dinastia Anghelos-Comnen²⁶⁾, ramură stabilită în Epir și Tesalia, cu un veac înainte, pe vremea cuceririi Constantinopolului de către cruciați și a desmembrării Imperiului bizantin.

Titlul de sebastocrator al Marii Vlahii îl moștenise în 1303 tânărul și bolnăviciosul Ioan al II-lea Anghelos²⁷⁾. „Cronica Moreei“ în versiunea ei francesă ne spune că, acesta fiind minor, regența și-a asumat-o vărul său Gui al II-lea de la Roche, duce al Atenei²⁸⁾, care în urma sfatului pe care l-a avut la Zeitun²⁹⁾, „au Giton“, cu nobilii din Vlahia „avec les barons

25) Neopatras era situată la Sudul râului Sperchios, care se varsă în golful Maliac, și la poalele versantului nordic al muntelui Oeta. Nicefor Gregoras ne vorbește de „castelul foarte bine fortificat numit Neopatras“. *Patr. gr. t. CXLVIII*, pp. 112—113.

26) Mihail Anghelos-Comnen a înființat la începutul secolului al XIII-lea, în Grecia septentrională, despotatul Epirului. I-au urmat frații săi Teodor (1214—1230), cuceritor și împărat al Tesalonicului, și Manuel (1230—1237), și fiul său Mihail al II-lea (1237—1371), a cărui autoritate se întindea și asupra Tesaliei „Megalovlahiților“. La moartea acestuia din urmă, fiii săi îi impart posesiunile. Nicefor ia Epirul, iar bastardul Ioan Anghelos, ginerele lui Tarona, căpetenia „Megalovlahiților“, rămâne cu teritoriul „dintre Olimp și Parnas“, înglobând pe „Pelasgi, Ftiotizi, Tesalieni și Locrieni ozolienii“, deci cu Marea Vlahie; v. Pachimere și Gregoras, *Patr. gr. t. CXLIII*, p. 83, și t. CXLVIII, p. 110.

27) Ioan I Anghelos (1271—1296), al Marii Vlahii, a avut ca urmaș pe fiul său Constantin (1296—1303), tatăl lui Ioan al II-lea, de care ne ocupăm; v. C. Hopf, *Chroniques gréco-romanes*, Berlin, 1873, p. 529, și Mas Latrie, *Trésor de Chronologie, d'Histoire et de Géographie*, Paris, 1889, p. 1769.

28) Elena, fiica lui Ioan I Anghelos și soră a lui Constantin, se măritase cu Gulielm I de la Roche, duce al Atenei. Din acest matrimoniu s'a născut Gui, văr primar al lui Ioan al II-lea; v. C. Hopf. *op. cit.*, p. 529, și Mas Latrie, *op. cit.*, p. 1769.

29) Castelul dela Zeitun fusese dat ca zestre lui Gulielm de la Roche, tatăl lui Gui, de către socrul său, sebastocratorul Ioan I Anghelos.

de la Blaquie", a organizat această țară după sistemul frances, numind pentru administrarea ei un locotenent al său în persoana lui Anton Flamandul, „monseigneur Anthonyo le Flamenc, qui estoit tenu le plus sage dou douchame", și un mareșal al Vlahiei în aceea, probabil, a unui Grec, Botaniate, „Vucomity, mareschal de la Blaquie" ³⁰⁾, pe care îl vom vedea, mai departe, în relații cu Almogavarii.

Din această epocă datează, desigur, monetele bătute la Neopatras și care sunt asemănătoare denarilor francesi de tipul „tournois". Aceste monete poartă următoarele legende:

- ANGELUS SAB. C., ³¹⁾ pe revers: NEOPATRIE;
- ANGELUS SAB. C., pe revers: DELLA PATRA;
- DUX ANGELUS, pe revers: DELLA PATRIA.

E vorba, fără îndoială, de Ioan al II-lea Anghelos-Comnen-tânărul „sebastocrator" sau „duce de Neopatras" ³²⁾.

Aceasta era situația în Tesalia și Ftiotida — cu alte cuvinte în Vлахia Mare — pe vremea când Almogavarii luptau în Orient.

* *

După ce a pustiit Tracia (1305—1306), Compania catalană s'a îndreptat spre Macedonia (1307), condusă fiind de Bernat de Rocafort — care va aspira să devie rege al Tesalonicului, — și a stat câțeva vreme în peninsula Casandria, trecând atunci în serviciul fostului său inamic din Sicilia, Carol

30) J. A. Buchon, *Recherches historiques sur la principauté française de Morée*, Paris, 1845, t. I, p. 405—410; J. Longnon, *Livre de la Conquête de la Principauté de l'Amorée, Chronique de Morée (1204—1305)*, Paris, 1911, p. 345—348. — „Viscomity" în ediția lui Buchon.

31) Sebastocrator Comnenus (după Schlumberger).

32) G. Schlumberger, *Les principautés franques du Levant d'après les plus récentes découvertes de la numismatique*, Paris, 1877, p. 82, și *Numismatique de l'Orient latin*, Paris, 1878, p. 382—383 și planșa XIII, n-rele 17, 18 și 19; V. și C. Hopf, *Geschichte Griechenlands von Beginn des Mittelalters bis auf unsere Zeit 1841*, în *Encyklopädie der Wissenschaften und Künste von Ersch und Gruber*, t. LXXXV, Leipzig, 1867, p. 360—361, și F. Gregorovius, *Der Stadt Athen im Mittelalter*, Stuttgart, 1889, t. II, p. 460 nota.

de Valois, care, prin căsătoria sa cu Caterina de Courtenay, se socotea împărat al Constantinopolului. Almogavarii recunosc atunci ca șef al lor pe amiralul Thibaut de Cépoï (sau de Chépoy), locțiitorul în Orient al principelui frances ³³⁾. Ei atacă mănăstirile dela muntele Athos, în special Hilandarul, apărat de egumenul Daniil, și orașul Tesalonic, unde asalturile lor sunt zădărnice de generalul imperial Handrinos (1308) ³⁴⁾.

„Descrierea anonimă a Europei orientale“, pomenită mai sus, ne spune că „țara Vlahilor, mare și bogată, a fost ocupată aproape în întregime de armata principelui Carol, care staționează în Grecia“ (*Terram enim horum Blachorum que est magna et opulenta exercitus domini Karuli qui in partibus Grece moratur fere totam occupavit*), și adaugă că această armată „s'a îndreptat spre regatul Tesalonicului, atacând orașul și regiunea înconjurătoare din spre uscat și din spre mare“ ³⁵⁾. Autorul acestor afirmații, care serie în primăvara anului 1308, greșește, desigur, când ne spune că „țara Vlahilor“ era ocupată de „armata principelui Carol“ în timpul asediului Tesalonicului. E posibil ca Almogavarii să fi întâlnit multe așezări vlahe în Macedonia, însă Tesalia sau Marea Vlahie, „țară mare și bogată“, nu a fost invadată de ei și „ocupată aproape în întregime“ de cât în cursul anului 1309.

În timpul șederii lor în Macedonia, Catalanii au avut relații cu ducele Atenei Gui al II-lea de la Roche, cu a cărei soră vitregă a fost vorba să se cunune Bernat de Rocafort ³⁶⁾, și cu Marea Vlahie, de unde își procura provisia de grâu „armata din Grecia a principelui Carol“. În socotelile, care ni sunt cunoscute, ale lui Thibaut de Cépoï găsim următoarele însemnări: „A Jean de Montenas et à Jean de Laval qui furent envoyez de par la compaignie au duceume d'Athènes pour parler au duc d'avoir

33) Rubió y Lluch, *op. cit.*

34) O. Tafrali, *Thessalonique au quatorzième siècle*, Paris, 1913, pp. 206-207; Rubió y Lluch, *op. cit.*

35) *Anonymi Descriptio*, p. 14 — O. Gôrka a dovedit că autorul acestui izvor medieval, care cunoștea Balcanii, a scris în primăvara anului 1308, în Franța, pp. V-VI.

36) Rubió y Lluch, *op. cit.*; Nicolau d'Olwer, *op. cit.*, p. 99.

chevaux etc.; „à deux ménestreaux du duc d'Athènes qui vinrent pour le mariage de Roquefort, etc., à Jean de Berquon, escuyer du duc d'Athènes, qui devait dire au duc comment nous eussions accord en Blaquie de aucun secours de grain". Această înțelegere pentru procurarea de grâu s'a făcut probabil printr'un mesager, Botaniat³⁷⁾. „un messenger Votemite, grand maréchal de la Blaquie", desigur cel pomenit și de „Cronica Moreci". Tot în aceleași socoteli se face alusie la grâul obținut din Vlahia pentru Turci și Turcopoli, aliați ai Almogavarilor: „donné et payé à messire Oviti, patron d'une nave de Gênes. pour porter le pain des Turcs et Turcoples de la Blaquie jusques à Ruraine, au royaume de Salonique" ³⁸⁾.

Cearta nu întârzie să izbucnească între Bernat de Rocafort și Thibaut de Cépy. Acesta din urmă prinde pe șeful catalan și îl trimite captiv în Italia, rămânând singur în fruntea Companiei ³⁹⁾. Amiralul frances a însemnat în socotelile sale: „à Jacques de Cornoy qui emmena en Pouille Roquefort et autres traîtres... 60 florins" ⁴⁰⁾.

Pe la sfârșitul anului 1308, situația era neliniștitoare pentru Almogavari: asalturile acestora împotriva Tesalonicului nu

37) „Vol Botoniatas", Hopf, *op. cit.*, p. 389; „Probablement un Botaniat", Schlumberger, *Expédition*, p. 272, nota 1.

38) J. A. Buchon, *Collection de chroniques nationales françaises du treizième au seizième siècle*, Paris, 1826, t. II, pp. 352-356, și *Chroniques étrangères*, pp. 467-469, nota; Hopf, *op. cit.*, pp. 387-388. --- Puțin după trecerea Catalanilor în serviciul lui Gauthier de Brienne, Venețianul Marino Sanudo Torsello, în opera sa *Liber Secretorum Fidelium Crucis super Terrae Sanctae recuperatione et conservatione* - publicată de Bongars în al doilea tom al eulegerii *Gesta Dei per Francos*, Hanovra, 1611, --- afirmă că armatele cruciaților ar putea obține grâu din Vlahia tesaliană: „Item ex Blachia haberi possent frumentum, allaque pinguedo. A portu Amiro, portuque Mithriade atque Lade in magna quantitate, si ad statum reduceretur pristinum, eo quod ipsa consumpta fuit a Comite Brenensi, dum societatis Catelanorum dominium obtinebat" (p. 68); v. în această privință și F. Gregorovius, *Der Zug der catalanischen Compagnie nach Lacedaemon, und die Schlacht am Kephissos*, in *Historische Classe*, ședința din 8 Ianuarie 1887, München, pp. 25-40.

39) Rubió y Lluch, *op. cit.*

40) Buchon, *Collection*, t. II, p. 356; *Chroniques étrangères*, p. 469.

izbutiseră, iar drumul spre Tracia li era oprit de Greci. Nicefor Gregoras ne spune că „ci erau îngrijorați ca nu cumva popoarele vecine cu Romeii din Macedonia, adică Ilirii, Tribalii, Acarnanienii și Tesalienii, să se unească pentru a-i înconjura din toate părțile și a-i nimici“⁴¹⁾. Recunoaștem sub numele de Iliri, Tribalii și Tesalieni respectiv pe Albanesi, pe Sârbi și pe „poporul foarte numeros și răspândit, numit al Vlahilor“.

Fiind amenințați de foamete, Ibericii, după cum ne spune același istoric bizantin, „luară hotărîrea care părea mai mult un act de nebunie decât de îndrăzneală, adică de a merge cât mai repede, fără zăbavă, până în țara Tesalienilor, regiune care avea să le dea îmbelsugate provizii pentru hrana lor și pe care ar fi încercat chiar să o supue“⁴²⁾.

Tot Gregoras afirmă că „după separarea lor de Turci“⁴³⁾, Catalanii petrecură iarna la poalele munților Olimp și Osa“ și că „la venirea primăverii ei porniră de aci și străbătură culmile munților și valea Tempe, ajungând, înainte de sosirea verii, în mănăstirile câmpii ale Tesaliei, pe care le-au pârlolit, devastându-le fără a întâmpina rezistență“⁴⁴⁾.

Filologul grec Toma „Magistrul“, cunoscut și sub numele lui monahal de Teodul și care e contemporan al evenimentelor de care ne ocupăm, ne vorbește de hotărîrea „Italicilor“, adică a Catalanilor, și aceea a „Persilor“, sau a „Achemenizilor“, adică a Turcilor, de „a devasta întreaga Tesalie“. În fața năvălitorilor „totul se învâlmăsește și piere, totul e plin de cadavre

41) *Patr. gr. t. CXLVIII, p. 247.* — v. și A. Rubió y Liuch, *Niceforo Gregoras y la expedición de los Catalanes a Oriente*, în *Museo Balear de Historia y Literatura, Ciencias y Artes*, Palma de Mallorca, epoca II, t. II, 1885.

42) *Patr. gr. t. CXLVIII, p. 247.*

43) După Toma Magistrul, Ramón Muntaner și versiunile greacă, italiană și spaniolă ale Cronicii Moreei, Turcii au participat alături de Iberici la invazia Tesaliei.

44) *Patr. gr. t. CXLVIII, p. 249.* — Vorbind de războiul lui Alexe I Comnen cu Normanzii (1082), Ana Comnena menționase lângă muntele Chisavos, vechiul Osa, „satul vlah Ezevan“, *Patr. gr. t. CXXVII, p. 138.*

și de sânge“⁴⁵). Totuși Tesalienii se unesc sub conducerea generalului Handrinos, apărătorul Tesalonicului, și duc un războiu de hărțuială împotriva agresorilor. Vorbind de căpetenia mai sus pomenită, Toma Magistrul scrie următoarele: „Atâtea victorii strălucite a reputat acesta, fie izbind în massa compactă a inamicilor, fie atacând mulțimea acestora cu forțe mici sau grupurile reduse ale lor cu forțe mari, încât și acum le proslăvesc Tesalienii și le cântă aproape toți oamenii“⁴⁶).

Catalanii, cari pustiiseră cu atâtea ușurință câmpia Tesaliei, s’au văzut în imposibilitatea de a pune stăpânire pe munții tesalieni și de a cuceri inexpugnabilele castele ale Vlahiei.

Iată, după Nicefor Gregoras, cum judecau Almogavarii înșiși situația în care se găseau: „Asprimea munților, cu care natura a înzestrat, în multe locuri, această țară, dă locuitorilor săi siguranță și îndrăzneală (ἀσφάλειάν τε καὶ θάρρος τοῖς ἔχουσι διδωσιν), iar cetățile clădite pe înălțimi ne pun în neputință de a întreprinde vreun asediu“⁴⁷).

Acest războiu de hărțuială — această „guerrilla“ — Handrinos l-a făcut în Tesalia, *terra Blachorum*, desigur, cu concursul „Megalovlahiților“, al acelorași Vlahi despre care, cu un secol și ceva înainte, afirmase Benjamin din Tudela că „nimeni nu-i poate ataca“ și că „niciun rege nu e în stare să-i domine“⁴⁸).

În ciuda rezistenței locuitorilor dela munte, Tesalia, *terra magna et opulenta*, se găsea, pe la sfârșitul anului 1309, într-o situație jalnică. Tânărul sebastocrator, „slab și plâpând din pri-

45) *Patr. gr. t. CXLV*: „Ad Josephum Patrem angelis comparandum expositio rerum quae tempore Italicorum et Persarum invasionis acciderunt“.

46) *Ibidem*: „Theoduli Monachi alias Thomae Magistri oratio pro Chandreno“. — v. și Buchon, *Chroniques étrangères*, pp. 476—479, și Gaspar Sentiñon, *Carta al Rey Andrónico el Puleólogo: Apologia de Jandrinós por Teódulo (Tomás Magister)*, în *Revista de Ciencias Históricas*, t. I, Barcelona, 1880, pp. 61—71 (traducere adesea inexactă).

47) *Patr. gr. t. CXLVIII*, p. 250.

48) Tafel, *op. cit.*, p. 473; *Viajes de Benjamin de Tudela*, p. 61.

cina unei lungi boale și amenințat de o moarte prematură⁴⁹⁾, nu putea evita anarhia în care amenința să se prăbușească Marea Vlahie.

Catalanii au trebuit, în cele din urmă, să ajungă la o înțelegere cu debilul sebastocrator al Marii Vlahii, care, îndemnat de sfetnici, îi ia în serviciul său, făgăduindu-le bani⁵⁰⁾, probabil cu scopul ocupării ducatului Atenei, al cărui succesor legitim se socotea Ion al II-lea Anghelos — după cum vom vedea în capitolul următor — în urma morții vărului său Gui de la Roche, survenită în 1308.

O scrisoare din 1309 trimisă de dogele Veneției Pietro Gradenigo bailului de Negroponte Belletto Falier, ne vorbește de Thibaut de Cépo, „care e în Vlahia, cu Compania“, (*Dominus Gibaldus qui est in Vlaquia cum compagnu*), și care încearcă o apropiere de Serenissima Republică⁵¹⁾.

Pe neașteptate însă, și în mod misterios, amiralul francez „a părăsit Compania fără să-și fi luat rămas bun de la nimeni“⁵²⁾. La sfârșitul lui Aprilie 1310 el era în Franța, după cum reiese din socotelile sale. În primăvara aceluiași an, Almogavarii au trebuit să plece din Tesalia îndreptându-se spre Locrida. Nu știm precis dacă acest drum ei l-au făcut în calitate de mercenari ai sebastocratorului sau de solicitanți ai ducelui Atenei, care avea nevoie de serviciile lor. Știrile pe care le avem în această privință sunt confuze și contradictorii.

După afirmația lui Gregoras, Catalanii „legară prietenie cu Tesalienii, primind condițiile pomenite și, la venirea primăverii, după ce au obținut bani, conduși fiind de călăuzele făgăduite; străbătură munții Tesaliei, trecură Termopilele și poposiră în Locrida, lângă râul Cefis“⁵³⁾.

49) *Patr. gr. t. CXLVIII*, p. 249.

50) *Ibidem*.

51) Hopf, *op. cit.*, p. 389; Gregorovius, *Der Stadt Athen*, t. II, p. 9; Rubió y Lluch, *La Companyia catalana*.

52) Muntaner, *op. cit.*, cap. 239 — Cronicarul catalan ne spune însă greșit că Cépo a plecat înainte de invazia Tesaliei. Am văzut că acesta se găsea în 1309 „în Vlahia, cu Compania“ v. Rubió y Lluch, *op. cit.*

53) *Patr. gr. t. CXLVIII*, p. 250.

Dar și în acest drum prin regiunea muntoasă a Ftiotidei au avut probabil de luptat Almogavarii cu băștinașii. Cronică grecească din Galaxidi (localitate din golful Corint, în Locrida), redactată la începutul secolului al XVIII-lea, pe baza unor documente vechi, și care a fost descoperită în 1864 și publicată în anul următor de Constantin Sathas, relatează invazia „temuților corsari numiți Taragonați”, adică Aragonesi, și rezistența pe care aceștia au întâmpinat-o din partea locuitorilor Locridei: „Toți au ascultat de poruncile împărătești înarmând până la trei mii de ostași epactiți, galaxidioți, lidorichioți și din alte localități, cari au și pornit împotriva acelor corsari, însă când s’au întrunit pe câmpia dela Zeitun, a izbucnit vrajba între căpetenii. S’au insultat cu nerușinare, s’au împrăștiat și puțin a lipsit ca să se și încaere. Totuși, Galaxidioții s’au pus în serviciul lui chir Andreas ⁵⁴⁾, unul dintre primii generali ai Basileului, care a dat două bătălii strălucite, în care a ucis mulți corsari, întorcându-se apoi la Galaxidi cu mari daruri dela chir Andronic ⁵⁵⁾. Însă din cauza desbinării dintre Greci, corsarii, fără nicio piedică, au pus stăpânire pe multe orașe, printre care Salona” ⁵⁶⁾.

Ar reieși din cele de mai sus că drumul prin Ftiotida, adică prin munții „Vlahiei” lui Beniamin din Tudela — unde se găseau mulți Vlahi — și prin Locrida, deci prin teritoriu aparținând sebastocratorului, l-au făcut Almogavarii cu arma în mână, luptând probabil împotriva lui Handrinos. Succesul „Taragonaților” însă s’a datorit neînțelegerilor dintre băștinași.

Ramón Muntaner nu a fost martor ocular la trecerea compatrioților săi prin Tesalia, Ftiotida și Locrida, adică prin Vlahia Mare, căci el părăsise Compania catalană încă de pe când aceasta se găsea în peninsula Casandria. El însă s’a putut informa, mai târziu, asupra acestui eveniment prin mărturia foști-

54) Chir Andreas ar fi Handrinos, după Sathas.

55) Andronic al II-lea Paleolog.

56) A. Rubió y Lluch, *La expedición y dominación de los Catalanes en Oriente juzgadas por los Griegos*, în *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, IV, 1885, pp. 41—42; Hopf, *op. cit.*, p. 389; W. Miller, *The Latins in the Levant*, Londra, 1908, pp. 222—223. — Salona este vechea Amfisa a Locridei ozoliene.

lor săi tovarăși de arme, cari au participat la invazia Vlahiei. Afirmările cronicarului catalan nu corespund cu acelea ale lui Gregoras decât numai în recunoașterea asprimii părții muntoase a Tesaliei.

Muntaner ne spune că Almogavarii, pe când se găseau la Casandria, au fost chemați de noul duce al Atenei, contele Gauthier de Brienne, succesorul lui Gui de la Roche:

„In acest timp s'a întâmplat să moară de boală ducele Atenei. Neavând fiu și nici fiică, a lăsat ducatul contelui de Brienne, vărul său primar. In tinerețea sa, contele de Brienne trăise mult timp în Sicilia, în castelul Agosta, unde fusese trimis ca ostatec de către tatăl său, când acesta a fost prins, și de unde a ieșit apoi răscumpărându-se: de aceea era iubit de Catalani și le vorbea limba (*e per axó feyas amar a cathalans e parlava cathalanesch*). Când a sosit în ducat, l-au provocat atât despotatul Artei⁵⁷⁾, cât și Anghelos, seniorul Vlahiei, precum și împăratul, așa încât era încolțit din toate părțile (*E con fo al ducat, lo dispotat de Larta desafiele, e Langlo, senyor de la Blaquia, atretal, e lempador: axi que de cascuna part li donaven assats per fer*). El a trimes soli la Companie, promițând să plătească acesteia solda pe șase luni, dacă îi vine în ajutor și, chiar și după aceea, să menție aceeași soldă, adică: patru uncii pe lună de om având cal cu armură, două de om cu cal fără armură și una de fiecare pedestru. Au ajuns astfel la o înțelegere asupra acestui lucru, asigurându-se reciproc prin jurăminte scrise. După aceea, Compania porni din Casandria și ajunse în Moreea, după marile greutăți ce le-a îndurat în trecerea prin Vlahia, care e cea mai aspră țară din lume (*E sobre aço la companya partis de Saserandria e vench a la Morea, ab gran afany que sofferiren a passar la Blaquia, qui es la pus fort terra del mon*)⁵⁸⁾.

57) In despotatul Artei domnea tânărul Toma Comnen.

58) Muntaner, *op. cit.*, cap. 240. — In secolul al XIII-lea, Robert de Clary scrisese: „Si est Blakie une moult fort terre...“, v. Hopf, *Chroniques*, p. 51. — Giovanni Villani, contemporan al acestui eveniment, ne spune, în *op. cit.*, cartea 58, cap. 78, că, după stabilirea lor în „regatul Salonicului“, Almogavarii au prădat toată regiunea până la Constantino-

„Vlahia“ lui Muntaner, cuprinsă între „Casandria“ și „Moreea“, ar corespunde deci cu „terra Blachorum“, care, după „Descrierea anonimă“, se întindea „între Macedonia, Ahaia și Tesalonic“.

Am văzut, din socotelile lui Thibaut de Cépoy, că Almogavarii au avut relații cu Gui al II-lea de la Roche, pe când se găseau în Macedonia. Ducele Atenei moare însă în Octombrie 1308. E probabil că înțelegerea Almogavarilor cu succesorul acestuia, Gauthier de Brienne, nu s'a încheiat în Casandria, cum ne spune Muntaner, și poate chiar nici în Tesalia, ci după invazia Locridei, căci ei sosesc în această regiune în calitate de mercenari ai sebastocratorului și conduși de călăuze tesaliene — de sigur Vlahi — deși atacați, ca și în munții Ftiotidei, de băștinași în frunte cu Handrinos. E posibil deci ca la hotarul ducatului Atenei să fi trecut ei în serviciul ducelui frances, întorcând armele contra fostului lor stăpân.

Muntaner ne spune că, „odată ajunși în ducatul Atenei“, Almogavarii „au fost bine primiți de contele de Brienne“, care „le-a dat solda pe două luni“, și că, mulțumită lor, a putut recuceri ducele „peste treizeci de castele“ smulse de inamicii săi. În aceste condiții, a putut Gauthier „trata onorabil cu împăratul, cu Anghelos și cu despotatul“⁵⁹⁾.

După această nouă serie de isprăvi în Vlahia, izbucnește un conflict între Catalani și ducele Atenei, din cauza soldei, și acesta din urmă e învins și ucis în bătălia dela râul Cefis, lângă lacul Copais la 15 Martie 1311⁶⁰⁾. Ibericii devin stăpâni ai ducatului.

„Cronica Moreei“, în cele patru versiuni ale ei, francesă, greacă, spaniolă (dialectul aragones) și italiană. — primele trei compuse în secolul al XIV-lea, — face și ea alusie la venirea

pol și că „alla fine tornarono sopra le terre del Despoto, cioè il Reame di Macedonia, e quello distrussero“. Catalanii însă nu s'au îndreptat spre „țara despotului“ ci spre aceea a sebastocratorului, adică spre Marea Vlahie.

59) Muntaner, *op. cit.*, cap. 240.

60) *Idem*.

Companiei catalane în „Vlahia“ și la încercarea ducelui Atenci de a cuceri această țară cu ajutorul Almogavarilor.

Versiunea francesă ne spune că, după moartea lui Gui de la Roche, succesorul său Gauthier de Brienne „s'accorda à la Compaigne, et les fist venir à la Blaquie. Et puis fu en descort avec la Campaigne, à eaux, en Remyro⁶¹⁾. Si fu mors et desconfis et desherités par son orgueil“⁶²⁾.

Versiunea greacă — cronică rimată — afirmă că „îndată ce află Messer Gualtier, ducele, de sosirea Companiei⁶³⁾, care avea cu ea peste o mie de Turci, se înțelese cu ea să atace Romania și să cucerească Vlahia (ὡς μάχωνται τὴν Ῥωμανίαν καὶ τὴν Βλαχίαν ἐπάρουσιν). Însă, odată stăpâni pe cetatea Domocò, au izbucnit neînțelegeri și încercări între ei“⁶⁴⁾. Același lucru îl afirmă și versiunea italiană, care e redactată după cea grecească: „S'accordò adunque Gualtier con loro che avessero a combatter la Romania e prender la Vallachia“⁶⁵⁾.

Versiunea spaniolă, care a fost compusă în 1393 — probabil la Avignon—sub direcția Aragonesului Fray Juan Fernández de Heredia, Maestru al Ordinului Hospitalierilor din Rodos⁶⁶⁾,

61) Remyro = Armiró sau Halmyros, port la golful Pagasetic (Volo). Muntaner îl visitase: „lo port de Almiro, qui es en lo ducat de Tenes“ (cap. 235) și acolo a putut el afla probabil că Vlahia este „la pus fort terra del mon“. Aparținea Ducei Atenci, deși era în Tesalia.

62) Buchon, *Recherches historiques*, t. I, pp. 239–240; Longnon, *op. cit.*, p. 196.

63) După versiunile greacă și italiană a Cronicii Moreei, Gui de la Roche e acela care a luat în serviciul său Compania catalană sosită la Halmyros sau Armiró. E posibil să fie însă o confuzie cu un alt eveniment întâmplat, într'adevăr, pe când trăia Gui de la Roche și anume sosirea în Grecia a Almogavarilor conduși de Ferrán Eximenis d'Arenós, eveniment de care ne vorbesc Pachimere și Muntaner; v. J. A Buchon, *Recherches et matériaux pour servir à une histoire de la domination française aux XIII-e, XIV-e et XV-e siècles dans les provinces démembrées de l'Empire grec à la suite de la quatrième croisade*, partea I. Paris, 1840, p. 333.

64) Buchon, *Recherches historiques*, t. II, p. 262, și *Chroniques étrangères*, p. 169; Rubió y Lluch, *La expedición*, p. 37.

65) C. Hopf, *op. cit.*, p. 456.

66) Despre acest personaj, v. Manuel Serrano y Sanz, *Vida y escritos de D. Juan Fernández de Heredia Gran Maestre de la Orden de San Juan*

s'a putut redacta fie după un text frances ⁶⁷⁾, fie după unul grecesc ⁶⁸⁾ sau italian ⁶⁹⁾. E o operă originală pentru evenimentele de după 1302 ⁷⁰⁾, dar redactată dela această dată pe baza unor documente care ne sunt necunoscute ⁷¹⁾, și în „orânduirea și coordonarea” cărora „e prebabil să fi intervenit însuși Maestrul” ⁷²⁾.

După această versiune, „Rocafort cu Catalanii și cu Turcii, intrând în Vlahia, începură să dea lupte mari”, iar „Gui de la Roche, care era duce al Atenei”, le-a trimis soli făgăduindu-le „să le dea o bună soldă, căci dorea să cucerească Vlahia” (*éll les daria buen sueldo he quería conquistar la Blaquia* ⁷³⁾). Catalanii și Turcii au primit să intre în serviciul ducelui de Atena și „începură să lupte, cucerind castele în Vlahia” (*e despues començaron a guerrear et a tomar castiellos de la Blaquia*). La moartea lui Gui de la Roche, Gauthier, „văzând că atât Catalanii cât și Turcii se găseau încă în Vlahia”, le trimise vorbă să respecte pactul făcut cu vărul său și „să-i înapoieze caste-

de Jerusalén, Saragosa, 1913. -- Juan Fernández de Heredia, care vizitase Grecia, a fost un precursor al humanismului spaniol și un „mare impulsor al studiilor clasice”; v. Martin de Riquer, *L'humanisme català (1388-1494)*, Barcelona, 1934, p. 10.

67) *Libro de los fechos et conquistas del Principado de la Morea*, compilado por comandamento de Don Fray Johann Ferrnandez de Heredia maestro de S. Johann de Jerusalem. Chronique de Morée aux XIII-e et XIV-e siècles, publiée et traduite pour la Société de l'Orient latin par A. Morel Fatio, Geneva, 1885, p. LVII.

68) A. Rubió y Lluch, *La lengua y la cultura catalanas en Grecia en el siglo XIV*, în *Homenaje a Menéndez y Pelayo*, Madrid, 1899, t. II, p. 111: Heredia avea un secretar grec, Talodichi sau Calodichi, originar din Rodos.

69) Longnon, *op. cit.*, p. XXXII.

70) *Ibidem*, p. LXXXIII.

71) După Morel Fatio, v. *Libro de los fechos*, p. LXI.

72) Rubió y Lluch, *op. cit.*, p. 111.

73) Am văzut că nu sub conducerea lui Rocafort au trecut Almogavarii în Vlahia, ci sub aceea a lui Thibaut de Cépo. De altfel, după cronică aragonească, Macedonia e tot „Vlahia”: după șederea sa în Tracia, „Rocafort, cu Catalanii și cu Turcii, luă drumul Vlahiei”. Ca și versiunile greacă și italiană, cea spaniolă atribuie lui Gui de la Roche înțelegerea cu Catalanii.

lele“⁷⁴⁾). După cronica aragonesă deci, conflictul între ducel Atenei și Almogavari ar fi izbucnit din cauza castelurilor din Vlahia pe care aceștia întârziiau să le înapoieze.

*
*
*

Să vedem acum în ce fel au relatat istoricii prosteriori trecerea Companiei catalane prin Vlahia Mare.

În secolul al XVI-lea, Aragonesul Jerónimo Zurita y Castro⁷⁵⁾ se folosește de cronica lui Muntaner și de opera istorică a lui Nicefor Gregoras pentru a povesti expediția Almogavarilor în Orient. Înșirând țările din Europa răsăriteană în epoca acestui eveniment, istoricul aragones afirmă că „Valahia era cuprinsă în Mesia Inferioară și corespundea cu regiunile pe care le străbate Dunărea, acolo unde se varsă în mare“ (*Comprendíase la Valaquia en la Mysia inferior y correspondía con las regiones que atraviesa el Danubio, adonde entra en la mar*), și pomeneste pe „Bulgari, Sclavoni și Valahi“ (*todas aquellas naciones de los Búlgaros, Esclavones y Valacos*) printre popoarele „pervertite și atinse de corupția Grecilor, cari erau schismatici și inamici ai Bisericii catolice“⁷⁶⁾). Și totuși, mai departe, după ce vorbește de „Angelo, señor de la Valaquia“, Zurita ne spune

74) *Libro de los fechos*, pp. 117-118.

75) Secretar al lui Filip al II-lea și cronicar oficial al Aragonului. Fusese elevul helenistului spaniol Hernán Núñez, „el Comendador griego“, la Universitatea din Alcalá de Henares; v. F. Ustarroz și D. Dormer, *Progresos de la Historia en el Reino de Aragón y elogio de Zurita*, Saragosa, 1650 și reeditare în 1878. — Pentru Zurita colecționar de manuscrise grecești, v. Charles Graux, *Essai sur les origines du fonds grec de l'Escorial. épisode de l'histoire de la Renaissance des lettres en Espagne*, în *Bibliothèque de l'Ecole des Hautes Etudes*, 46-ème fascicule, Paris, 1880, pp. 56—58.

76) Enumerarea popoarelor „schismatice“ din Europa orientală pare să fie inspirată de proiectul de cruciată atribuit lui Brocard și dedicat regelui Franței Filip al VI-lea de Valois (1332), proiect pe care Zurita îl cunoaște și îl menționează în cartea 6, cap. 11, a Cronicii sale. — Pentru pomenirea Vlahiei și a Vlahilor în acest document medieval, v. Aurelian Sacerdoțeanu, *Vlahii și Vlahia lui Brocard*, în *Anuarul Institutului de Istorie Națională* din Cluj, 1928—1930, pp. 497—503. În legătură cu afirmația pe care o face Zurita cu privire la „așezarea Valahiei în Mesia In-

că, „după cum afirmă Muntaner. Compania s'a dus în Moreea, îndurând greutăți în trecerea prin regiunea numită Valahia, care este dintre cele mai aspre din lume, în provincia foarte muntoasă și puternică a Tesaliei“ (*...aquella región que llamaban la Valaquia, que es de las más ásperas tierras del mundo: en la provincia de Tesalia, que es muy montañosa y fuerte*)⁷⁷).

În secolul al XVII-lea însă, Francisco de Moncada observă confuzia lui Zurita cu privire la Vlahia și, servindu-se de un izvor bizantin și anume de opera istorică a lui Nicetas Honiates, încearcă să lămurească situația geografică a țării pe care Muntaner o numește „Blaquia“ și să se informeze asupra locuitorilor ei. Iată ce scrie Moncada în această privință, după ce vorbește, urmând pe Gregoras, de invazia și șederea Almogavarilor în Tesalia:

„Drumul pe care l-au apucat ai noștri⁷⁸) a fost prin partea muntoasă a provinciei Tesalia, numită Vlahia (*la parte montañosa de la provincia Tesalia, llamada la Blaquia*), pe care au fost siliți să o străbată în parte. Zurita, când vorbește de drumul pe care l-a făcut această armată, se înșeală spunând că țara prin care a trecut se numea Valahia (*se llamaba Valaquia*), pentru că nu a fost informat că există o provincie numită Vlahia⁷⁹), căci Muntaner, de care s'a folosit, o numește Vlahia

ferioară“, ne întrebăm dacă istoricul aragones nu cunoaștea cumva pasajul lui Nicetas Honiates în care acesta vorbește de „Barbarii din munții Hemus, cari înainte se numeau Misi, iar astăzi poartă numele de Vlahi“ (V. *Patr. gr. t. CXXXIX*, p. 482).

77) Jerónimo Zurita, *Anales de la Corona de Aragón* (prima ediție s'a tipărit la Saragosa, în 1562), cartea 6, cap. 1, 10 și 11.

78) După Moncada, „Vlahia“ ar fi numai partea meridională a Tesaliei. În realitate însă numele acesta se dădea întregului teritoriu cuprins între Olimp și Parnas și stăpânit de sebastocrator: aceasta este țara la care face aluzie Muntaner când vorbește de „Blaquia“, fără să pomenască nicăieri de Tesalia. Cum însă Nicefor Gregoras întrebuințează numai cuvântul „Tesalia“, istoricii iberici au putut crede că e vorba de două țări deosebite. După *Descriptio Europae Orientalis*, țara Vlahilor se întindea între „Macedonia, Ahaia și Tesalonic“.

79) Zurita se înșeală numai asupra situației geografice a Vlahiei -- el scrie „Valaquia“, nu însă și asupra numelui, cum crede Moncada. „Valahia“ dela Dunăre e tot „Vlahia“ pentru Greci.

(*porque Muntaner, de donde lo sacó, la llama Blaquia*), iar Zurita, ignorând numele și corectându-l pe Muntaner, o numește Valahia, întemeiat pe asemănarea de nume, însă ai noștri nu au ajuns nici la o sută de leghe de Valahia. Vlahia trebuie să i se zică, deoarece este, după cum spune Nicetas la sfârșitul istoriei sale, ținutul muntos al Tesaliei⁸⁰⁾, (*La Blaquia se debe llamar, que es, según Nicetas en el fin de su historia, la tierra montañosa de Tesalia*) și se potrivește cu drumul pe care l-au făcut Catalanii și cu numele pe care i-l dă Muntaner. Băștinașii se numesc Vlahi, neam războinic care a ținut mulți ani sub opresiune pe împărații răsăriteni⁸¹⁾ și care, chiar și astăzi, între Turci, își păstrează numele și vitejia, deși s'a supus acestui popor atât de barbar și de puternic (*Sus naturales se llaman Blancos, gente belicosa y que tuvo muchos años oprimidos a los emperadores orientales, y aun hoy entre los Turcos conservan su nombre y valor, puesto que sujetó a tan bárbara y poderosa gente*⁸²⁾). Stăruie Muntaner în a releva greutățile care au fost întâmpinate în acest drum prin Vlahia, mereu cu arma în mână și luptând: atâta rezistență s'a întâlnit din partea băștinașilor. Sunt

80) Moncada cunoaște pasajul din Nicetas Honiates în care se vorbește de „partea muntoasă a Tesaliei, numită actualmente Marea Vlahie”.

81) Autorul face desigur aluzie la revolta Vlahilor sub frații Petru și Asan, împotriva împăratului Isaac Anghelos, episod pe care îl citește în Nicetas Honiates.

82) În manuscrisul acestei opere conservat în „Biblioteca de la Real Academia de Buenas Letras” din Barcelona și despre care s'a vorbit mai sus, *lipsește acest pasaj privitor la relațiile Vlahilor cu Turcii*, adăugat probabil de autor la redactarea textului definitiv. — Nu trebuie să ne surprindă această mențiune a Vlahilor din Pind într-o operă istorică spaniolă din secolul al XVII-lea. Moncada putea fi informat asupra acestei populații din Peninsula Balcanică: e de ajuns să ne gândim că, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, „stradiotii” din Epir, „Epiroții”, serviseră în armatele regelui Spaniei (ex.: George Basta, rivalul lui Mihai Viteazul), care luptaseră în Țările de Jos sub ducele de Alba și Alexandru Farnese, (v. în această privință, Famiano Strada, *De bello belgico*, Roma, 1643—48, t. I, p. 294; t. II, pp. 141, 142, 169, 392, 450, 452) și că, puțin înainte de apariția cărții lui Moncada, ducele de Osuna, vice-rege al Neapolului, protejase pe Uscocii de pe coasta Dalmației în lupta lor contra republicii Veneției.

de părere că una din cele mai mari isprăvi săvârșite în această expediție a fost deschiderea unui drum prin această țară plină de oameni iscusiți și viteji (*esta tierra tan llena de gente plática y valiente*). Totuși au străbătut-o, în sfârșit, spre obștească uimire a acelor care au cunoscut pericolul și cu bunele și credincioasele călăuze ale celor din Tesalia⁸³).

Moncada afirmă că „cel mai apropiat și mai puternic dușman“ al ducelui Atenei a fost „Anghelos, principe al Vlahilor“ (*el más vecino y poderoso enemigo era Angelo, príncipe de los Blacos*⁸⁴),

Istoricul spaniol dela începutul secolului al XVII-lea este deci cel dintâi erudit, care a arătat că aceia cari au opus rezistență Catalanilor, în trecerea lor prin „Vlahia“, au fost chiar locuitorii vlahi ai munților tesalieni,

Cartea lui Moncada, în care retorica, specifică barocului, armonizează cu grija pentru exactitatea informației, a fost folosită, în același secol, de părintele bizantinologiei, învățatul frances Charles Du Fresne, sieur Du Cange. Acesta cunoaște afirmațiile lui Muntaner, însă se orientează mai mult după opera istoricului spaniol mai sus pomenit, pe care îl citează, pentru a relata trecerea Almogavarilor prin Tesalia. El relevă contradicțiile dintre cronicarul catalan și Nicefor Gregoras și vorbește de „Ioan Duca, duce de Patras, pe care Muntaner îl numește Angelo, principe al Vlahilor. (*Angelo, prince des Blaques*⁸⁵), căci

83) Moncada, *op. cit.*, cap. 62. — Cartea lui Moncada a fost tradusă în franceză de contele de Champfeu sub titlul *Expédition des Catalans et des Arragonais* (sic) *contre les Turcs et les Grecs*, Paris, 1828. Traducătorul, socotind stilul istoricului spaniol prea concis, adaugă frase dela el: „Les Blaques s'opposèrent de toutes leurs forces à la marche de nos Catalans à travers les montagnes. Expérimentés dans la guerre, versés dans la connaissance du pays, braves, opiniâtres, ils harcelèrent sans cesse nos troupes... Ces ennemis, toujours renaissants, apparaissaient sur tous les points, et la terre inépuisable semblait elle-même produire ses défenseurs... etc.“ (pp. 380—382). Se vede că traducătorul lui Moncada avea încă proaspătă amintirea războiului din 1808 al lui Napoleon I în Spania.

84) Moncada, *op. cit.*, cap. 63.

85) Muntaner însă scrie: „Langlo, senyor de la Blaquia“. Se vede că Du Cange se folosește de cartea lui Moncada, în care se vorbește de „Angelo, principe de los Blacos“.

era din familia Anghelilor și principe al acelei provincii a Tesaliei numită Valahia sau Vlahia (*...de cette province de Thessalie qui était nommée Valachie ou Blaquie*)⁸⁶. Urmând pe Muntaner, Du Cange ne spune că Almogavarii „plecară din Casandria și se duseră în Moreea, după multe greutăți și pericole, fiind siliți să treacă prin Vlahia, care e o țară de acces dificil (*...la Blaquie qui est un pays de difficile accès*)”⁸⁶).

Tot după opera lui Moncada se orientează și istoricul spaniol Narciso Felíu de la Peña y Farell, Catalan, în 1709, când afirmă că „după ce au părăsit Tesalia”, Catalanii „au trecut prin munții Vlahiei” (*...pasaron por los montes de Blaquia*) și când menționează printre inamicii ducelui de Ațena, învinși de „vitelia neamului nostru”, pe „principele Vlahilor” (*el príncipe de los Blacos*)⁸⁷.

În secolul al XIX-lea, învățatul frances Pouqueville, care a cunoscut atât de bine pe Aromâni, pe cari i-a vizitat în călătoriile sale în Grecia, și care s'a folosit de opera lui Du Cange, a afirmat că Vlahii din Grecia au văzut, timp de atâtea veacuri, „defilând, înaintea munților lor, Latini, Normanzi, Catalani, Francesi, Impărați, Cesari”⁸⁸), iar istoricul spaniol Antonio de Bofarull y Brocá, din Catalonia, inspirat de sigur de Moncada, ne spune că, în peregrinările lor în Orient, Catalanii „au luptat cu Grecii, Turcii, Turcopolii, Alanii, Vlahii și alți locuitori orientali (*Blacos y demás habitantes orientales*) și în același timp cu Francesii, Venetienii și Genovesii”⁸⁹).

George Finlay, care se folosește și el de cartea lui Moncada, scrie că o rezistență serioasă au întâmpinat Catalanii din

86) Du Cange, *Histoire de l'empire de Constantinople sous les empereurs français*, în Buchon, *Collection de chroniques nationales*, t. II, pp. 116—147. — Pentru Du Cange „Blaquie” este egal cu „Valachie”.

87) Narciso Felíu de la Peña y Farell, *Anales de Cataluña*, Barcelona, 1709, t. II, cartea 12, cap. 8.

88) Pouqueville, *Mémoire sur l'Illyrie ancienne et moderne, sur les colonies valaques, etc.* în *Mémoires de l'Académie des Inscriptions*, t. XII, 1839. — v. și N. Iorga, *Momente istorice*, An. Acad. Rom. Mem. Sec. Ist., 1927.

89) Antonio de Bofarull y Brocá, *Historia crítica de Cataluña*, Barcelona, 1878, t. IV, p. 142.

partea „Valahilor Tesaliei, o rasă cu adevărat deosebită de țărani din Tracia“ (*...the Vallachians of Thessaly a very different race from the peasants of Thrace*)⁹⁰).

Invățătul iberic Antonio Rubió y Lluch, care a dat atâtea lucrări de înaltă valoare asupra Greciei catalane, e de părere, într'un studiu al său publicat în 1891—1892, că „Vlahii, descendenți din coloniști romani, erau un popor de păstori, care din înălțimile Rodopilor și ale Pindului a emigrat în Tesalia de jos, care și-a schimbat numele în acela de Marca Vlahie“, și că „atunci când Catalanii au trecut prin Vlahia, această regiune era locuită de Vlahi, a căror cruzime neimblânzită o notase călătorul spaniol Benjamin din Tudela“ (*Quant los Catalans passaren per la Blaquia, estava aquesta regió habitada pels Vlacos, qual indomable feresa havia ja notat lo viatger espanyol Benjamin de Tudela*)⁹¹). Tot același savant catalan ne vorbește, într'o lucrare a sa apărută în 1923, de „războinicul și asprul neam al Vlahilor, cu care au trebuit să lupte atât de dârz Catalanii“ (*el belicorós i aspre poble dels Blaquis, amb el qual degueren combatre tan rudament els Catalans*), și afirmă, întemeiat pe „Descrierea anonimă a Europei orientale“⁹²), că „aceste triburi de origine valahă și⁹³) românească“ (*aquestes mateixes tribus d'origen vá-lac i romanès*), locuiseră mult timp în Ungaria, unde fuseseră „pastors dels Romans“. Însă, ea și Moncada, Rubió y Lluch, făcând deosebire între „Tesalia“ și „Vlahia“, e de părere că ciocnirile dintre Vlahi și Catalani au avut loc în sudul Tesaliei, — deci în munții Ftiotidei — pe când aceștia din urmă se îndreptau spre Locrida și Beotia și, deci, după înțelegerea lor cu sebastocratorul Ioan al II-lea Anghelos⁹⁴).

90) Finlay, *op. cit.*, t. III, p. 407.

91) A. Rubió y Lluch, *Noticia geográfica de l'Orient segons En Mun-taner*, în *Bulleti del Centre Excursionista de Catalunya*, t. I și II, Barcelona, 1891—1892.

92) Rubió y Lluch cunoaște „Descrierea anonimă“ dintr'un articol al lui N. Iorga publicat în *Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale* (1921) și pomenit mai sus.

93) Sic.

94) Rubió y Lluch, *La Companyia catalana*; după paragraful „Joan II Angel facilita als Catalans l'evacuació de la Tessàlia“ urmează acela

W. Miller afirmă și el că „în primăvara anului 1310, [Catalanii] au trecut pasul Furca, îndurând destule atacuri din partea Valahilor nomazi, cari frecventau acea regiune aspră (...*suffering not a little from the nomad Wallachs, who frequented that difficult country*), și au coborât la Lamia“⁹⁵).

Suntem însă de părere că trecerea Almogavarilor prin „Vlahia“ nu e un episod deosebit de acela al trecerii prin „Tesalia“ și că nu numai munții din sudul acestei regiuni erau locuiți de Vlahi: mărturie, în această privință, ne stă, în special, „Descrierea anonimă a Europei orientale“. Din „Casandria“ până în „Moreea“, Muntaner nu cunoaște altă țară decât „Vlahia“.

Știința actuală, întemeiată pe izvoarele medievale, nu poate decât să fie de acord cu cele afirmate în 1623 de Francisco de Moncada: Vlahi au fost, într'adevăr, în bună parte, aceia cari s'au opus trecerii Almogavarilor prin Tesalia și Ftiotida⁹⁶).

III. — Ducatul cavaler de Neopatras.

După ce au devenit stăpâni ai ducatului Atenei, Catalanii aleseră ca șef al lor pe un fost adversar, și anume pe Roger Deslaur, cavaler din Roussillon: „e axi faeren capità a micer Roger Deslaur“, scrie Muntaner⁹⁷).

În 1312, Fadrique al II-lea al Siciliei — a cărui autoritate o recunoșteau Catalanii din Grecia — numește ca duce al Atenei pe al doilea fiu al său, Manfred. Acesta fiind însă prea tânăr și neputându-se duce în Grecia, suveranul sicilian conferă lui Berenguer Estanyol calitatea de locțiitor al tânărului infante

intitulat „Pas dels Catalans per la Blaguià“. La noi acest studiu a fost recenzat de C. Marinescu în *Revue Historique du Sud-Est Européen*, I. 1924, pp. 427—431.

95) W. Miller, *op. cit.*, p. 223. — Lamia este numele antic și actual al localității care în evul mediu s'a numit Zeitun.

96) De aceeași părere e și N. Iorga în *Rapports entre l'Espagne et les Roumains*; v. *Revue historique du Sud-Est européen*, VII (1930), pp. 194—199.

97) Muntaner, *op. cit.*, ap. 240.

în ducatul stăpânit de Iberici pe teritoriul Heladei. Muntaner ne spune că Estanyol a condus cu multă înțelepciune, „molt saviament“, oștirile catalane din Grecia. luând măsuri pentru a se putea face față unui atac al forțelor imperiale, al sebastocratorului Ioan al II-lea Anghelos al Vlahiei. „Langlo, senyor de la Blaquia“, al despotului Artei și al principelui Moreei⁹⁸⁾.

La moartea lui Estanyol, Almogavarii cer regelui Siciliei alt comandant. Fadrique al II-lea „a chemat din Catalonia“ pe fiul său bastard Alfonso Fadrique, „care trăia pe lângă regele Aragonului“, trimițându-l, în 1317, cu zece corăbii, în calitate de căpetenie a Companiei catalane și de locțiitor al infantelui Manfred în Grecia: „e ab X galeis — scrie Muntaner — trames lo a la companya per cap e per major, per part del senyor infant“⁹⁹⁾.

Ce se petrecea în vremea aceea în Vlahia Mare?

După moartea lui Gui al II-lea de la Roche, Ioan al II-lea Anghelos se socotește moștenitor legitim al vărului și tutorului său și de aceea se intitulează „Senior al teritoriilor Atenci și ale Patrei și duce al Marii Vlahii și al Castoriei“ (*Giovanni Comneno Angelo duca, signore de terre di Tenes e Patras e duca della gran Blachia e de la Castoria*), într-o scrisoare pe care o trimite, în Mai 1317, dogelui Venetiei Giovanni Soranzo¹⁰⁰⁾.

În 1318 moare tânărul duce al Marii Vlahii, care era căsătorit cu Irene, fiica bastardă a împăratului Andronic al II-lea. După cum afirmă Nicefor Gregoras, sebastocratorul „lăsă statul fără moștenitor și provinciile și orașele în desbinare: parte din ele au continuat să dea ascultare fiicei împăratului, altele s'au supus câtorva nobili indigeni, iar restul a fost stăpânit de Catalani, cari pe atunci cutreerau Beoția“¹⁰¹⁾.

98) *Ibidem*, cap. 242.

99) *Ibidem*, cap. 243.

100) Predelli, *I libri commemoriali della Repubblica di Venezia*, registi, t. I, Venetia, 1876, p. 177. — Scrisoarea aceasta, păstrată în Arhivele din Venetia și în care se vorbește de negustorii venețieni cari frecventau Vlahia Mare, s'a conservat în traducerea ei în dialect venețian, făcută din grecește.

101) *Patr. gr.*, t. CXLVIII, p. 279.

Ce localități au ocupat Catalanii lui Alfonso Fadrique în Marea Vlahie?

O scrisoare a Venetianului Marino Sanudo Torsello, trimisă din Veneția, în 1325, lui Ingramus, arhiepiscop de Capua, ne lămurește în această privință. „Un om demn de încredere“ informează pe Sanudo că „ducatul Atenei s'a întins foarte mult și că stăpânii săi, Catalanii, au cucerit și dețin în Vlahia: Neopatras și cetățile Lidorichi¹⁰²⁾ și Siderocastron¹⁰³⁾, Zeitun¹⁰⁴⁾, Gardichi¹⁰⁵⁾, Domocò¹⁰⁶⁾ și Farsala“¹⁰⁷⁾ (*...dicit quod Athenarum Ducatus quamplurimum est ditatus et quod Catellani, qui dominantur ibidem, acquisiverunt et tenent in Blachia, Lapater et castra Lodorichi et Sidero Castri, Gitonis, Gardichie, Donchie et Ferselle*). În aceeași scrisoare însă, Sanudo se arată îngrijorat de invazia în „Vlahia“ a „unui neam numit al Albanesilor (*Albanensium gentis nomine*)”, foarte numeros, care a distrus tot ce se afla în afara cetăților stăpânite atât de Catalanii cât și de Greci“. Ibericii și autohtonii „s'au dus împreună să oprească pe Albanesi, fără să izbutească“¹⁰⁸⁾.

102) Lidorichi, în munții Doridei, la Vest de Amfisa (Salona) Locridei ozolienă.

103) Siderocastron, la Sud de râul Sperchios, la Est de Neopatras și lângă golful Maliac.

104) Zeitun (actuala Lamia), „Giton“ al Francesilor și „Citó“ al Catalanilor, la Nordul râului Sperchios și al cetății Siderocastron, lângă golful Maliac. După Beniamin din Tudela, era așezat „la poalele munților Valahiei, locuiți de neamul numit al Vlahilor“ (v. Tafel, *op. cit.*, p. 489).

105) Gardichi, lângă golful Maliac, spre Est de Zeitun.

106) Domocò, în Ftiotida, spre Nord-Vest de Zeitun și la Nord de lacul Xynias.

107) Farsala, în Sudul Tesaliei și la Nord-Est de Domocò.

108) Marino Sanudo Torsello, *op. cit.*, în *Gesta Dei per Francos*, t. II, p. 293. — Felju de la Peña, *op. cit.*, t. II, cartea 12, cap. 8, menționând pe Sanudo, ne spune următoarele: „Cuceririlor catalane le-a mers bine până în 1325, când Albanesii au pătruns prin Valahia în provinciile catalane, pricinuind mari pagube“. V. și Hopf, *Geschichte Griechenlands*, în *Enciclopedia Ersch und Gruber*, t. LXXXV, p. 422, și Grégorovius, *Der Stadt Athen*, t. II, pp. 107—108; A. Rubió y Lluch, *Els castells catalans de la Grècia continental*, în *Annuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, Barcelona, 1908 (lucrarea e tradusă și în grecește, Atena, 1912); N. Iorga, *France de Constantinople et de Morée*, București, 1935, pp. 79—80.

W. Miller e de părere că, prin această invazie, Albanesii „au început să ia locul Valahilor (*they began to take the place of the Wallachs*), cari alcătuiseră până atunci masa populației Tesaliei și dăduseră regiunii numele de Marea Vlahie“¹⁰⁹).

Teritoriile ocupate de Iberici în Marea Vlahie, și anume Locrida, Ftiotida și Tesalia meridională, alcătuiesc al doilea ducat catalan din Grecia, numit „al Neopatrei“ sau „al Patriei“, al cărui duce este însuși acela al Atenei, adică unul din fiii legitimi ai regelui Siciliei. În 1325, „duce de Atena și Neopatras“ e infantele Gulielm, fratele și succesorul lui Manfred — acesta murise în 1317 —, iar locțiitor sau vicar în Grecia e bastardul Alfonso Fadrique. După Nicolau d'Olwer, „lunga locotenență a lui Alfonso Fadrique (1317—1330) represintă momentul de apogeu al ducatelor catalane“¹¹⁰).

Șase din cetățile Vlahiei dominate de Catalani, probabil din cele șapte menționate de Sanudo, au fost date ca feude lui Alfonso Fadrique de către tatăl acestuia, regele Siciliei Frederic al II-lea. Acest monarh însă nu a vrut să acorde fiului său bastard și capitala Marii Vlahii, adică cetatea Neopatras, a cărei posesiune justifica titlul de „duce de Neopatras“ purtat de un principe cadet din descendența legitimă a Casei regale de Sicilia, ramură, la rândul ei, a celei de Barcelona-Aragon, care domnea în Peninsula Iberică. Suveranul sicilian a refuzat totdeauna „să înstrăineze de domeniile Coroanei, trecându-le jurisdicției feudale, castelul și cetatea Neopatras“¹¹¹).

Neprimind niciun răspuns la toate cererile supuse înțeleptului său tată, Alfonso Fadrique se adresează autorității supreme a lumii catalano-aragoneze de atunci și anume vărului său Alfonso al IV-lea, „rege al Aragonului, al Valenciei, al Corsicei, al Sardiniei și conte al Barcelonei“, printr'o scrisoare, cu data de 15 Aprilie, în limba catalană¹¹²), redactată între 1328 și 1330 și trimisă din Teba. „Estives“, capitala ducatului Atenei.

109) W. Miller, *op. cit.*, p. 248; v. și Hopf, *op. cit.*, p. 422.

110) Nicolau d'Olwer, *L'expansió de Catalunya*, p. 113.

111) Rubió y Lluch, *op. cit.*

112) Acest document, păstrat în „Arhivele Coroanei de Aragon“ din Barcelona, este de importanță excepțională, fiind unicul care s'a con-

Alfonso Fadrique serie contelui-rege că tatăl său, regele Siciliei, i-a dat șase castele în Grecia: „Aduc la cunoștința Majestății Voastre că susnumitul rege, tatăl meu, în bunătatea sa, mi-a acordat în Romania șase castele, în mijlocul cărora se află unul care se numește Patria și e capitala țării și a ducatului Vlahiei“ (*...A la altea vostra, senyor, fas saber que'l damunt dit senyor rey, pare meu, merce sui si ha provehit a mi en les parts de Romania de VI castells, dels quals benignament m'a feyta donacion. Entre los dits VI castells, en mig d'aquels si ha I castell lo qual ha nom Patria, qui es cap del pahis e es cap del ducam de la Blaquia*). Ambițiosul vicar continuă: „Am trimmes, de multe ori, mesagii și scrisori monarhului suspomenit pentru ca să binevoiască a-mi acorda castelul Patria, al cărui titlu să-l pot purta, lucru însă pe care niciodată nu a vrut să-l concedă“ (*...si com jo per moltes vegades he trameses missatges et lettres al dit senyor a ço que pogues haver titol, li plagues fos merce sua del dit castell de la Patria me degues fer gracia, la qual gracia nuyla vegada no m'a volguda otorgar*). Alfonso Fadrique încheie rugând pe regele Aragonului să intervie pe lângă acela al Siciliei să-i acorde cetatea Neopatras: „Rog cu umilință pe Măria Voastră să binevoiască a trimite mesagii susnumitului rege, pentru ca, în dragostea sa față de Măria Voastră, să-mi acorde această favoare. De altfel, cum locurile pe care mi le-a dat sunt cu mult mai bune, motivele ce mă îndeamnă la aceasta sunt numai onoarea și titlul, și cred că favoarea va fi obținută mulțumită lui Dumnezeu și Majestății Voastre“ (*la vostra clara magnificencia humilment suplic, vos placia per vostra bondat trametre per certs misatges vostres al devant dit senyor rey per amor vostra la dita gracia me deia consentir e otorgar, com sia cosa que molts milors locs que aquels m'aja donats, mes per la honor e per lo titol me mou als dits afers. entenem, senyor, que si la dita gracia vendra acabament, sia per Deu e per vos*¹¹³).

servat direct din epoca dominației catalane în Grecia; v. A. Rubió y Lluch, *Documents per l'història de la cultura catalana mig-evil*, t. I, p. 96, nota, Inst. d'Est. Cat., Barcelona, 1908.

113) Rubió y Lluch, *op. cit.*, t. I, pp. 96-97, și *Els castells catalans*.

Fiul bastard al regelui Siciliei nu a izbutit însă să-și realizeze visul de a stăpâni cetatea Neopatras.

Vlahii și Grecii din Tesalia meridională, Ftiotida și Locrida au fost cârmuiți în secolul al XIV-lea de către vicarii, „veguers“, și castelanii, „castellans“, catalani. Rubió y Lluch e de părere că „din inexpugnabilul castel al Neopatrei, au guvernat mai întâi vicarii catalani și, mai târziu, pașii turci o populație mixtă de Valahi și Greci“ (*...des de son inexpugnable castell, governaren de primer els veguers catalans i mes tard els pachás turchs una població mixta de Váluchs i Grechs*¹¹⁴).

Legile Barcelonei, așa numitele „Usatges“, sunt introduse în ducatele catalane din Grecia. Neopatras „a constituit totdeauna o universitate, adică un municipiu mai mult sau mai puțin autonom, sub directa stăpânire a ducelui, suveranul său. Puternicul său castel era guvernat de un castelan, ca și toate celelalte ale ducatului, iar cetatea de un vicar“¹¹⁵).

Vлахia ocupată de Bizantini a fost însă mereu amenințată de Catalani. În 1343, împăratul Ioan al VI-lea Cantacuzino numește pe nepotul său Ioan Anghelos „guvernator pe viață al cetăților și teritoriilor Vlahiei“ (...εις κεφαλὴν τῶν κάστρων καὶ χωρῶν Βλαχίας ἐφ' ὅρου τῆς ζωῆς αὐτοῦ) și, între condițiile puse în hrisobulul dat cu acest prilej, găsim următoarea clausă: „In ceea ce privește cetățile situate dincolo de Patras¹¹⁶), dacă Majestatea noastră întreține prietenia cu Catalanii, să o menție și el¹¹⁷) și să lupte în cas că suntem în stare de războiu cu aceștia“ (...εἰ μὲν ἔχει ἀγάπην ἡ βασιλεία σου μετὰ τῶν Κατελώνων, ἔχη καὶ αὐτός· εἰ δὲ μάχην, μάχεται καὶ αὐτός)¹¹⁸).

După cum ne spune Gregoras, Ioan Anghelos „readuse vechea stare de lucruri în Tesalia, provincie care era sfâșiată nu numai de anarhie, dar și de Catalanii cari o stăpâneau de mult. Urmasii acestora, fiind dedați trândăviei și beției, își pierduseră

114) Rubió y Lluch, *Els castells catalans*.

115) Rubió y Lluch, *op. cit.*; v. și *La Grecia catalana des de 1377 a 1379*, în *An. de l'Inst. d'Est. Cat.*, Barcelona. 1920.

116) Desigur Neopatras sau Patria.

117) Ioan Anghelos.

118) *Patr. gr.*, t. CLIII, pp. 526-527.

toată vloga, așa încât nu puteau oferi o rezistență serioasă". Același istoric bizantin ne spune că „Ioan Anghelos, bărbat foarte războinic, a cucerit cea mai mare parte a Tesaliei“ și că „a supus pe Etolieni și pe Locrieni ozolieni“¹¹⁹). Aceste succese au fost obținute desigur cu concursul „aleșilor călăreți tesalieni“¹²⁰), în cari recunoaștem, în parte, pe „Megalovlahiții“ lui Pachimere¹²¹).

În tot veacul al XIV-lea, teritoriul locuit de Vlahi în Grecia a fost disputat între Catalani, Bizantini, Albanesi, Sârbi și Turci. Pe la mijlocul acestui secol, Tesalia e stăpânită de Ștefan Dușan, iar acest mare monarh sârb, adresându-se, printr'un trimis al său, dogelui Veneției Andrea Dandolo, în 1350, se intitulează: „împărat al Rasciei, despot al Romaniei și al Artei, conte al Vlahiei“¹²²).

Să vedem acum cari au fost ducii statelor catalane din Grecia și locuitorii lor.

S'a vorbit de Manfred și de Gulielm al II-lea, amândoi fii ai regelui Siciliei Fadrique al II-lea. Gulielm, care a fost cel dintâi „duce de Neopatras“ din ramura siciliană a Casei de Aragon, a murit la Palermo în 1338. I-a urmat alt frate al său, marchisul Ioan de Randazzo, duce al Atenei și al Neopatrei sub numele de Ioan al II-lea (1338—1348), care a avut ca succesor pe fiul său Fadrique I (1348—1355). Acesta a murit în Catania și a avut ca urmaș, în calitate de duce de Atena și Neopatras, pe vărul său Fadrique al II-lea (1355—1377), fiu al suveranului sicilian Petre al II-lea și care a ajuns rege al Siciliei, sub numele de Fadrique al III-lea, la moartea fratelui său mai mare Ludovic în 1355: „Don Fadrique“, scrie Jerónimo Zurita, „a urmat în regatul Siciliei și în ducatele de Atena și Neopatras.

119) *Patr. gr.*, t. CXLVIII, p. 657.

120) *Ibidem*.

121) Finlay, *op. cit.*, t. III, p. 437: „The support of the Thessalian Vallahians enabled Cantacuzenos to open the campaign of 1343 with an effective force“.

122) Predelli, *op. cit.*, t. II, p. 181: „imperatore di Rascia, despoto di Romania e di Arta, conte di Vlachia“; v. și Hopf, *op. cit.*, p. 445.

Și cu acest prilej, în vremea lui, au rămas unite aceste state cu Coroana Siciliei¹²³⁾.

Niciunul din ducii menționați nu a vizitat pământul Hela-dei. Ei au fost reprezentați în ducatele Atena și Neopatras prin vicarii sau locțiitorii lor. S'a vorbit de Alfonso Fadrique, care a guvernat, timp de treisprezece ani, aceste două ducate în numele lui Gulielm al II-lea. Au urmat după el: Nicola Lancia (1330—1335), Raimondo Bernardi (1356), Jaime Fadrique de Aragon (1356—1359), fiu al lui Alfonso Fadrique și conte de Salona (Amfisa) și senior de Lidorichi; Gonzalo Jiménez de Arenós (1359), Mateo de Moncada (1359—1361 și 1363—1367), senior titular de Corint și Argos și marchis de Bodonița; Roger de Lauria sau de Lluria (1361—1363 și 1367—1370), Mateo de Peralta (1371—1375), conte de Caltabellotta, și Luis Fadrique de Aragon (1375—1381), fiu al lui Jaime Fadrique și, ca și tatăl său, conte al Salonei¹²⁴⁾.

În 1377, moare Fadrique al III-lea, rege al Siciliei și duce de Atena și Neopatras, și astfel se stinge descendența bărbătească a ramurii siciliene a Casei de Aragon. Ducatele catalane din Grecia cunosc atunci o epocă de turburări și de invazii. Navaresii, cari cuceriseră orașul Durazzo din Albania pentru infantele Ludovic de Evreux și trecuseră apoi în serviciul lui Jacques de Beaux, împărat titular al Constantinopolului, conduși fiind de Mahiot de Coquerel și Juan de Urtubia, invadează Grecia și cuceresc Teba, dând o grea lovitură celor două state dominate de Catalani¹²⁵⁾. „Ducatul Atenei rămâne redus la

123) Zurita, *op. cit.*, cartea 6, cap. 12. — V. și Hopf, *Chroniques*, p. 474.

124) Hopf, *op. cit.*, în *Enciclopedia Ersch und Gruber*, t. LXXXVI. pp. 13—23, și *Chroniques*, p. 475; W. Miller, *op. cit.*, pp. 235—376; A. Rubió y Lluch, *Elis governs de Mateu de Moncada i Roger de Lluria en la Grècia catalana (1359—1370)*, în *An. de l'Inst. d'Est. Cat.*, 1911, și *La Grècia catalana des de 1370 a 1377*, în *An. de l'Inst. d'Est. Cat.* 1914; Nicolau d'Olwer, *op. cit.*, pp. 113—120 și 130—139.

125) A. Rubió y Lluch, *Los Navarros en Grecia y el ducado catalán de Atenas en la época de su invasión*, în *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, t. IV, 1886; *La Grècia catalana des de 1377 a 1379*, în *An. de l'Inst. d'Est. Cat.*, 1920, și *Conquista de Tebas*

Atica, cel al Neopatrei la capitala sa", iar legătura cu Locrida o face „comitatul Salonei cu feudele sau baroniile anexe Lidorichi, Zeitun și Siderocastron" ¹²⁶⁾.

Prin stingerea descendenței bărbătești a lui Frederic al II-lea, succesiunea ducatelor catalane din Grecia revine lui Petre al IV-lea „Ceremoniosul", regele Aragonului. Din cauza împrejurărilor însă, acest monarh nu a putut intra în mod efectiv în posesiunea statelor sale din Helada decât în 1381. La această dată el se intitula: *Rex Aragonum, Valencie, Maiorice, Sardinie et Corsicie Comesque Barchinone, dux Athenarum et Neopatrie ac etiam Comes Rossilionensis et Ceritanie* ¹²⁷⁾.

Se păstrează textul scrisorii, redactată în catalană și trimisă din Saragosa, în Aprilie 1381, prin care Petre al IV-lea, „prin grația lui Dumnezeu, rege al Aragonului, al Valenciei, al Maiorice, al Sardiniei și al Corsicei, conte al Barcelonei, duce de Atena și Patria și conte de Roussillon și Cerdagne" (*En Pere, per la gracia de Deu, Rey d'Aragó, de Valencia, de Mallorques, de Cerdanya et de Córcegu, Comte de Barchinona, Duc de Atenas et de la Patria et Comte de Rosselló et de Cerdanya*), face cunoscut „credincioșilor sindici și sfetnici și universității din cetatea Patria" (*als feels nostres los síndichs et prohomens et universitat de la Ciutat de la Patria*), numirea „iubitului și nobilului consilier Filip Dalmau, vice-conte de Rocaberti, ca vicar și locotenent al nostru în ducatele de Atena și Patria, cu depline puteri" (*Sapiats que nos trametrem per vicari et llochtinent nostre a los ducats de Atenas et de la Patria ab tot plen poder lo noble et amat conseller nostre Mossen Phelip Dalmau, vescomte de Rocaberti* ¹²⁸⁾).

Citind titlurile pomenite mai sus ale lui Petre al IV-lea de Barcelona-Aragon, ne dăm seama că are dreptate Zurita când

por Juan de Urubia, în *Bulletin de la Section Historique de l'Académie Roumaine*, t. XI (Congrès de Byzantinologie de Bucarest), 1924; L. Nicolau d'Olwer, *Les dernières études sur les Catalans en Grèce*, în *Byzantion*, t. II, 1925, pp. 633—638.

126) Nicolau d'Olwer *L'expansió de Catalunya*, p. 137.

127) Rubió y Lluch, *Los Navarros en Grecia*, p. 437.

128) *Ibidem*, p. 439.

ne spune că „...de atunci a început regele să se intituleze duce de Atena și Neopatras, preferind acest titlu aceluia al comitatelor de Roussillon și Cerdagne și punându-l după acela de conte de Barcelona“¹²²).

Acest monarh catalano-aragones se mândrea, de sigur, cu posesiunile sale din Grecia, și aceasta se vede din cuvintele cu care el, ca un premergător al humanismului, caracteriza Acropolea Atenei — „el castell de Cetines“ —, socotită drept „cel mai scump juvaer din lume“ (*la pus rica joia del mon*)¹³⁰).

Elementul albanes capătă o însemnătate din ce în ce mai mare în Tesalia meridională. Albanesii contelui Micra din Demetrias, de lângă golful Pagasetic (Volo), apără Atena și Neopatras atacate de Navaresi, și lor le mulțumește în 1381 Petre al IV-lea pentru ajutorul dat: „Iubitului nobil conte Micra și tuturor celorlalți Albanesi credincioși,... suntem informați că... ați apărat ducatele noastre de Atena și Patria“ (*Als noble amat et feels nostres lo comte Micra et tots els altres Albaneses... som informats que vos... havets defensat los ducats nostres de Athenas et de la Patria*)¹³¹).

Intr'o listă, din aceeași epocă, a prelaților catolici și a nobililor mai de seamă din ducatele catalane din Grecia, găsim date interesante pentru istoria Marii Vlahii pe timpul dominației iberice. Se menționează „arhiepiscopul de Patria“ (*Parca-bispat de la Patria*) și se adaugă că „acesta are un sufragant, adică pe episcopul de Zeitun, care este în ducatul de Patria“ (*aquest ha un sufragani, ço es lo bispe del Citon qui es dinire en lo ducam de la Patria*)¹³²). Cetatea Zeitun aparținea ex-vicarului

129) Zurita, *op. cit.*, cartea 10, cap. 30.

130) A. Rubió y Lluch, *Significació de l'Acropolis pel Rei Pere'l Ceremoniós*, în *Homenaje a Menéndez Pidal*, t. III, Madrid, 1925.

131) Rubió y Lluch, *Los Navarros en Grecia*, p. 440. — Asupra importanței elementului albanes în ducatele catalane din Helada, v. A. Rubió y Lluch, *La població de la Grècia catalana en el XIV-è segle*, publicat de „Institut d'Estudis Catalans, Memòries de la secció històrico-arqueològica“ IV, Barcelona, 1933.

132) Arhiepiscopatul latin de Neopatras și episcopatul latin din Zeitun existau și înainte de venirea Catalanilor, v. Tafel, *op. cit.*, p. 489, și Buchon, *Recherches et matériaux*, partea I, pp. 320—321.

Luis Fadrique de Aragon, care se intitula „comte de la Sola e senyor del Citon“. In aceeași listă e menționat „Andrei Savall, nobil și viteaz căpitan al Patriei“ (*Andrea Çavall, noble hom e valent capità de la Patria*¹³³).

In 1388, după un lung asediu, Atena va cădea în fața atacurilor Florentinului Nerio Acciajuoli, senior al Corintului, care va ajunge stăpân al cetății. Neopatras, apărată de Andrei Savall, va fi cucerită, doi ani mai târziu, în 1390, de Grecul Messer Aner, probabil un aliat al șefului toscan mai sus pomenit. In 1394, această cetate va cădea în mâinile Turcilor lui Baiazid I „Fulgerul“¹³⁴). Dar, în ciuda acestor pierderi ale teritoriilor lor din Grecia, regii Aragonului, urmași ai lui Petre al IV-lea „Cere-moniesul“, mort în 1387, vor continua să se intituleze, „duci de Atena și Neopatras“.

Cu actuala documentare de care dispunem cu privire la epoca în care Ibericii au dominat o parte din Grecia, ni este greu să precisăm relațiile care au putut să existe între stăpânitorii catalani și supușii lor vlahi, păstori sau sedentari, din Tesalia și Ftiotida. E probabil că Vlahii au descrescut ca număr în ducatul catalan de Neopatras, locul lor fiind luat de Albanesi¹³⁵).

Dominația iberică în Grecia continentală a încetat pe la sfârșitul secolului al XIV-lea. Vlahii și-au continuat existența în munții și șesul Tesaliei, de sigur ceva mai reduși ca importanță numerică. In vremea cuceririi Constantinopolului de Turci, istoricul atenian Laonic Halcocondilas va vorbi de „munții Pindului locuiți de Vlahi, al căror graiu e asemănător aceluia al Dacilor, cari trăesc la Istru și cu cari au trăsături comune“¹³⁶).

In secolul al XVII-lea, călătorii apuseni Jacob Spon și George Wheler vor întâlni lângă Teba, deci într'o regiune stăpânită, cu trei secole înainte, de Catalani, „un village appelé

133) Rubió y Lluch, *Los Navarros en Grecia*, p. 481.

134) Rubió y Lluch, *Els castells catalans*.

135) Vezi, în această privință, Finlay, *op. cit.*, t. IV, p. 131.

136) *Patr. gr.*, t. CLIX, p. 168.

Vlaghi, peuplé d'Albanois ou de Vlaques" ¹³⁷⁾). În 1774, Johann Thunmann, profesor la Universitatea din Halle, vorbind despre „Vlahii de dincolo de Dunăre, pe cari Grecii îi poreclesc Cuțo-Vlahi“, va afirma următoarele: „Sie sollen über die Hälfte der Einwohner in Thracien und über drei Vierteltheile der Bewohner Macedoniens und Thessaliens ausmachen“ ¹³⁸⁾; iar la începutul secolului al XIX-lea, Pouqueville va scrie: „Pour ce qui est des tribus valaques voisines du Parnasse et du Céphise de la Phocide, elles prétendent avoir une origine commune avec les Mégalo-Vlachites; et toutes, en général, revendiquent avec orgueil le nom de Romoûnis ou Romains“ ¹³⁹⁾.

Acum o sută și ceva de ani, viața românească pulsa încă în regiunile cutrecerate în secolul al XIV-lea de tovarășii de arme ai lui Ramón Muntaner.

Ca încheiere, putem spune că faptele războinice ale Catalanilor pe pământul Greciei, în secolul al XIV-lea, s'au petrecut, în parte, pe teritoriu locuit de Vlahi. Aceștia au ținut piept Almogavarilor, cari le-au invadat țara, însă au trebuit să cunoască apoi, în Tesalia meridională și în Ftiotida, stăpânirea Casei de Barcelona-Aragon, atât prin ramura siciliană a acesteia cât și prin trunchiul ei din Peninsula Iberică.

VALERIU PAPAHAĞI

137) J. Spon et G. Wheler, *Voyage d'Italie, de Dalmatie, de Grèce et du Levant, fait aux années 1675 et 1676*, Amsterdam, 1679, t. II, p. 74.

138) J. Thunmann, *Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker*, Leipzig, 1774, p. 174.

139) Pouqueville, *Voyage de la Grèce*, ed. a II-a, Paris, 1826, t. II, p. 330.

NOU DESPRE RIGA VELEȘTINUL

Viața marelui premergător al libertății poporului grec este, în bună parte, învăluită încă în legendă, deși în anii din urmă s'au publicat unele lucruri noi despre el, consacrandu-i-se și o monografie în limba franceză ¹⁾. În paginile de mai jos vom căuta să îmbogățim cu date noi și certe știrile despre timpul petrecut de Riga în Țara Românească, folosind în acest scop și câteva documente inedite.

Nu se știe până astăzi dacă Riga este nume de familie, sau simple nume de botez. Semnătura autografă, pusă pe un înscris, tot autograf, din 22 Iunie 1796, sună astfel: Ρήγας Βελεστινλής γραμματικός, adică: Riga Veleștinul Grămăticul ²⁾. Acest Βελεστινλής reprezintă o formă adjectivală turcească, pe care o traducem în românește prin: Veleștinul, adică din localitatea Veleștin (Thesalia). În schimb, contemporanii români îl numeau Riga Grămăticul.

Nu se știe, deasemeni, când a venit în Țara Românească.

1) Ap. Daskalakis, *Rhigas Velestinlis. La révolution française et les préludes de l'indépendance hellénique*. Thèse pour le doctorat ès lettres présentée à la Faculté des lettres de l'Université de Paris par... Paris, 1937, 231 p. + 6 pl.; idem, *Les œuvres de Rhigas Velestinlis. Étude bibliographique suivie d'une réédition critique avec traduction française de la brochure révolutionnaire confisquée à Vienne en 1797*. Thèse complémentaire pour le doctorat ès lettres présentée à la Faculté des lettres de l'Université de Paris, par... Paris, 1937, 125 p. + 1 pl. Vezi și Nestor Camariano, *Contributions à la bibliographie des œuvres de Rigas Velestinlis*. Extrait de la revue *Balkanica*, I (1938); Bucarest, 1938, pp. 211—229 (231).

2) V. anexa 5 și facsimilul.

În orice caz, în 1788 era de mult aici, întrucât la 27 Mai 1788, o carte domnească „legată“ cere ispravnicilor de Vlașca să vândă „din lucrurile Rigăi Grămăticul“, rămătorii, iar banii dobândiți pe ei să fie trimiși la Domnie. Sau, dacă rămătorii nu pot fi vânduți pe loc, să fie trimiși la București, împreună cu „păstorii lor și cu prăsila lor, dimpreună și cu alte vite ale Rigăi, ce ne-au fost înștiințat ispravnicii de mai înainte că mai sânt acolo“³⁾.

Nu cunoaștem pricina acestei vânzări, pare-se, silite, dar din enumerarea de mai sus înțelegem că la acea dată Riga este om înstărit, proprietar sau arendaș de moșie foarte cunoscut, în județul Vlașca. Mai era încă și atunci grămătic, adică secretar? Și la cine? Nimic lămurit, nimic cert. În orice caz, de nicăieri nu reiese că a fost secretarul lui Grigorie Brâncoveanu, sau al lui Mihail Suțul Voevod, Domnul Țării Românești.

Cu aceasta ajungem în Mai 1790, când Riga intră în slujba marelui serdar Hristodulos Kirlian, Grec de origină, ajuns — puțin mai târziu — baron de Langenfeld, la Viena. Angajamentul la acesta începe de la 1 Iunie 1790, și avea să rămână opt luni de zile în acest serviciu, adică până la sfârșitul lui Ianuarie 1791⁴⁾. Kirlian trăise multă vreme în Țara Românească și în Iunie 1790 pleca la Viena, unde avea să se și stabilească. Dar necunoscând nicio limbă străină, occidentală, după cum singur mărturisește, Kirlian își caută un secretar, și acesta fu Riga, care avea să-l însotească „en qualité de son commis“, în schimbul unei lefi lunare de 120 de lei⁵⁾.

Plecând la Viena, Riga ducea cu sine și manuscrise proprii gata de imprimat, așa încât, chiar în cursul aceluiași an, tipărește acolo două cărți în limba greacă. Cea dintâi: Σχολείον τῶν νελικάτων ἐραστῶν, (*Scoala amantilor delicati*), traducere

3) V. anexa 1.

4) N. Iorga, *Străini oaspeți ai Principatelor în secolul al XVIII-lea, în Literatură și artă română*, București, V, (1900—1901), p. 25 sqq.; idem, *O hartă a Țării Românești din c. 1780 și un geograf dobrogean*, în *Analele Academiei Române, Mem. Sec. Ist.*, s. II, t. 36 (1913—1914), p. 927 sqq.

5) N. Iorga, *Străini oaspeți...*, p. 28; idem, *O hartă a Țării Românești...*, p. 292.

de versuri din franțuzește, apare în tipografia lui Iosif Baumeister; a doua: Φυσικὴ ἀπάνθισμα..., (*Elemente de fizică...*), lucrare alcătuită după modele germane și franceze, apare în tipografia lui Eugen Trattner. Această din urmă tipăritură o închină, Riga, patronului său, marelui serdar Hristodulos Kirlian, baron de Langenfeld, care îl și ajută la cheltuielile imprimării, după cum se vede din prefața dedicatorie⁶⁾.

În treacăt adăugăm că e vorba de același baron de „Langhifeld“ pe care Tudor Vladimirescu îl întâlnește la Viena, în vara anului 1814, în casa bătrânului boier Constantin Ghica, socrul lui Nicolae Glogoveanu. Kirlian se poate să fi trăit în Oltenia, pe vremea când avea numai rangul de mare serdar. Și dacă n'au avut prilej de a se cunoaște mai dinainte, Tudor a avut atunci, la Viena, putința de a afla multe în legătură cu Congresul de pace, care se desfășura sub ochii lor. Ca orice patriot grec, Kirlian aștepta, desigur, rezultate bune pentru Grecia, de la lucrările și oamenii Congresului. Iar Tudor Vladimirescu se bucură și el, într-o scrisoare trimeasă în țară: „Se sună că atunci — spune el în Octombrie 1814 — va fi ceva și pentru locurile acelea“, adică pentru patria sa⁷⁾.

Intors de la Viena în primăvara anului 1791, Riga așteaptă la București să-și primească leafa pentru cele opt luni slujite, de la compatriotul său Kirlian. Dar acesta, stabilit definitiv la Viena, va invoca diferite pretexte spre a nu-și achita datoriile, astfel că neînțelegerile dintre ei vor ține până în primăvara anului 1795, fără niciun fel de rezultat favorabil pentru

6) Titlurile întregi ale celor două lucrări la Ap. Daskalakis, *Les oeuvres de Rhigas Velestinlis...*, pp. 9-11; prefața dedicatorie dată la Émile Legrand, *Bibliographie hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés par des Grecs au dix-huitième siècle par...* Oeuvre posthume complétée et publiée par Mgr. Louis Petit et Hubert Pernot, t. I- II, Paris, 1918-1928; t. II, p. 515 sqq., nr. 1260: *Συγκρίσιον...*, bibliografiată *ibidem*, II, p. 512 sqq., nr. 1257.

7) N. Iorga, *Scrisori inedite ale lui Tudor Vladimirescu din anii 1814-1815*, cu 5 scrisori de 14 pagini facsimilate. Extras din Analele Academiei Române, *Mem. Sect. Ist.*, s. II, t. 37, pp. 11, 16; v. și Emil Virtosu, *Mărturii noi din viața lui Tudor Vladimirescu*. București, 1941, pp. 41-44, 52, nr. I (Așez. Cult. I. C. Brătianu. LVIII).

Riga⁸⁾). Procesul dintre ei îl vom urmări cronologic. La 14 Octombrie 1791, Panaiot Codrica, secretarul Domnului Țării Românești, intervine oficial la Agenția chesaro-crăiască din București, cerând ca baronul de Langenfeld să fie obligat a-i plăti lui Riga 960 de lei, datorați pentru cele opt luni slujite la Viena. Aflăm cu acest prilej că plata fusese amânată până atunci sub pretextul invocat de Kirlian că așteaptă să primească niște bani de la cârmuirea Țării Românești, din cari urma să-l despăgubească pe Riga⁹⁾).

La o dată neprecisată, dar, oricum, localizată după întoarcerea sa de la Viena, Riga scrie din București unui personaj numit și-i cere „de faire venir les gazettes grecques¹⁰⁾ sous l'adresse de Anastasius Grand Armache“¹¹⁾. Este vorba de un abonament pentru un an întreg la gazeta grecească Ἐφημερίς, cea mai veche gazetă grecească, imprimată la Viena din Decembrie 1790, în tipografia lui G. Poullos¹²⁾.

Dar tot în cursul anului 1791, după întoarcerea sa de la Viena, Riga este acuzat de... „slujnicărie“¹³⁾. Și anume, Bălașa, „fata răposatului Nițul și a răposatei Stanii din Craiova“, umblând după serviciu la stăpân, este angajată de Riga, spre a sluji mamei sale. Bălașa, încheind povestirea necazului său, la

8) N. Iorga, *Străini oaspeți...*, p. 28; idem, *O hartă a Țării Românești...*, passim.

9) N. Iorga, *o. c.*, respectiv pp. 28 și 929.

10) N. Iorga, < *O scrisoare a lui Rigas* >, în *Revista Istorică*, București, I (1915), p. 35; în orice caz, această scrisoare, scrisă în franțuzește, nu poate fi adresată lui G. Poullos, din Viena la Viena, ci numai din București la Viena, așa cum afirmă și Ap. Daskalakis, *Rhigas Velestinlis*, p. 41, n. 2. Scrisoarea este republicată la D. Russo, *Studii istorice greco-române*, II, București, 1939, p. 354, n. 1.

11) Acest Anastase, mare armaș pare să fie același cu Anastase Economu, „plus connu sous le nom d'Armache“, deși personagiul numit de Riga nu are nici un fel de notorietate în Țara Românească, iar Anastase Economu pare să aibă o viață foarte frământată (informații succinte la B.-S. Cunibert, *Essai historique sur les révolutions et l'indépendance de la Serbie depuis 1804 jusqu'à 1850*, Leipzig, 1855; t. II, p. 35, n. 1).

12) Despre primele ziare grecești, între care și Ἐφημερίς, v. prețioasele informații date la D. Russo, *Studii istorice greco-române*, II, București, 1939, pp. 359—384.

13) Cum se exprimă N. Iorga, *o. c.*

2 Octombrie 1791, în fața Dicasteriei Mitropoliei, declară că se mulțumește, drept orice pretenție, cu 20 de taleri și renunță la reclamație. Zapisul de învoială este dat în fața popii Stoica schevofilax și a popii Theodosie protedicos, și este scris în condica Mitropoliei de Gheorghe logofătul. Bălașa, neștiind carte, își subscrisa numele prin punerea degetului ¹⁴⁾).

Urmărind cronologic viața lui Riga, aflăm o știre surprinzătoare. Anume, în Ianuarie 1792, un Stoian Cazangiu din București se plânge la Mihail Constantin Suțul Voevod, Domnul Țării Românești, că are de primit 90 de taleri de la un Costea, *fratele lui Riga Grămăticul*, și este dus de trei ani cu vorba. De curând, găsindu-l pe acest Costea în casa Grămăticului, „am vrut să-l trag la zapciu, să-mi îplinească banii”. Intervenind Riga, s'a obligat el să plătească datoria lui Costea. Acesta pare să fi fost „căpitan”. Riga nu plătește, totuși, datoria lui Costea. Iar Domnul, aflându-se că datornicul Costea se afla la Podul Doamnei, în județul Vlașca, poruncește să fie trimis un aprod vătășesc, care sau să-l oblige să plătească pe loc, sau să-l facă să vie la judecată. Sfârșitul acestei tărășenii nu-l cunoaștem ¹⁵⁾).

Mai departe, la 22 Martie (st. v.) 1792, Riga reclamă din nou autorităților chesaro-crăiești și le cere să-l silească pe Kirlian a-i plăti datoria, cu atât mai mult cu cât acesta își primise de mult banii pe cari îi aștepta de la cârmuirea Țării Românești, și anume odată cu plecarea trupelor nemțești din țară, ceea ce el, Riga, nu știuse la vreme, „étant absent à ma terre” ¹⁶⁾). În răspuns, Kirlian îl acuză la rândul-i că, fiindu-i și casier, i-a predat socotelile încărcate ¹⁷⁾), astfel că, până la urmă, nu vede ce datorie ar mai putea avea de plătit.

În Februarie 1794, Riga are proces cu un Nicolae Botezat,

14) Academia Română, ms. 640, f. 32 v; reprodus la N. Iorga, *O hartă a Țării Românești...*, p. 930; mențione, idem, *La révolution française et le Sud-Est de l'Europe*. Conférence donnée à Paris, à la Société de la Révolution française (février 1933), Bucarest, 1934, pp. 18-19.

15) V. anexa 2.

16) N. Iorga, *O hartă a Țării Românești...*, p. 929; idem, *Străini oaspeți...*, p. 29.

17) N. Iorga, *Străini oaspeți...*, p. 30.

dar nu cunoaștem obiectul procesului. La acea dată, el se afla plecat din București, la satul Vida, lângă Tămășești, în județul Vlașca, unde se gândea să rămână până la Păresimi. Domnul „Io Alexandru Constantin Muruz Voevod“ dădea poruncă unei păhărnice ca Riga să fie adus cu forța la Divan, spre a se putea judeca procesul ¹⁸⁾.

În Noembrie acelaș an, într'un proces pentru o veche străduță ce mergea de la biserica Sf. Dumitru la Dâmbovița, pe lângă casele doctorului Silvestru Filitti și ale medelnicerului Hristea, ca vechil (împuternicit, reprezentant, avocat) din partea mahalagiilor se înfățișează, la Divanul domnesc, Riga Grămăticul, cerând redeschiderea acestei ulicioare. În chipul acesta aflăm că și Riga trebuie să fi locuit prin preajma bisericii Sf. Dumitru ¹⁹⁾.

În următorul an 1795, la 16 Iulie, Riga este numit supraveghetor pentru combaterea ciumei, la mahalaua Biserica Albă de la Schit și mahalaua Bărbătescu din vii ²⁰⁾.

Cu aceasta am ajuns în anul 1796. Atunci, la 30 Mai, doi boierinași: Nicolae Cărpeneșanu și Tănase căpitan Petrescu, își încheie lucrarea de hotărnicie ce li se încredințase din porunca lui Alexandru Constantin Moruzi Voevod, Domnul Țării Românești, alegând hotarele moșiei Călăreți, din județul Vlașca, moșie cumpărată mai de mult de Riga Grămăticul de la sătrăreasă Anița Răteasca. Moșia avea 835½ stânjeni masă, iar neînțelegerea pentru hotare fusese cu Mănăstirea Stavropoleos, proprietara învecinatei moșii Cărtojani ²¹⁾. La facerea acestei hotărnicii ia parte și Riga, care își arată mulțumirea printr'un înscris autograf, în limba greacă, din 22 Iunie 1796 ²²⁾.

18) V. anexa 3.

19) Arhivele Statului, *Condica domnească* nr. 28, P. II, f. 14—15; actele publicate la V. A. Urechia, *Documente inedite din Domnia lui Alexandru Constantin Moruzi 1793—1796*. Memoriu; București, 1896, pp. 797—800 (An. Acad. Rom., *Mem. Secț. Ist.*, s. II, t. 15 (1892—1893)).

20) Arhivele Statului, *Condica domnească* nr. 29, f. 87; v. și V. A. Urechia, *Documente inedite din Domnia lui Alexandru Constantin Moruzi 1793—1796*, Memoriu; București, 1896, p. 748.

21) V. anexa 4.

22) V. anexa 5.

De când începe buna stare materială a lui Riga, nu știm. În orice caz, moșia aceasta Călăreții din județul Vlașca pare s'o fi cumpărat cu destui ani înainte de 1796. Ne aducem aminte că, la 27 Mai 1788, este vorba de vânzarea silită a unor rămători ai lui și alte vite, aflate atunci la o moșie nenumită din județul Vlașca ²³⁾. Mai târziu, la 28 Ianuarie 1792, Costea, fratele lui Riga, este arătat ca aflându-se la satul Podul Doamnei, din același județ ²⁴⁾. Mai departe, în Martie aceiaș an, în reclamația îndreptată împotriva lui Kirlian, Riga, mărturisește că la plecarea trupelor nemțești din țară nu se găsea în București, „étant absent à ma terre“ ²⁵⁾. În sfârșit, în Februarie 1794, din reclamația pornită de Nicolae Botezatu, se vede că Vodă Alexandru Constantin Moruzi poruncește ca Riga să fie adus cu forța la București, la judecată, de la satul Vida, lângă Tămășești, din acelaș județ Vlașca, unde se pregătea să zăbovească până la Păresimi ²⁶⁾. Toate aceste mențiuni succesive arată o legătură continuă și strânsă între Riga și județul Vlașca. Toate par a se raporta la stăpânirea aceleiași moșii Călăreți, pe care s'ar putea s'o fi ținut în arendă câțiva ani de zile în șir, înainte de a o cumpăra. Iar hotărnicia avea s'o întreprindă târziu de tot, de abia în Mai 1796.

Dar tot în cursul acestui an 1796, la câteva zile doar de la înscrisul de hotărnicie din 22 Iunie, aflăm că un anume Costi, Grec, închis de nenumărate ori la „Pușcărie, cum și la alte grosuri“, mărturisește că în repetate rânduri a fost scăpat de la nevoie de Riga Grămăticul, „mumă-mea aflându-să în casa dumnealui, de să aciuiază pentru un codru de pâine și o naină“. Dar el, Costi, ca un nerecunoscător, sărind de nenumărate ori, ziua și noaptea, peste uluce, îl prădase pe Riga, astfel încât, în cele din urmă, se afla acum, din porunca domnească, închis în temnița „Pușcării“. Unele din lucrurile furate de la Riga putuseră fi regăsite și date îndărăt păgubașului. Altele „s'au răpus“, și ele sânt arătate pe larg în înscrisul lui Costi din 3

23) V. *supra*.

24) *Ibid.*

25) *Ibid.*

26) *Ibid.*

Iulie 1796. E vorba de: un zapis în valoare de 51 taleri, o șea turcească, cu tot tacâmul ei; un „ciubuc musa cu imamea chihlibar“, cinci linguri de argint, valorând toate acestea la un loc 113 taleri; lucruri pe care Costi recunoaște că le-a prădat și se îndatorează a i le restitui în bani. Și de astă dată, ca de multe

Handwritten Greek text, likely a legal document or receipt, dated 1796. The text is written in a cursive script and includes a signature at the bottom left.

22 Iunie 1796, București. Riga Veleștinul Grămăticul își arată mulțumirea pentru hotărnicia moșiei sale Călăreții din jud. Vlașca.

Autograf în grecește.

ori în trecut, Riga Grămăticul îl iartă de orice pedeapsă și cere numai plata acelor 113 taleri, în răstimp de zile zece. Făgăduind în scris că se va îndrepta de relele sale purtări și apucături, Costi pune chezaș pe un anume Costea Cojocar, „familiaș ot Mahalaua Antim“. Acest legământ este apoi legalizat în fața judecătorilor Departamentului de Criminalion (Penal), la 5 Iulie 1796²⁷⁾.

Se pune întrebarea: Costi de la 1796, față de care Riga se poartă sever dar mărinimos, nu este, oare, una și aceeași

27) V. anexa 6.

persoană cu acel Costea, frate al lui Riga, pe care Stoian Căzangiu îl găsea, la 22 Ianuarie 1792, în casa lui Riga și-l apuca să-i plătească o datorie de 90 de taleri, bani împrumutați cu trei ani în urmă, și pentru care pe dată se grăbește, ca pentru un frate ce-i era, să garanteze Riga? Iar femeia bătrână, mama lui Costi, care trăiește în casa lui Riga „pentru un codru de pâine și o haină“, nu este, oare, una și aceeași persoană cu bătrâna mamă a lui Riga, pe care, la 1791, se grăbea s'o slujească Bălașa, fata lui Nițu și a Stanei de la Craiova? Este foarte adevărat că nu se știe dacă mama lui Riga mai era în viață la 1796. Dar îngăduința lui Riga față de Costea și Costi; faptul că existența unui frate Costea, locuind, pare-se, împreună cu el, ne este atestată; prezența la București a mamei lor, bătrâne, iată tot atâtea coincidențe turburătoare. Avea, oare, Riga nevoie de o bătrână, care să-i slujească nu numai lui, dar și mamei sale, altă bătrână? Iar răbdarea și purtarea pedagogică față de Costi, fiul acestei bătrâne, nu arată mai degrabă străduința fratelui în a-și ridica fratele din mocirlă și a-l aduce pe drumul cel bun?

Pentru moment, întrebările rămân fără răspuns.

Cunoscând acum toate cele arătate până aici, vedem că Nicolopoulo, cel dintâi biograf al lui Riga, nu se înșeală când afirmă că la București Riga „embrassa la voie du commerce afin d'acquérir une existence indépendante“²⁸⁾. Chiar dacă această „voie du commerce“ se mărginea numai la arendarea și dobândirea de moșii, la vânzarea de vite și produse de pe aceste moșii!²⁹⁾

Tot în acest an 1796, anul hotărîtor al vieții sale, Riga

28) C. Nicolopoulo, *Notice sur la vie et les écrits de Rhigas, l'un des principaux auteurs de la Révolution qui a pour but l'indépendance de la Grèce*, Paris, 1824; citat și combătut la Ap. Daskalakis, *Rhigas Velestiniis*, p. 32 n. În schimb, Ulysse de Marsillac, folosind biografia lui Riga din *Magasin pittoresque* pe 1861, afirmă că el „embrassa la carrière médicale“, înflințează „l'hétairie des amis“ și traduce, cu Bandoti (sic = Vendoti), *Voyage d'Anacharsis* (Vezi Ulysse de Marsillac, *Rhigas*, în *La voix de la Roumanie*, Bucarest, II (1862), nr. 26, pp. 101-102).

29) Nu știm ce s'a întâmplat după moarte (1798) cu toată starea sa materială și cu cei doi membri ai familiei: mama și fratele.

este frământat de gânduri noi și mari: visează liberarea și ne-
atârnarea patriei sale, Elada. Avea totodată și unele planuri
literare, dar și acestea în foarte strânsă legătură cu planurile
sale naționale. Vom vedea mai departe, cum. Astfel încât, pu-
nându-și în ordine treburile domestice, Riga pleca din Bucu-
rești la 1 August (st. n.), îndreptându-se spre Viena, plecare
pe care Merkelius, consulul Austriei la București, o și raporta
a doua zi lui Thugut, în termenii următori: „Es ist gestern von
hier ein gewisser Grammatick Rigas, ein sehr durchtriebener
Mann und ein grosser Freund der Franzosen, über Siebenbür-
gen nach Wien abgegangen, welcher daselbst eine griechische
Landkarte in Druck geben will“³⁰).

Pe lângă familie și avere, Riga lăsa în țară și prie-
teni, Greci și Români, cu unii având legături naționale și
revoluționare, iar cu alții legături științifice (istorico-geo-
grafice), sau de afaceri³¹). Două cărți traduse din limba
franceză, apoi harta Greciei, a Țării Românești și a Moldovei³²).

BCU Cluj / Central University Library Cluj

30) Hurmuzaki, XIX, P. I, p. 789, nr. 716.

31) Pentru corespondenții din țară ai lui Riga, v. și Alexandru
Elian, *Conspiratori greci în Principate și un favorit macedonienesc: Tur-
navitu*. Extras din *Revista Istorică*, 10—12, XXI (1935), pp. 337—372.
Vălenii-de-Munte, 1935.

Este lămurit că Eteria nu a fost întemeiată formal de Riga, cum
afirmă Ion Ghica, amestecând datele și confundându-le (v. Ion Ghica,
Scrieri, III, ed. P. V. Haneș, București, 1914, p. 64 sqq.).

32) O hartă de aceasta găsește, în 1886, la Mitropolia din Iași, și
cu ea pleacă, V. A. Urecha, spre a descoperi mormântul lui Miron Costin
(v. V. A. Urechia, *Miron Costin. Opere complete*, I—II, București, 1926—
1888; t. II, p. 593).

Dăm aici și câteva notițe bibliografice mai puțin cunoscute:

a) G. G. Papadopolu, *Discursu pentru ellinismulu între Valachi*,
rostitu de... prof. al Inst. Ellen din Atena, la 24 Iunie 1859, tradusu din
elinește de A. Tambacopulo, București, 1859. (Afirmă că poeziile lui Riga
s'au tipărit la Iași, în 1814).

b) Dr. N. G. Dossios, *Notes manuscrites écrites sur quelques vieux
livres de la Bibliothèque centrale de Jassy*, în *Revue de Roumanie*, Bu-
carest, 1910, nr. 5—6, p. 189. (Arată că un exemplar din Τόμος καταλλα-
γής (Iași, 1892) de Ieremia Cacavela, a aparținut lui Riga. Cartea are
nr. 249 și poartă însemnarea următoare: τοῦτο τὸ βιβλίον τοῦ Ρήγγα).

În ceea ce ne privește, nu ne putem da seama dacă e vorba într'a-

portretul lui Alexandru cel Mare, pe toate acestea avea să le tipărească febril la Viena, „en faveur des Grecs et des amis de la Grèce“, pe de o parte cu gândul de a redeştepta patriotismul grec, iar pe de altă parte, cu preocuparea de a aduna fonduri pentru a ajuta şi grăbi liberarea şi independenţa Greciei. Iar cântecele, proclamaţia şi constituţia revoluţionară aveau menirea să deschidă calea eliberării, prin revoluţie şi luptă. Trebuie să recunoaştem că plămădirea acestei mişcări de redeşteptare naţională s'a făcut, în bună parte, pe pământul Ţării Româneşti, acolo unde Riga a trăit cei mai frumoşi ani ai vieţii sale, unde şi-a făurit bună starea materială şi şi-a desăvârşit personalitatea sa spirituală. Privite astfel, viaţa şi activitatea lui „Riga Veleştinul Grămăticul“, venit din Thesalia la Bucureşti, adaugă încă o mărturie la şiragul celor ce o preced şi o urmează, despre spiritul de libertate care dăinuia în ţările noastre, de totdeauna, şi aceasta ca o formulă organică, fără surle, fără trâmbiţe, fără ostentaţie. Iar când au socotit că vremea potrivită a sosit, în 1821, Principatele au mers împreună cu Grecia, pe drumul care ducea la libertate şi independenţă.

EMIL VIRTOSU

ANEXE

1.

1788, Mai 27.

Carte „legată“ către ispravnicii de Vlaşca, pentru trimiterea rămătorilor lui Riga Grămăticul.

Carte legată la ispravnici Vlăsicii, pentru rămătorii Rigăi ca. dă nu-i va fi vândut, să-i trimiţă aici.

Dumneavoastră ispravnicilor ot sud Vlaşca, sănătate.

Din lucrurile Rigăi Grămăticul, fiindcă arătaţi către dumnealui Vel Vistier cum că rămătorii nu aţi găsit muştiriu cu

devăr de Riga Veleştinul, sau de un alt Riga, numele acesta fiind purtat şi de alte persoane, în deoschi în prima jumătate a secolului al XIX-lea).

c) V. Diamandi-Amjanceanu, *Aromânul Riga Fereu şi Revoluţia grecească de la 1821*, în *Adevărul literar şi artistic*, Bucureşti, IV (1923), S. III, nr. 126 din 22 Aprilie.

prețul cel cuviințos să-i vindeți, iată vă poruncim, dacă ați găsit până acum vre un muștiriu cu preț bun și-i veți fi vândut, să aveți a trimite bani toți aici la domniia mea, cu foare dacă vânzarea lor anume. Iar dacă stau și până acum, să aveți a-i trimite **pă toți, cu păstorii lor și cu prăsila lor**, dinpreună și cu alte vite ale Rigăi, ce ne-au fost înștiințat ispravnici dacă mai nainte că mai sânt acoloa. Ci toate acestea să le trimiteți aici, cu înștiințare către domniia mea, și cu foare dacă numărul și felurimea lor. Așa dar să urmați fără dacă zăbavă.

1788, Maiu 27 ³³).

2.

1792, Ianuarie 22.

Stoian Cazangiu se jeluiește împotriva lui Riga Grămăticul, cerând 90 taleri datoruți de Costea, fratele Grămăticului.

Prea înălțate doamne,

Jăluiesc mării tale pentru Riga Grămăticu de aici, că având la un Costea, fratele numitului, să iau talere 90, care bani l-am împrumutat cu zăpis, până la un soroc, și acum sânt trei ani de când nu l-am mai văzut, și aflându-l în casa numitului, am vrut să-l trag la zapcii, să-m îplinească bani. Și numitul Riga Grămăticu mi-au zis să-l las, că-m va plăti pentru frati-său. Și așa l-am lăsat, și acum nu va să-m plătească. Pentru care mă rog mării tale, să fie luminată poruncă către un zapciu, de a-m faci împlinire de la numitul, ca unul ce l-au luat în seamă. Și ce va fi mila mării tale.

Robul mării tale,

Stoian Cazangiu de aici.

< Rezoluția > : Ceaș de aprozi, să-i scoți la judecata Depertamentului dă Șapte.

1792, Ghenarie 22.

33) Arhivele Statului, *Condicu domnească*, nr. 17, f. 306.

Io Mihaîl Costandin Suţul Voevod i Gospodar
Zemle Vlahscoe.

Dă este părătul Costea datornic, în slujbă, căpitan, poruncim ca prin ştirea dumnealui Vel Spătar să meargă sluga domnii mele..., aprod vătăşăsc, şi să-l apuce, ca ori să îplinească, sau să-l aducă la judecată.

1792, Ghenarie 28.

Prea înălţate doamne,

Prin orânduitu zapeiu, înfăţişându-se la judecată amândoa părţile, şi cel părăt Riga Grămăticu netăgăduind că nu s'au încărcat a răspunde pentru frati-său, părăşul la această neavând dovadă, mai ales că din cercetare înţelesam că acel Costea, datornicul părăşului, să află la Podu Doamnii, sud Vlaşca, găsim cu cale, cu luminată porunca mării tale, să meargă mumbaşir, care prin marafetul dumnealor ispravnicii să-l apuce să îplinească tot bani, după zapisul ce zice că-l are. Iar zicând că are cevaşi a răspunde, să-l ia să-l aducă aici, să să înfăţişăzi cu jăluitarul, şi să să izbrănească. Şi atunci care parte va rămănea de judecată, va plăti treapăd şi cheltuiala. Iar hotărărea rămăne la măriia ta.

1792, Ghenarie 28.

Dumitrache Greceanu medelnicer.

Iordache Rudeanu clucăr.

Pascal vtori vistier ³⁴⁾).

3.

1794, Februarie 1.

Riga Grămăticul este căutat în satul Vidri, jud. Vlaşca, spre a sta la judecată cu Nicolae Botezat.

Anaforaoa ce s'au făcut în dosul jălbiilor lui Nicolae Botezat, ce are pricină cu Riga Grămăticu.

Io Alexandru Costandin Muruz Voevod i Gospodar
Zemle Vlahscoe.

34) Arhivele Statului, *Condica domnească* nr. 19, f. 134.

Orânduim pe sluga domnii mele păhărnicele, să meargă și, prin marifetul ispravnicilor județului, rădicând pă numitu Riga Grămăticu de unde îl va găsi, să-l aducă aici, ca să stea în judecată cu jăluitoru, să li să izbrănească pricina.

1794, Fevruarie 2.

Prea înălțate doamne,

După luminată porunca mării tale, ce mi să dă la această jalbă, am trimis ca să cheme pă numitul Riga Grămăticu, ca să să înfățișază cu jăluitoru, spre cercetare, și im aduse răspuns că au plecat de alaltăeri, Luni, afară, la țară, în sud Vlașca, la satu Vida, lângă Tămășăști, și are a zăbovi acolo până la Peresimi. Ci fiindcă jăluitoru este om de afară și într'adins au venit a-ș căuta această judecată, și mai vartos că adevériu că jăluitoru i-au dat știre că va să jăluiască mării tale pentru această pricină, și el pă dată au plecat afară, să fie luminată porunca mării tale a să aduce cu mumbașir, ca să să judece, spre a lua <sfârșit> pricina ce au între dănsii. Iar hotărârea cea desăvârșată i proč.

1794, Fevruarie 1.

Vel logofăt Ghica ³⁵⁾).

4.

1796, Mai 30.

Nicolae Cârpenișanu și Tânase căpitan Petrescu aleg hotarele moșii Călăreții (jud. Vâlșca), cumpărată de Riga Grămăticul dela șătrăreasa Anița Răteasca.

Riga Grămăticu cu igumenu Timotheu al Mănăstirii Stavropoleosu, pentru hotărnicia unii moșii Călăreții.

Io Alexandru Costandiu Moruz Voevod i Gospodar
Zemle Vlahscoie.

După pliroforia, ce prin deosebită anafora dete domnii mele, dumnealui Vel Logofăt dă Țara-de-jos, cum că și igumenul

35) Arhivele Statului, *Condica domnească* nr. 26, f. 293.

Mănăstirii Stavropoleos și Riga Grămăticu sânt învoiți la aceeașă hotărnicie, și nici dăspre alți vecini și înprejurași nu este pricină, întărim domnia mea ca să-și aibă numitu Riga Grămăticu—cumpărătoru, stăpânirea după această hotarnică, după cum să coprinde mai jos.

1796, Iunie 28.

Procit, Vel logofăt.

Dăn luminată porunca mării sale prea înălțatului nostru domnū Io Alexandru Costandinū Moruz Voevodū, prin anaforoa dumnealor cinstiților veliți logofeți, întărită fiind cu luminată pecetea gospod, către dumnealor boieri ispravnicii ot sud Vlașca, după mulțumirea dumnealui Righii Grămătic, și cererea sfinții sale igumenului Timothie al sfintii Mănăstiri Stavropoleos, pentru diiaforoaoa ce avea de alegerea și îndreptarea hotarălor moșii Călăreți a dumnealui Grămăticului, ce o are cumpărată dă la dumneaei sătrăreasa Anița Răteasca, mers-am la numita moșie, și după luminată poruncă următori fiind întocmai, am chemat de au venit și toți vecini de moșie înprejurași, care au fost trebuinčoși, și din sus de către moșia Călăreți a dumnealui Grămăticului, și din jos de către moșia Cărtojani a sfintii mănăstiri; și pe alți oameni bătrâni, ce au avut știință, anume Răducanu Poenaru i Ion căpitan Coșoiu, cu nepoți lui: Iancu i Stan Videștii, Badea, Ivanū i Radul Flămânzeni, și Popa Necolaie, Stan Ușurelu ot Roată, față fiind și dumnealui Grămăticu dimpreună cū dumneaei sătrăreasa, vnzătoarea, și sfinția sa părintele igumenū, căroră citindu-le cartea de blestem, ce s'au dat dă prea sfinția sa părintele mitropolit, a să dăscoperi adăvărul, am făcut cuvinčoasă cercetare, după scrisori ce au avut și după vrednice dovezi prin veche stăpânire; și am ales întâiu hotarăle de din jos, ce era bănuială de înpresurare, care moșii le iaste lungul din apa Glavaçogului, dăspre răsărit, până în Valea Călăreților, dăspre apus; și am deosebit hotarăle moșii Călăreți a dumnealui Grămăticu Righii, dă către hotarăle moșii Cărtojani a sfintii Mănăstiri Stavropoleos, și am pus sfoara la capu dă către răsărit, despre apa Glavaçogului, din hotaru mănăstiri, din poalile muhi Vadului Miului, de către răsărit, dă la rădăcina unui ulmu

mare, ce au fost hotaru vechiu, unde am făcut movili mare, trăgând insum pă lângă Glavačog până în pîiatra hotarului moșii Rădăieștilor, în vâlceaoa dăn gura șanțului Glavačogului, ce să cheamă la Moara lui Ștefan, și s'au găsit stănjăni 1090. făcând și acolo movili de către hotaru Rădeștilor; și la mijlocu moșii, iar dăn hotaru mănăstiri, am pus sfoara dintr'o gărniță mare văruiță, unde am făcut iar movili, trăgând insum până iar în pîiatra hotarului moșii Rădăieștilor, ce este într'o vâlcea, lângă un cerișor, făcând și acolo movili de către hotarul Rădăieștilor, găsinđ stănjăni 738 pol; și la capu de către apus, dăn Valea Călăreților, tot din hotaru mănăstiri, am pus sfoara dănt'r'o vâlcea, unde iar am făcut movili în mijlocu vâlceli, intru un drumu părăsit, trăgând în sus pă câmpu drept, până într'un ulmu mare, unde iar este pîiatra hotarului moșii Rădăieștilor, găsinđ și acolo stănjăni 877, făcând și acolo movili de către hotaru Rădăieștilor. Care sumă de stănjăni dă la câte trele trăsurile, făcând masă, fac stănjăni optu sute treizeci și cinci și jumătate. Și măcar că dumneaei șătrăreasa vănzătoare jăluise mării sale lui Vodă că s'ar fi călcând dă către mănăstire hotarale moșii, împresurându-i-să stănjăni 406. căriia cerându ca să ne arate scrisorile ce are pentru suma stănjănilor, ca să ne pliroforisim, ne arătă 2 foi dă zestre și un zapis, care le văzum: o foaie făr' dă leat, iscălită de Mariia pităreasa i Iordache gineri-so i Dumitrache sin pităreasa, scriind într'ansa că dă zestre fii-sii Aniții, stănjăni 500 moșie la Călăreți; și ceialaltă foaie cu leat 1763, Iunie 7, iscălită iar de Mariia Cărpineșcanca a Lucăi vtori pitar i Dumitrache i Pană sin ego, scriind și într'aceia că dă și fii-sii Zoiți iar stănjăni 500, zicând printr'acele foi ca să să înparță surorile pă dăn doaoă. Dar zapisul cu leat 1776, Iulie 23, iscălit de Marica — ce au fost soție lui Iordache, fratele șătrăresii, scriind într'ansu că rămăindu stănjăni 200 moșie acolo în Călăreți, ce i să dedese pentru lipsa zestrilor sale, după moartea soții sale, i-au vândut dumneaei șătrăreasa, cumnati-săi. Și cu acele foi și zapis pretenderisea șătrăreasa, zicând că ar fi având moșie mai multă acolo la Călăreți, de i să înpresoară de către moșia sfintii mănăstiri, cerând acum. Pentru care, făcând cercetare, cerum

dă ne arată și sfinția sa igumenu mănăstiri, zapisu ce are mănăstirea pentru partea de moșie de acolo, și-l văzum cu leat 7258, Octomvrie 19, iscălitu dă un Dumitru căpitan, scriind într'ansu că face daniie sfintii Mănăstiri Stavropoleos stânjâni 400, moșie la Cărtojani, adeverit fiind zapisu și dă răposat dumnealui Costandin Crețulescu vel vornic. Și așa luându noi seama ca să vedem dă stăpânește mănăstirea mai mult peste suma zapisului aceluia, după ce am adeverit hotarâle moșii mănăstiri, de către vecini de din jos, prin bună cercetare ce am făcut, și după vechea stăpânire, prin carte de blestem, am sforsat moșia mănăstiri, pre cât i s'au ales, măsurându-o cu stânjânul răposatului întru fericire mării sale Șarban Vodă, și încă am găsit stăpânind-o mănăstirea, lipsă, din suma aceluia zapis. stânjâni șaisprezece, care după priimirea dumnealui Righii Grămăticu, ce au făcut înaintea dumnealor cinstiților veliți logofeți, că să mulțumește a împlini întâi suma dăn zapisu mănăstiri, și ceialaltă moșie, pe cât va rămănea, a șătrăresi, vânzătoare, și-o va stăpâni numitu Grămătic, cumpărătoru; să cădea dar ca să-i împlinim întâi mănăstiri, și pe acei stânjâni, a nu rămănea în lipsă nimic mănăstirea. Ci fiindcă, dovedindu-le vechea stăpânirea, dăla însuși numiți stăpânitori moșilor, a le fi după semnele trăsurilor, precum arătăm că am făcut urmare, fură odihniți cu toți vecini de moșie, din sus și din jos; precum și însuși dumnealui Riga Grămăticu, cumpărătoru, dinpreună și dumneaei șătrăreasa Anița, vânzătoarea, să mulțumiră a-ș stăpâni moșia dumnealui Grămăticu, pre alegerea trăsurilor aceștii hotărnicii ce făcum. Deci să aibă dumnealui Riga Grămăticu ca să-ș stăpânească această moșie cu bună pace, luându-ș tot venitul după obicei. Aăasta.

1796, Maiu 30.

Nicolaie Cărpenișanu.

Tănase căpitan Petrescu.

Sud Vlașca

Aăastă carte de alegerea moșii dumisale Grămăticului Riga, ce au cumpărat-o dă la dumneaei șătrăreasa Anița Răteasca, făcându-să de boierinași ce mai sus să arată, cu știrea

noastră și cu cererea amândurora părților, pe care rămăind mulțumiți și o parte și alta, am adevărit și noi cu iscăliturile.

1796, Iunie 20.

Scarlat Rosetu.

Nicolaie serdar³⁶⁾.

5.

1796, Iunie 22.

Riga Veleștinul Grămăticul se declară mulțumit pe hotărnicia făcută moșiei sale Călăreții din jud. Vlașca.

Διὰ τοῦ π<α>ρόντος δῆλον γίνεται ὅτι, εἰς τὴν χοταρνιτζίαν τῶν μουλκίων μας, ὅπου διὰ πανεκλάμπρου αὐθεντικῆς προσταγῆς πρὸς τοὺς ἄρχοντας ἱσπραβνικούς τῆς Βλάσκας παρὰ τῶν μοῦγιερνάσηδων Νικολάου Καρπενησιάνου καὶ καπετάν Θανάση Πετρέσκου ἐγένινεν εἰς τοὺς 1796, Μαΐου λ-τῇ εἰμεθα εὐχαριστημένοι ἀμφότεροι, ἐγὼ τε ὁ Ῥήγας Γραμματικὸς Βελεστινλῆς, καὶ ὁ ἅγιος καθηγούμενος τοῦ μοναστηρίου Σταυροπόλεως, καὶ ἔλειψεν ἀπὸ ἀνάμεσόν μας κάθε κρισολογία καὶ διχόνοις, βελθέντων συνόριων γνωστῶν κατὰ τὴν χοταρνιτζίαν, καὶ ἔστω τὸ παρὸν εἰς ἔνδειξιν πρὸς συγουρητὰ τοῦ ἱεροῦ μοναστηρίου ἐκ μέρους μου.

1796, Ἰουνίου κβ-α.

Ἐγράφη εἰς Βουκουρέστι.

Ῥήγας Βελεστινλῆς γραμματικὸς, βεβαιῶ³⁷⁾.

Traducere

Prin prezenta se face cunoscut că, de hotărnicia moșilor noastre, făcută la 30 Mai 1796, din prea luminată poruncă dom-

36) Arhivele Statului, *Condica domnească* nr. 31, P. VII, f. 72v. -74. La Arhivele Statului, *Mănăstirea Stavropoleos*, IV, doc. 10, este hotărnicia făcută de aceeași, la aceeași dată, pentru moșia Cărtojani, a mănăstirii. Se vede **de aici că hotărnicia este cu „mulțumirea Righii Grămăticu din București, pentru diiafora cu ce au avutu de alegerea și îndreptarea hotarilor moșii Cărtojani ai sfintii mănăstirii, de către moșia Călăreții dintr'acest județu, a dumnealui Grămăticului, ce o are cumpărată de la dumneaei sătrăreasa Anița Răteasca...”**, la hotărnicie „față fiind și părintele egumen <Timothei> cu dumnealui Grămăticu Riga, dinpreună și dumneaei sătrăreasa vânătoarea“...

37) Arhivele Statului, *Mănăstirea Stavropoleos*, pach. IV, doc. 12.

nească adresată boerilor ispravnici de Vlașca, de către boierinașii Nicolae Cărpenișanu și căpitan Tănase Petrescu, sântem mulțumiți amândoi, și eu Riga Veleștinul Grămăticul și sfinția sa catigumenul Mănăstirii Stavropoleos ³⁸⁾, și a pierit dintre noi orice proces și neînțelegere, așezându-se, la facerea hotărniciei, semne de hotare cunoscute.

Și prezenta să fie ca o dovadă de siguranță pentru sfânta mănăstire, din partea mea.

1796, Iunie 22.

S'a scris în București.

Riga Veleștinul
Grămăticul, adeverez.

6.

1796, Iulie 3.

Costi arată lucrurile furate de la Riga Grămăticul și se îndatorează să-l despăgubească. University Library Cluj

Zapisul lui Costi la mână dumnealui Riga Grămăticu, pentru talere 113.

Adică eu Costi încredințez cu acest zapis al meu la mână dumnealui Grămăticului Riga, precum să știe că după ale mele multe netrebnice urmări și fapte de hoții ce am săvârșit și mai înainte după la alții, pentru care mai fiind închis la Pușcărie, cum și la alte grosuri, dumnealui Grămăticu m'au tot scăpat dintr'atătea nevoi. Dar după firea mea cea rea, neîndestulându-mă a face părăsire relelor urmări, am îndrăznit de am păgubit și chear pă dumnealui, căci mumă-mea aflându-să în casa dumnealui, de să aciuiază pentru un codru de pâine și o haină, am furat în câteva rânduri lucruri și haine din casă, de ale dumnealui. Iar apoi alte ori și de față, în silnicie, zioa și noaptea, sărind ulucele și călcând casa dumnealui, până ce din poruncă gospod m'am osândit la închisoarea temniți Pușcării, unde prin judecata Departamentului de Cremenalion mi s'au

38) Catigumen este „Timothle“.

dăscoperit toate faptele mele. Și fiindcă pentru paguba ce i-am pricinuit, toate cele furate de mine de la dumnealui fiind înprăstiate cu vânzarea pe la unii alții, prin judecată, ce s'au putut găsi s'au împlinit dumnealui; iar câte s'au răpus, fieșcare lucrul cu prețu lui, sânt acestea adică: talere 51, pentru un zapis al dumnealui; i talere 25, o șa turcească cu tot tacămul ei; i talere 7, un čubuc musa cu imamea chihlibar; și talere 30, cinci linguri de argint; care coprind peste tot talere 113, adică una sută treisprezece, numai de acestea rămăind dumnealui păgubaș, ce nici de către mine nu sânt tăgăduite, am rămas dator să împlinesc. Dar judecata departamentului hotărându-mi și pentru de a mi să face căzuta pedeapsă, m'au osândit la pedeapsa ocnii. Care ačasta văzându-o eu, am căzut cu mare rugăciune la dumnealui, spre a-mi căștiga ertăciunea, și prin mijlocitorii ce am pus, dumnealui iarăși s'au milostivit asupra-mi, făcând rugăciune către dumnealor boieri judecători, și mi-au trecut cu vederea urătele mele fapte.

Ci căt pentru paguba dumnealui, cum să coprind mai sus, neavând eu cu ce împlini, s'au mai milostivit de m'au lăsat a-i plăti pri'ncet, care prin soroc de zece zile să-i și plătesc toți deplin, căți să coprind mai sus. Iar când, până la soroc, nu-i voiu putea împlini, atunci să-m unble banii cu dobândă zece a unul, plătind până mă voiu exoflisi de către dumnealui pentru toți banii, pentru care mi-am dat și chezaș pentru mine, ce să va iscăli mai jos. Ca întâmplându-să să lipsesc eu până a nu plăti banii, chezașul să răspunză în locul meu. Iar pentru părăsirea relelor urmări și ale mele fapte netrebnice, însumi printr'acest zapis mă leg că de acum negreșit voiu face părăsire, hrănindu-mă cu muncă dreaptă, și nicidecum nu mă voiu mai afla în cătuși de puțină rea urmare, nu numai spre a păgubi pă dumnealui Grămăticu, ci nici măcar pe alții streini, nici să fac trecere a mă iuvi măcar pe la casa dumnealui, cu pricină a mă întâlui cu mumă-mea, ci încă nici pe drumul acela să nu mai merg, părăsindu-mă cu totul, ca, văzându-mă dumnealui, să-i dau iarăși bănuială spre a-l păgubi.

Iar când de acest al meu așăzământ nu mă voiu ținea, ci voiu face căt de puțină împotrivă urmare, atunci dumnealui,

fără de altă judecată, dându-mă la dumnealui epistatul Armășii, îndată să mă trimită la osânda ocnii, unde să mă pedepsesc în toată viața mea. Și spre mai buna încredințare și întărirea acestui zăpis, însumi am rugat și pe dumnealor boieri judecători, de l-au adevărit cu iscăliturile dumnealor, iscălindu-mă și eu cu însumi mâna mea.

'96, Iulie 3.

Ἐγὼ ὁ Κωστὴς βασιλεύων.

Eu Costea Cojocaru, familiaș ot mahalaoa Anthim, chezașul pă numitul Costi.

De la Departamentul Judecării de Cremenalion.

Cu acest zăpis viind amândocă părțile înaintea noastră și zicând că de bună voie între enși s'au împăcat, cu așazământul ce să coprinde într'acest zăpis, l-am adevărit și noi cu iscăliturile.

'96, Iulie 5.

Πατριάρχης Ὁσμανιστικῆς Ἐκκλησίας, University Library Cluj

Ianache Mavrodin.

Șarban Andronescul sărdar.

Θεόδωρος Φωτύνος.

Alexandru Velara ³⁹⁾.

7.

Traducerea românească a cunoscutului Οούπιος, *imn războinic, al lui Riga Veleștinul.*

Imn de resbel

Până când, o palicari, vom trăi în strâmtori, ascunși ca lei prin peșteri și munți?

Până când vom locui în scorburi, privind arbori, fugind de lume în cumplitul nostru sclavagiu, depărtați de frații, patria, amicii, fiii și rudele noastre?

Mai bine o oră de viață liberă, decât patruzeci de ani de

39) Arhivele Statului, *Condica domnească* nr. 30 f. 167.

apăsare și captivitate! Ce-ți folosește viața, dacă ești sclav? Cugetă că în fiecare moment ești expus a fi martir! Fii vizir, dragoman sau prinț, tiranul nu te cruță: o moarte injustă îți rânjește. Mereu execuți ordinele tiranului, și el nu caută decât să-ți soarbă sângele. Suți, Moruzi, Petrachi, Scanavi, Ghica, Mavrogheni, sunt oglinzi în care te vezi; capi curagioși, preoți, laici, agale chiar,... sabia cumplită îi lovește; mii de mii, Turci sau Greci, își pierd fără drept averea și viața.

Veniți acum, cu ardoare unanimă, să jurăm pe cruce. Să compunem un consiliu de bărbați luminați prin patriotism, care, oriunde, să dea ordine. Legea să fie unicul și întâiul călăuz! Patria să aibă numai un cap: căci anarhia seamănă cu sclavagiul, căci oamenii ca fiarele se sfâșie între dânsii.

Să ridicăm, dar, brațele la cer și să strigăm către Dumnezeu, din adâncul inimii:

O rege al universului! În numele tău jur că niciodată nu mă voi supune la arbitru tiranilor! Niciodată nu-i voi servi, nici mă vor seduce! Niciodată nu voi merge pe calea lor! Și, cât voi fi în viață, scopul meu unic și neclintit va fi nimicirea lor! Fidel patriei mele, voi lupta și muri pentru sfărâmarea jugului și niciodată nu mă voi despărți de căpitanul meu! Dacă voi călca jurământul meu, cerul să mă lovească, să mă mistue și să nu rămâe decât cenușă din mine!

La Răsărit, la Apus, la Sud, la Nord, să nu avem inimă decât pentru patrie. Români, Bulgari, Albani, Sârbi și Greci, din insule sau din continent, să încingem sabia pentru independență, toți cu acelaș avânt! Sboare pretutindenea fama despre eroismul nostru! Toți acei care știu să lupte, să alerge la noi, pentru a învinge tiranii! Grecia, cu brațele deschise îi chiamă: ea le dă casă, viață, demnitate, onoare. Veți rămânea, voi, ofițeri la regi streini? Nu! Fiți reazămul viței noastre! Nu este mai bine să mori pentru patrie, decât să anini, pentru alții, ciucuri de aur la sabie?

Sulioți, Mainoți, lei renumiți, până când veți dormi în peșterile munților? Leușori din Mavrovuni, vulturi mari din Olimp, șoimi din Agrafta, să nu aveți decât un suflet; frați creștini ai Savei și Danubiului, săriți cu arma în mână: sângele vostru fiarbă de o dreaptă mânie! Mari și mici, jurați pierdere tirani-

lor! Bravi Macedoneni, aruncați-vă ca fiarele turbate și secați, dintr'o lovire, sângele tiranilor! Delfini ai mării, dragoni ai insulelor, săriți ca fulgerul, loviți inamicul! Păsări marine din Hydra și Ipsara, a venit timpul ca să ascultăm vocea patriei: voi cari sunteți bravi pe valuri, fiți tot atâta și în resbel! Cu aceeași inimă, cu aceeași cugetare, cu acelaș suflet, loviți! Piară și rădăcina tiranului! Să aprindem o flacără în toată Grecia, să se întindă din Bosnia până în Arabia! Crucea pe stindarde, loviți inamicul ca trăsnetul. Nu întrebați dacă este tare. Inima-i bate și tremură ca iepurele! Trei sute briganzi i-au probat că tunurile lui nu pot nimica contra lor. Ce întârziati? Sunteți morți? Deșteptați-vă! Nu mai sunt partide, nu mai este ură! Precum strămoșii noștri se aruncau ca animalele feroase, se luptau în flăcări, pentru libertate, tot așa și noi, fraților, să alergăm înarmați, pentru a scăpa de cumplita sclavie! Să sugrumăm lupii care apasă jugul Creștinilor! Crucea să strălucească pe continent și mare! Domine libertatea! Piară inamicul! Scape lumea de acest cumplit flagel! Și apoi, fraților, să trăim liberi în căminele strămoșilor noștri ⁽⁴⁰⁾).

40) *Imn de resbel* < tradus, probabil, de Gr. H. Grădinaș >, în „Albina Pindului“, București, I (1868) nr. 1 din Iunie, pp. 23-24. Poema aceasta este precedată de următoarea notiță, datorită, credem, lui Gr. H. Grădinaș, redactorul „răspunzător“ al revistei, intitulată: *Poezia Riga*.

„Românul macedonian Riga Veleșteanu, demnul elev al muscelor grece, a fost autorul planului pentru emanciparea creștinilor de sub jugul otoman: evenimentele dela 1820.

Văzându-se amenințat în București de unii boieri fanarioți, a fi trădat Turcilor, a șezut ascuns în satul Ceptura, la via lui Georgie Grădinaș, mai mult de două luni, de unde apoi a trecut în Austria. Prins de Austriaci, a fost predat Turcilor, cari i-au tăiat capul la Belgrad. Nici torturile, nici moartea, nu i-au smuls planul și numele generoșilor săi conjurați. Moartea lui a fost scânteia care a făcut să izbucnească insurecția.

Iacă imnul acestui martir, imn care a apris sufletul Grecilor și care a avut un răsunet atât de mare în Europa“.

În treacăt observăm că acum, când se cunosc motivele și chipul în care Riga a ajuns la Viena, înțelegem că afirmațiile lui Grădinaș despre fuga în Austria rămân cu totul fără obiect.

DESPRE RELAȚIILE LUI NICOLAE-ALEXANDRU VOIVOD CU UNGURII

În afară poate doar de legendarul Negru-Vodă, nici un alt personaj din trecutul românesc nu pare să fi cunoscut, în lucrările istorice, o soartă mai stranie decât Nicolae Alexandru Voivod, fiul lui Basarabă Intemeietorul. Ani de-a rândul el a fost considerat ca două persoane deosebite: „Alexandru“ care ar fi una și aceeași persoană cu Basarabă, învingătorul dela 1330 ¹⁾ și „Nicolae“ — care n’ar fi fost decât fiul celui de mai sus — simplă umbră rătăcită pentru scurtă vreme pe tronul Țării Românești ²⁾.

1) Robert Roesler, *Roumänische Studien. Untersuchungen zur älteren Geschichte Rumäniens*, Leipzig 1871, p. 296: „Diese [die Quellen] wissen auch nichts von einem Johann Bassaraba; die Thuroczische Chronik nennt ihn einmal schlechthin Bazard zum J. 1330, an anderer Stelle aber Alexander zum J. 1342, und dieses ist wol sein Name gewesen“. După el și Hasdeu, *Negru-Vodă. Un secol și jumătate din începuturile Țării Românești (1230—1380)*. (*Etymologicum Magnum Romaniae*, IV. Introducere), București, 1898, pp. CLXXXI—CCXVI.

2) Hasdeu, *op. cit.*, p. CCIV. El ar fi fost asociat la Domnie al tatălui său Alexandru Basarab, încă înainte de 1352; *ibid.*, p. CCII. Existența lui Nicolae ca persoană deosebită de Alexandru și raportul de rudenie dintre ei au fost presupuse de cronicarii munteni dintr’o greșită cetire a inscripției de pe mormântul lui Nicolae Alexandru dela Câmpulung. Se cetise: „Nicolae Vod sin Alexandru Vodă“ și anul morții 1366. V. [Banul Mihail Cantacuzino, *Istoria Țării Românești*] ms. 19-a al Bibliotecii Episcopici Unite din Oradea, cap. 44; folosit de Șincai, *Cronica Românilor...*, ed. II, București 1886, tom. I, p. 522, sub an. 1360 și *Istoria της Βλαχίας πολιτική και γεωγραφική...*, editată de Frații Tunuslii, Viena, 1806, pp. 245—246 (v. și tralucerea românească, *Istoria politică și geografică a Țării Românești...*, tradusă de George Sion, București, 1833.

Când existența lui Nicolae-Alexandru a fost însă înfățișată lămurită³⁾, s'a început a se schița și relațiunile lui cu regatul ungar: el ar fi urmat la tron tatălui său prin 1338—1342⁴⁾ și

p. 128). Aceiași lectură greșită a indus în eroare și pe Iohann Christian Engel, *Geschichte des Ungarischen Reichs und seiner Nebenländer*, Vierten Theils I Abtheilung. [*Geschichte der Moldau und Walachey*], Halle, 1804, p. 153. Engel folosisse „Breviarul“ lui Raicevich, (despre această lucrare, *ibid.*, pp. 49—52), care nu este decât tof*opera lui Mihail Cantacuzino (cf. N. Iorga, *Cronicele Muntene*, Intâiul memoriu, *Cronicele din secolul al XVII-lea*, în *An. Acad. Rom., Mem. Secț. Ist.*, s. II, tom. XXI (1899), p. 413). La fel și *Cronologia Tabelară*, sub an. 6860 (cf. N. Iorga, *Scrierile Cantacuzinilor. Operele lui Constantin Cantacuzino*, București, 1901, p. 20). După *Cronologie* și Hasdeu, *Istoria Critică a Românilor*², vol. I, București, 1875, p. 136. Deși Hasdeu a cunoscut mai târziu o transcriere corectă a inscripției dela Câmpulung, (făcută de Gr. Tocilescu), transcriere pe care o și publică în două rânduri (*Magnum etymologicum*, III, București, 1893, col. 2554, sub v. *Basarabă; Negru-Vodă*, p. CCIV) totuși continuă să vadă, cum am arătat mai sus, în Nicolae Alexandru tot două persoane diferite. Și Xenopol, chiar în ultima ediție a operii sale — deși fixează data morții lui „Alexandru Basarabă“ la 1364, după chiar inscripția menționată — totuși continuă să vadă în Nicolae un al treilea fiu al lui Alexandru, fiu „ce nu a domnit“ (*Istoria Românilor din Dacia Traiană*³, vol. III, p. 69 și nota 23).

3) Alfons Huber, *Ludwig I von Ungarn und die ungarischen Vasallenländer* în *Archiv für österreichische Geschichte*, LXVI (1885), pp. 1—44, este cel dintâi care remarcă faptul că în numele de Alexander Bazaradi sau Bazarabi pe care-l dau documentele Domnului român, cea de a doua parte a numelui este probabil un genitiv (pp. 7—8). După el, timid, prezintă și Gr. Conduratu, *Incercări istorice. Relațiunile Țării Românești și Moldovei cu Ungaria până la anul 1526*, București, 1898, p. 59, n. 1) aceeași ipoteză. În anul următor însă, Dimitre Onciul în *Originile Principatelor Române (Opere Complete, ediție critică adnotată de A. Sacerdoțeanu, vol. I, București, 1946, pp. 244—247)*, dovedește deplin existența lui Nicolae Alexandru ca persoană deosebită de cea a lui Basarabă Intemeietorul dând și interpretarea corectă a inscripției dela Câmpulung. Totuși C. Kogălniceanu, *Istoria Românilor*, vol. I, *Istoria veche și istoria medie*, partea I, Iași, 1903, p. 65, n. 1, combate fără succes această ipoteză, de atunci confirmată de izvoare.

4) Onciul, *op. cit.*, p. 244, n. 1. fixează data venirii la tron înainte de 1343; în *Din istoria României*², București, 1914, în text (p. 26) anul venirii la tron este 1330, iar în *Lista Domnilor Țării-Românești și Țării Moldovei*, anexată la sfârșitul aceleiași lucrări, Alexandru este pus ca domnind între „1330 [1335]—1364“. N. Iorga, *Geschichte des Rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen*, Erster Band. (*Bis zur Mitte*

s'ar fi grăbit să reia, în 1343, bunele relații cu Ungurii, fie ca vasal, fie ca aliat, în condiții de perfectă egalitate, al tânărului rege Ludovic ⁶⁾. Ar fi participat apoi, alături de armatele regale, la expedițiile împotriva Tătarilor ce au avut loc în anii următori, folosindu-se de acest prilej pentru a-și întinde stăpânirea și asupra regiunilor răsăritene ale țării ⁷⁾. Iar în ultimii ani ai vieții sale el ar fi fost din nou în conflict cu regalitatea maghiară ⁸⁾ și în această situațiune l-a ajuns moartea la 16 Noembrie 1364, fiind îngropat în biserica dela Câmpulung ⁹⁾.

Dar, acum un sfert de veac, o întâmplare fericită făcea să se descopere în Biserica Domnească dela Argeș binecunoscutul grafit care fixează definitiv moartea lui Basarabă Inte-

des XVI Jahrhunderts), Gotha 1905, p. 261, socotea că schimbarea de Domnie s'a făcut doar înainte de 1343. O precizare a datei, pe baza materialului de care se dispunea la acea epocă, ar fi fost cu totul imposibilă.

5) Teoria reluării relațiilor în condiții de perfectă egalitate a fost emisă de Onciul în *Originile...*, (*Opere*, I, pp. 245—247 și nota 1 dela p. 247). Mai târziu însă Onciul admitea o suzeranitate ungară, acceptată de Alexandru în schimbul feudelor ardeleni, Amlașul și Făgărașul (*Titlul lui Mircea cel Bătrân și posesiunile lui în Convorbiri Literare*, XXXVI (1902), pp. 735—753; ele ar fi fost stăpânite de Țara-Românească poate chiar înainte de 1330, *ibid.*, p. 740). Că această recunoaștere a suzeranității a avut loc chiar în 1343, crede tot Onciul, *Din istoria României*, p. 27.

6) Onciul, *Din istoria României* ², p. 27.

7) V. mai jos p. 139.

8) Cea dintâi interpretare corectă a inscripției dela Câmpulung o dă Onciul, *Originile...* (*Opere*, I, p. 246, notă), după o lectură proprie. Inscripția este publicată de N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, I, București, 1905, nr. 267, pp. 132—133, (trimite la publicațiile și reproducerile fotografice mai vechi). După această publicare, ea a mai fost produsă de St. Nicolaescu în *Revista pentru Istorie, Archeologie și Filologie*, vol. XI (1910), p. 107; (fotografie); de V. Drăghiceanu în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, X—XVI (1917—1923), p. 18 (fotografie), C. C. Giurescu, *Istoria Românilor* ¹, I, București, 1935, p. 396 (fotografie) și p. 371 (traducere) (și în edițiile următoare); de H. Stahl și Damian P. Bogdan, *Manual de paleografie slavo-română*, București, 1936, pp. 69—70 (fotografie, transliterație și traducere); de N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. III, *Cittorii*, București, 1937, pl. 25 (*Histoire des Roumains et de la Romanité Orientale*, vol. III, *Les Fondateurs d'État*, Bucarest, 1937, pl. 25) (fotografie), etc.

meietorul în anul 6860 dela Facerea Lumii, deci între 1 Septembrie 1351 și 31 August 1352⁹⁾: evident, toate evenimentele anterioare acestei date și presupuse a se fi petrecut sub Domnia lui Alexandru, trebuiau de aci înainte să fie atribuite celei a tatălui său, Basarabă.

Această descoperire însă nu făcea decât să complice lucrurile și așa destul de nelămurite: izvoarele cari amintesc de omagiul prestat de Domnul român lui Ludovic și de participarea lui la expediția împotriva Tătarilor — evenimente îndeobște socotite ca petrecute în anii 1343 și 1345—1346 — arată clar că numele Domnului era Alexandru. Contradicția între aceste izvoare și amintitul grafit fiind evidentă, ea ar fi trebuit să ducă — ni se pare — la o reluare a istoriei întregii epoci, reluare făcută pe baza cercetării *directe a tuturor* izvoarelor cunoscute. Din nefericire însă, o asemenea cercetare nu s'a mai făcut, ea fiind socotită inutilă, căci problema s'a rezolvat prin ceea ce am putea numi „un artificiu de calcul”: s'a admis că Basarabă și-a asociat la Domnie încă înainte de 1343 pe fiul său Nicolae Alexandru¹⁰⁾, întocmai așa cum, peste mai bine de trei sferturi de secol, Mircea își va asocia la Domnie pe fiul său Mihail. Dar această supoziție, dealtfel neîntemeiată pe nimic¹¹⁾, nu avea darul să înlăture decât evidenta contradicție

9) V. Drăghiceanu, *Curtea Domnească din Argeș. Note istorice și arheologice* în *Bul. Com. Mon. Ist.*, X—XVI (1917—1923), p. 16 (fotografie) și p. 31 (transcriere și comentariu). O altă transcriere la A. Sacerdotescu, în notele la *Operele* citate ale lui Onciul (vol. I, p. 384, nota 2).

10) Onciul, *Anul morții Mareșului Basarab Voevod* (*Opere*, I, pp. 363—365) lucrare apărută postum în 1923. Este de sigur o primă încercare a regretatului profesor dela București de a pune în concordanță vechea imagine despre epoca ce ne preocupă cu noile descoperiri. Desigur, dacă ar fi avut timpul să reia în amănunte problema, Onciul ar fi dat un cu totul alt aspect problemelor deschise prin descoperirile dela Argeș.

11) Părerea lui Onciul că „fiii lui Basarab se prezintă... ca asociați la domnie, cum și mai târziu se prezintă fii de domn“... „dat fiind că un document regal din 22 Iunie 1335 (Hurmuzaki-Densușianu, *Documente privitoare la Istoria Românilor*, I, București 1887, nr. DVII, pp. 633—634) vorbește de... „Bazarab olacum et filios eiusdem dictam terram nostram transalpinam in preiudicium sacri dyadematis regii et nostrum

semnalată mai sus; rămăneau însă numeroase altele pe care — cum vom vedea îndată — ea nu reușea să le înlăture câtuși de puțin.

Astfel, într'una din cele mai recente prezentări ale trecutului românesc, mersul evenimentelor ce ne preocupă este reconstituit în chipul următor:

În urma războiului din 1330, „...Reluarea relațiilor „cu Ungurii s'a făcut târziu, după moartea lui Carol Robert, la începutul domniei lui Ludovic (1342—1382). Ele „n'au mai avut însă caracter de suzeranitate, de vasalitate. „ci de egalitate“...¹²⁾.

Bine înțeles, Domn în Scaun era Basarabă, dar... „Se pare... că înainte încă de 1343, întemeietorul Țării Românești își luase ca ajutor pentru purtarea treburilor domniei pe fiul său Nicolae Alexandru. *În această calitate*, iar „nu ca domn singur, trebuie înțeleasă pomenirea lui în anul 1343 de către o cronică ungurească, în legătură cu „restabilirea relațiilor între statul muntean și noul rege „al Ungariei, Ludovic“¹³⁾.

Afirmația cronicarului¹⁴⁾ că Alexandru ar fi făcut la data amintită un act formal de supunere „...nu poate fi „exactă, deoarece la această dată Alexandru nu era decât „asociat la domnie, iar nu domn singur și marele Basarab „n'ar fi îngăduit revenirea la vechea situație dinainte de

infideliter detinentes...”, ni se pare foarte greu de susținut. Ar trebui să admitem, în acest caz, o asociere a mai multor fii ai lui Basarabă la Domnie în același timp, ceea ce ar fi un caz cu totul fără precedent. Este probabil că regele înțelegea în cele de mai sus o participare la luptă, poate în calitate de comandanți de unități, a fiilor Basarabă, așa cum pare să reiasă din descrierea ce urmează, a luptelor pe care oamenii regelui le-au purtat cu acești vasali necredincioși. Dar „aceasta este cu totul altceva decât asocierea la Domnie.

12) C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, I, *Din cele mai vechi timpuri până la moartea lui Alexandru cel Bun (1432)*, București 1942, pp. 374—376.

13) *Ibid.*, p. 376.

14) Ioan de Küküllő, v. mai jos, p. 133.

„Posada. A fost mai degrabă — credem noi ¹⁵⁾ — o întrevedere în scopul general de reluare a raporturilor rupte „dela războiul din 1330 și privind în special expediția ce se „va porni împotriva Tătarilor, expediție la care a participat și Alexandru, și care i-a adus stăpânirea asupra „părților tătărăști“ de mai târziu. Că n'a fost o supunere formală, un act de recunoaștere a suzeranității, așa cum „confirmă [sic!] cronicarul ungar, rezultă și din faptul „că, doisprezece ani mai târziu, în 1355, însuși regele Ungariei recunoaște că a trimis în mai multe rânduri, după „1341 [sic! de fapt 1345 ¹⁶⁾], pe Episcopul Dimitrie din „Oradea la Alexandru spre a trata „pace și concordie“. „Ceea ce ar fi fost inutil dacă ar fi existat acea recunoaștere a suzeranității în 1343. De altfel, același rege, într'un act din 29 August 1359 spune lămurit că mai înainte „Alexandru „refuzase să-l recunoască drept suzeran. Să „credem deci mai degrabă pe cel în cauză decât pe apologetul acestuia“ ¹⁷⁾.

Dar prezentarea aceasta atât de clară în aparență este totuși departe de a înlătura toate nedumeririle și contradicțiile dintre izvoare ¹⁸⁾.

Era oare cu puțință, la epoca de care ne ocupăm, o înțelegere pe picior de egalitate între Regele Ungariei și Domnul Țării-Românești? Este admisibil ca să fi omis cronicarul să precizeze și calitatea de asociat la Domnie a lui Alexandru

15) Cf. totuși Onciul, *Originile Principatelor Române (Opere*, p. 248, nota 1 dela p. precedentă, cu concluzia: „...se vede că cronicarul unguresc confundă restabilirea bunelor relațiuni cu supunerea“.

16) V. mai jos, pp. 137—138.

17) C. C. Giurescu, *op. cit.*, pp. 384—385.

18) Ce este drept, se remarcă faptul că, nefiind Domn deplin la 1343, Nicolae Alexandru n'ar fi putut depune omagiul așa cum arată cronica lui Ioan de Kükülö (p. 384). Dar lucrarea în chestiune nefiind făcută direct pe baza izvoarelor, ea nu putea nici să releve, nici să înlătore contradicțiile ce par să existe între acestea.

și *rostul* lui de trimis al lui Basarabă la întrevvedereea cu Ludovic? Ar fi putut același cronicar să dea întrevederii dintre Voivodul român și rege caracterul unei ceremonii de omagiu, atunci când nu era vorba decât de o luare de contact în vederea unei alianțe militare împotriva Tătarilor?

Chiar în cazul în care, la 1343, n'ar fi avut loc decât o asemenea simplă luare de contact și nu o reluare a legăturii de vasalitate, ne putem întreba: ce rost ar fi putut să mai aibe, în acest caz, tratativele duse între 1345 și 1355, de către episcopul Dimitrie de Oradea¹⁹⁾, după o alianță împotriva Tătarilor care, prin expediția comună ce i-ar fi urmat, s'ar dovedi astfel a fi fost efectivă. Iar, dacă am presupune că Nicolae Alexandru și-ar fi început Domnia sa proprie printr'o rupere a relațiilor cu Regele vecin — posibilă și în cazul alianței dela egal la egal și în cel al legăturilor de vasalitate²⁰⁾ —, ar fi cu totul curioasă această atitudine din partea tocmai a aceleuia care avusese întrevvedereea cu Ludovic și care părea să aibe înclinări cu mult mai puțin războinice decât tatăl său: acesta, deși învingător la 1330, reluasese totuși legăturile cu foștii săi dușmani; fiul său, deabea ajuns singur Domn s'ar fi grăbit să schimbe politica bine cumpănită a tatălui său, izvo-rîită de sigur din necesități de neînlăturat, cu una de primejdioasă aventură. În sfârșit, ne putem întreba ce l-ar fi putut determina apoi pe Alexandru să reia, peste câțeva vreme, din

19) Căci misiunea lui Dimitrie fusese „occasione pacis et concordiae inter nos et eundem [Alexandrum Bozorabi] tractandae, disponendae et firmandae”, și se menționează că aceste ambasade au avut loc în mai multe rânduri. Reiese deci că, mai întâi, s'a încheiat pacea și că apoi ea a fost întărită. Dar această presupune o prealabilă întrerupere a ei.

20) Deci ambasadele lui Dimitrie nu dovedesc cătuși de puțin că la 1343 s'a tratat numai o „reluare a raporturilor rupte de războiul dela 1330”. Căci dacă admitem o reluare a relațiilor, sub orice formă, la 1343, suntem siliți să admitem negreșit și o întrerupere a lor înainte de 1355. Deci și în cazul în care ele ar fi fost de vasalitate.

nou legăturile de vasalitate²¹⁾ și ce l-ar fi făcut apoi să le rupă iarăși după câțiva ani, către sfârșitul vieții sale?²²⁾

Toate aceste nelămuriri, pe care le stârnește o comparație a expunerii prezentate mai sus cu izvoarele pe care ea ar trebui să se bazeze, ne fac să credem că reluarea chestiunii — așa cum spuneam mai sus, pe baza cercetării *directe* și atente a *tuturor* izvoarelor —, este încă necesară. Incercăm să o facem în paginile ce urmează.

Prima dintre chestiunile ce trebuiesc cercetate în legătură cu problema ce ne preocupă ni se pare a fi aceea a participării oștilor românești, alături de cele ale regelui Ungariei, la expediția împotriva Tătarilor.

21) Presupunerea lui Onciul (*Titlul lui Mircea*, pp. 742-744) că recunoașterea suzeranității ungurești s'ar fi făcut încă din 1343, în schimbul Amlașului și Făgărașului, ca și ipoteza d-lui C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*⁴, I, p. 385, că ea ar fi avut loc prin 1355-59, în schimbul acelorăși posesiuni, nu se pot susține. Mai întâi, diplomele relative la Loviște, pe care se bazează în buna parte raționamentul lui Onciul, sunt astăzi recunoscute ca false (I. Schiopul, *Diploma Andreiană din 1227* și alte documente false sau fals interpretate, Cluj, 1934, pp. 99-106; A. Sacerdoțeanu, *Andreianum și alte acte*, Brașov, 1935, (Școala Superioară de Arhivistică și Paleografie, *Cursul de Diplomatie*, V), p. 19; I. Moga, *Problema Țării Loviștei și Ducatului Amlașului*, Cluj, 1936). În al doilea rând, Făgărașul, care apare ca posesiune a Domnului român de abea într'un document dela Vladislav-Vlaicu din 25 Noembrie 1369 (P. P. Pănaiteșcu, *Documentele Țării Românești*, I, *Documente interne* (1367-1490), nr. 1, p. 31, rând 10), este numit încă în Iulie 1372 „nova plantatione terre Fogaras” (*ibid.*, nr. 3, p. 33, rând 12) ceea ce ar fi destul de greu de admis la mai mult de zece ani dela luarea lui în stăpânire de către Țara Românească. Cât privește ipoteza aceluiași, (*ibid.*, p. 385) că feudul dat ar fi Severinul însuși, ea este și mai puțin plauzibilă. Pentru Severin, v. Onciul, *Titlul lui Mircea*, în *Conv. Literare*, XXXVI (1902), pp. 27-53. Șirul banilor ungurești de Severin este neîntrerupt până la 1365 și trebuie să ne obișnuim să nu mai considerăm numai decît ca „bani de recuperare” pe toți aceia cari sunt menționați de documentele ungurești pentru epoci în care ipotezele noastre au nevoie de a se admite o posesiune românească asupra Severinului.

22) Cum reiese din cunoscuta proclamație de război a lui Ludovic împotriva fiului și urmașului său Vladislav-Vlaicu, din 5 Ianuarie 1365.

Căci dacă această expediție a avut într'adevăr loc și dacă la ea a participat într'adevăr Alexndru în calitate de căpetenie a armatei, atunci nu mai poate fi nici un fel de îndoială cu privire la reluarea — într'o formă sau alta — a relațiilor dintre Țara-Românească și Ungaria, încă din vremea lui Basarabă. În acest caz și ipoteza asocierii lui Nicolae Alexandru la Domnie, ar avea mulți sortți să corespundă realității.

Hasdeu a fost cel dintâi care a presupus această participare a oștilor muntene la luptele împotriva Tătarilor și tot lui i se datorește și ipoteza că stăpânirea Țării-Românești s'a întins cu acest prilej și asupra regiunilor de Răsărit ale Munteniei²³⁾. Atâta doar că Hasdeu susținea identitatea lui Alexandru cu Basarabă dela 1330 și deci atribuia toate aceste fapte fictivului „Alexandru Basarabă“²⁴⁾.

Ipoteza lui Hasdeu era bazată pe existența într'un letopiseț al Țării-Românești — manuscris atribuit în acea vreme lui Radu Grăceanu²⁵⁾ — a unui pasagiu care, după o „fântână necunoscută“ prezenta astfel expediția amintită:

„Iar când la leat 6856 merse Laios craiu într'ajutor „lui Cazimir²⁶⁾ craiul leșăscu ca să scoată Cracăul dela „Ianoș craiul Cehilor, și l-au scos/¹³¹¹ cu mare războiu. „într'acea vară lovire Tătarii în Ardeal. Deci craiul trimise „oști, și porunci lui Alexandru²⁷⁾ să fie el mai mare pres- „te oști și să să bată cu Tătarii. Și s'au bătut la Săcu 2 „zile și au biruit pre Tătari și i-au tăiat și i-au robii „foarte rău și au prinsu și pre Atlam sultanul tătărăscu

23) *Negru-Vodă*, pp. CXCv — Cxcvii.

24) Acesta ar fi domnit între 1310 și aproximativ 1363; v. „*Cronica Basarabilor dintre anii 1230 — 1380*“, *ibid.*, CCLXIX — CCLXXVII (rezumat cronologic al întregii lucrări)

25) Letopisețul este citat de Hasdeu doar ca „*Radu Grăceanu*“. Mss în -4 la d. Gr. N. Mano“.

26) La Hasdeu: *Cazmir*. Textul pe care-l reproducem este luat direct din manuscrisul românesc 4649 al Academiei Române, filele 183 v° și 184 r°.

27) La Hasdeu: *Alexandru-rodă*.

„și i-au tăiat capul. Iar alți robi mulți și steaguri i-au trimis legați la craiu la Vășigrad“²⁸⁾).

Deși Hasdeu remarca faptul că în cronicile ungurești nu se amintește nimic despre această participare a Muntenilor la luptele împotriva Tătarilor, lucrul i se părea totuși ușor explicabil prin șovinismul autorilor lor. Ei au evitat să vorbească despre această chestiune „rezervând gloria întreagă numai Ungurilor“²⁹⁾.

Nici Dimitre Onciul — care însă nu putuse cerceta nici odată direct manuscrisul în chestiune — nu socotea că pasagiul de mai sus ar putea fi altceva decât o tradiție istorică bine păstrată cu privire la niște evenimente pe care însă nici un alt izvor, intern sau extern, nu le mai amintește.

Când, în sfârșit, Letopisețul a văzut lumina tiparului³⁰⁾, el n'a avut norocul să se bucure de un studiu amănunțit cu privire la izvoarele folosite de autorul său necunoscut și la informațiunile istorice pe care el le cuprinde³¹⁾. Iată deci ne vedem siliți să facem noi aci — cât se poate de sumar — o asemenea cercetare.

Manuscrisul ce cuprinde Letopisețul în chestiune este un miscelaneu datând dela începutul celei de a doua jumătăți a secolului al XVIII-lea. El cuprinde o parte cu conținut religios³²⁾, una cu caracter istorico-geografic³³⁾, *Letopisetulu*

28) Hasdeu, *Negru-Vodă*, p. CXCIV.

29) *Ibidem*, p. CXCVI.

30) *Letopisețul Țării-Rumânești*, [editat de] St. Nicolaescu, în *Rev. Ist. Arch. Fil.*, vol. XI (1910), pp. 97—186 pp. 347—355. Pasagiul ce ne preocupă este la p. 107.

31) Studiul pe care îl anunța editorul (*Rev. Ist. Arch. Fil.*, XI, (1910) pp. 98—99) nu a mai văzut lumina tiparului. Scurte note despre Letopiseț dă N. Iorga, *Câteva note despre cronicile și tradiția noastră istorică*, în *An. Acad. Rom. Mem. Sect. Ist.*, s. II, t. XXXIII (1910), p. 143—145.

32) O enumărare a bucăților cu conținut religios și hagiografic cuprinse în manuscris la St. Nicolaescu, în *Precuvântarea* ce însoțește ediția citată (p. 98, nota 1); printre ele și lucruri extrase din „Baron“ (probabil Baronius). Editarea lor, promisă tot acolo de St. Nicolaescu, nu s'a mai făcut.

33) Cuprinsul ei a fost în parte redat de către St Nicolaescu (pp.

*Țării / Rumânești din descălecătoare și de unde au venit Rumânii de s'au așăzat în Țara Rumânească, și, în sfârșit, Cronologia Tabelară*³⁴⁾).

Letopisețul prezintă, în ce privește istoria mai veche a Țării-Românești, o versiune ce se deosebește esențial de cea cuprinsă în *Istoria Țării Românești de când au descălecat pravoslavnicii creștini*³⁵⁾, tipărită de către Nicolae Bălcescu³⁶⁾ și de George Ioanid.³⁷⁾ Pentru a fixa însă locul versiunii ce ne preocupă printre cronicile muntene, se cuvine să facem o scurtă incursiune în domeniul vechii noastre istoriografii.

Este astăzi bine stabilit că autorii marilor compilații de cronică muntene din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea ce ne sunt azi cunoscute, reproduc toți, pentru partea mai veche a istoriei Țării-Românești, una și aceeași compilație anterioară.³⁸⁾ Nici unul dintre ei însă nu pare a ne fi redat fidel — fără interpolări ulterioare — forma originală a acestei compilații.

Ea a fost totuși păstrată într-o traducere germană făcută de Iohann Filstich³⁹⁾ și întrebuințată și reprodușă parțial de Iohann Cristian Engel⁴⁰⁾. Precum se știe, ceea ce este caracteristic acestei forme originale este faptul că ea nu conține interpolarea cuprinzând fragmentul din Vieața Sfântului Nifon⁴¹⁾, fragment care înlocuiește în versiunile tipărite de Băl-

99- 105). Părțile reproduse n'au nici o legătură cu *Letopisețul* propriu zis, și numai o întâmplare a făcut ca ele să fi fost copiate înaintea lui.

34) Este manuscrisul notat de N. Iorga cu litera c, și pe care nu l'a putut folosi pentru ediția din *Scrierile Cantacuzinilor* (v. Introducere, p. XLI).

35) Sub acest titlu apare cronica în cele mai multe dintre manuscrise; el pare deci să fie advrăratul titlu, și nu cel din ed. Bălcescu, schimbat, poate, chiar de editor sub influența ideilor lui Laurian.

36) *Magazinu Istoricu pentru Dacia*, București 1845-1847. IV, pp. 231- 372 și V, pp. 3- 32.

37) *Istoria Țerrei Românești...*, vol. II, București 1859. 399- VI p.

38) N. Iorga, *Cronicele muntene*, pp. 350- 315.

39) *Ibid.*, pp. 443- 444. V. totuși, pentru existența unei versiuni românești, mai jos, nota 43.

40) *Op. cit.*, pp. 58-63.

41) N. Iorga, *Cronicele muntene*, p. 308.

cescu și Ioanid povestirea destul de săracă a Domniilor dintre Radu cel Mare și Neagoe Basarab inclusiv ⁴²⁾.

Dela această formă originală pornește o altă versiune, rămasă până aci inedită și care prezintă, față de traducerea germană amintită, unele adausuri și interpolări ulterioare, provenite probabil dintr'un izvor sud-slav, așa cum pare să reiasă din faptul că în ele se amestecă știri în legătură cu istoria Slavilor din Sud, cu cea a Imperiului Otoman și cu istoria Ungariei. Ea este cuprinsă în manuscrisul românesc nr. 269 al Academiei Române ⁴³⁾.

Această din urmă versiune (din mss. 269) stă la baza *Letopisetului Țării Românești* ce ne interesează în cercetarea de față. La ea, un compilator ⁴⁴⁾ a mai adăugat o serie de știri din sursă ungurească, privind cele mai multe epoca lui Iancu de Huniedoara și numai câteva epoca anterioară; printre acestea din urmă figurează și știrea privitoare la participarea lui Alexandru Vodă la expediția împotriva Tătarilor. Dar din comparația croniciei românești pe care a avut-o sub ochi, cu izvorul din care a scos interpolațiile, autorul acestei noi compilații și-a putut da seama de numeroasele și gravele greșeli de cronologie pe care le cuprindea cronica românească. El a încercat să

42) Viața Sf. Nifen cuprinde, în ediția din *Magazin*, pp. 234—267, iar în ediția Ioanid, pp. 4—37.

43) N. Iorga, *Cronicele muntene*, pp. 308 și 442—447, semnalează și reproduce pasagii dintr'un manuscris aflat în Biblioteca Episcopiei Unite din Oradea, întru totul asemănător cu nr. 269 al Academiei Române. Tot acolo se semnalează și un manuscris al aceleiași Biblioteci episcopale, care cuprinde versiunea ce a servit de model traducerii lui Filistich. Din nefericire aceste manuscrise nu ne-au putut fi accesibile pentru cercetarea de față, iar în lucrarea preotului Iacob Radu, *Manuscriptele din Biblioteca Episcopiei Unite din Oradea-Mare*, Acad. Rom., *Mem. Sect. Liter.*, S. III, t. X, pp. 261—308, descrierea lor nu este dată, ele fiind împrumutate în acea vreme, pentru studiu, Academiei Române.

44) Ne putem întreba dacă este vorba de un al doilea compilator, sau dacă nu este vorba tot de primul, care, nemulțumit cu prima versiune, să fi dat o a doua, mai bogată și cu ample modificări, a lucrării sale. Spre această ipoteză ne-ar îndrepta faptul că și în versiunea din ms. 269 există știri, probabil din același izvor ca și unele dintre cele din versiunea publicată de St. Nicolaescu (v. spre exemplu știrea despre închinarea lui Alexandru Vodă, ed. St. Nicolaescu, pp. 106—107).

reconstitue șirul Domnilor pe baza acestui din urmă izvor și trebuie să recunoaștem că n'a fost cu totul lipsit de succes în greaua sarcină pe care și-o luase ⁴⁵⁾.

Ne-ar fi destul de greu să precizăm în clipa de față care va fi fost izvorul — sau izvoarele — pe care le-a folosit autorul acestei prelucrări pentru numeroasele și uneori surprinzătoare știri pe care le interpolează. Va fi folosit el un singur izvor ce cuprindea istoria Ungariei până la moartea lui Iancu de Hunedoara ⁴⁶⁾, sau mai multe izvoare parțiale? Chestiunea ar comporta o cercetare mai amplă și o discuție mai îndelungă care nu și-ar avea locul aci.

Ceea ce ne interesează însă în primul rând și ceea ce putem spune de pe acum cu certitudine este că la origina pasagiului ce ne preocupă în cercetarea de față, stă o știre bine și de multă vreme cunoscută din cronica lui Ioan de Küküllö, știre din nefericire prezentată cu totul fals de compilatorul român.

Cea mai superficială comparație ne arată că nu este vorba decât de o reproducere — plină de erori — a descrierii expediției lui Andrei, fiul lui Lack (Lackfi), împotriva Tătarilor ⁴⁷⁾.

45) Ni sa pare deci puțin cam prea severă caracterizarea lui N. Iorga. *Câteva note despre cronicile și tradiția noastră istorică*, atunci când vorbește de alcătuirea și stilul ei grosolane. N. Iorga avea perfectă dreptate însă atunci când contesta că *Letopisețul* ar putea fi opera Stolnicului Constantin Cantacuzino, față de lucrarea căruiă prezintă deosebiri de stil ce exclud o asemenea ipoteză. Paternitatea Stolnicului a fost totuși susținută de Ilie Minea (*Despre Dimitrie Cantemir*, Iași 1926, p. 70 și nota 3).

46) După această dată nu mai există nici un fel de adaus față de versiunea din manuscrisul 269 al Academiei Române și nici aceasta nu mai cuprinde nici un fel de știri din izvor unguresc.

47) Dăm în paralel știrea despre luptele cu Tătarii ale lui Andrei, fiul lui Lack, din cronica lui Ioan de Küküllö (după versiunea cuprinsă în *Cronica lui Ioan de Thurocz*, ed. lui Schwandter, *Scriptores rerum hungaricarum veteres ac genuini*, I, Viena 1766, pp. 220 - 221), cu pasagiul din *Letopiseț* citat mai sus, subliniind cazurile în care textele nu concordă literal:

IOAN DE KÜKÜLLÖ

Item pro defensione regni Poloniae in subsidium Kazimyrri Regis contra excelsum principem Do-

LETOPISEȚ

Iar când la leat 6856 merse Laios craiu într'ajutor lui Cazimir craiului leșăscu, ca să scoată

Precum se știe, cronica lui Ioan de Küküllö nu ni s'a păstrat nici ea în forma ei originală. Fiind însă cuprinsă în numeroase compilații de cronicе ungurești în limba latină, ea a văzut lumina tiparului încă din a doua jumătate a secolului al XV-lea. Ea ni se prezintă astăzi în trei versiuni principale: în cronica dela Buda, tipărită mai întâi în 1473⁴⁸⁾; în cronica lui Iohannes de Thurcoz, tipărită în 1488⁴⁹⁾, și în cronica dela Dubnița⁵⁰⁾.

minum Johannem Regem Bohemiae cum magna potentia ipsum Regnum et civitatem Cracoviae invadentem; strenuum militem . . . transmisit: . . . Regnum ipsum ac civitatem de obsidione liberando...

Item cum gentes Tartarorum, in Regnum Hungariae saevientes, confinia partis Transilvaniae et Siculos saepius infestarent; Rex ipse strenuum et bellicosum virum Andream filium Lăczk, Waiwodam Transilvaniae contra ipsos Tartaros cum Siculis nobilibus et valida gente destinavit. Qui terram in qua habitabant potenter subintranles cum principe eorum nomine Athlamos ad resistendum eisdem cum magno exercitu in campo obvientes debellavit et ipsum principem eorum decapitavit ac multa banderia et captivos Tartaros Regiae Majestati in Wissegrad transmisit...

Cracăul dela Ianoș craiul cehilor și l-au scos cu mare războiu.

Intr'acea vară lovira tătarii în Ardeal. Deci craiul trimise oști și porunci lui Alexandru să fie el mai mare preste oști și să se bată cu Tătarii. Și s'au bătut la Săcui 2 zile și au biruit pre Tătarii și i-au tăiat și i-au robii foarte rău și au prinsu și pre Atlam sultanul tătăresc și i-au tăiat capul. Iar alți robi mulți și steaguri i-au trimis legați la craiu la Văsigrad.

(Ortografia îndreptată după ed. Florianus citată mai jos).

Precum se vede influența cronicеi în limba latină nu poate fi cătuși de puțin pusă la îndoială.

48) Descrierea acestei ediții, la Const. Karadja, *Incunabilele ce vorbesc despre țara noastră*, în *Revista Istorică*, XI (1925), p. 13—14 (după ediția facsimilă dela Budapesta din 1900) și la A. Veress, *Bibliografia româno-ungară*, I, București 1931, nr. 1, p. 1. Cronică a fost reeditată de Iozeff Podhradezky sub titlul *Chronicon Budense*, Buda 1838. Este ediția pe care o folosim.

49) Karadja, *op. cit.*, p. 15; Veress, *op. cit.*, nr. 5 și 6, pp. 2—3. O folosim după ediția lui Schwandtner, citată mai sus.

Ar fi greu de presupus însă că vreuna dintre aceste versiuni a servit compilatorului român pentru prelucrarea de care ne ocupăm aci. Trebuie, dimpotrivă, să presupunem că el s'a folosit de o traducere ungurească, probabil rezumată, și pe care nu totdeauna a înțeles-o bine. Numai așa ne putem explica de ce numele proprii au păstrat în textul românesc forme evident maghiare, ca „Ianoș“, „Laios“, și de ce i se atribue Regelui Ludovic o participare personală la luptele pentru Cracovia⁵¹⁾. Iar dacă această eroare poate fi eventual atribuită și intermediarului unguresc, transformarea lui Andrei „voivodul Transilvaniei“⁵²⁾ în Alexandru Vodă nu poate aparține, credem, decât prelucrătorului român. Căci este foarte greu de presupus că un compilator ungur, fie el cât de puțin orientat în istoria Transilvaniei, ar fi putut face greșala de a confunda pe Andrei cu Alexandru al Țării-Românești; dimpotrivă, un român pentru care numele lui Andrei Lackfi era cu totul necunoscut, putea să se gândească destul de ușor la voivodul contemporan (după părerea lui) al Țării-Românești⁵³⁾.

50) Ediția critică a lui Mathias Florianus, *Chronicon Dubnicense...* Quinque-Ecclesiis 1884 (*Historiae Hongaricae fontes domestici*, Pars prima, *Scriptores*, Volumen III). Părți dintr-o versiune amplificată, sunt redată în notele ediției lui Podhradezky a *Cronicei din Buda*.

51) Tot spre o prescurtare ne îndreaptă și faptul că prelucrătorul român nu amintește nimic despre luptele lui Vladislav-Vlaicu cu Ludovic, cărora în *Cronica* lui Ioan de Küküllő li se consacră un întreg capitol. Este evident că dacă el ar fi avut sub ochi o asemenea amplă și destul de clară povestire, n'ar fi ezitat să o interpoleze în *cronica* sa.

52) De fapt la acea epocă numai Comite al Secuilor. (v. recent I. Moga, *Voievodatul Transilvaniei. Fapte și interpretări istorice*, Sibiu, 1914 (Universitatea „Regele Ferdinand I“ Cluj-Sibiu, *Biblioteca Institutului de Istorie Națională*, XVII), p. 60 și n. 119. Părerea d-lui Ștefan Pascu, *Contribuțiuni documentare la Istoria Românilor în sec. XIII și XIV*, Sibiu, 1944 (în aceeași *Bibliotecă* cu precedentă) p. 28, că, deși singura atestare documentară a voievodatului lui Andrei în anul 1343 este dovedită a fi un falsificat, totuși „nu este exclus ca Andrei să fi fost Voivod al Transilvaniei în acel an“, după care se socotește că el a și avut această calitate, nu poate fi susținută. Este păcat ca o lucrare științifică să fie întunecată de asemenea procedee de diletant.

53) Ceea ce a contribuit, poate la confuzia prelucrătorului român este și faptul că în unele dintre izvoarele istoriei noastre Alexandru este

Cât privește precizarea că lupta ar fi durat două zile, ea putea să existe în chiar versiunea ungurească. Căci în una dintre variantele în care ne-a parvenit cronica dela Dubnița există o precizare în acest fel: „duravitque bellum inter eos *tribus* continuis diebus“⁵¹). Cum însă această precizare nu pare să aparțină textului original, ci este o interpolare mai târzie, nu ni se pare de loc exclus ca și în textul ce a stat la baza prelucrării intermediare ungurești să se fi găsit o asemenea precizare, provenită tot dintr'o interpolare.

Rezumând concluziile acestei lungi analize, credem că putem afirma că pasagiul adus în discuțiune de Hasdeu nu este decât o interpolare târzie, bazată pe greșita interpretare a unei traduceri ungurești a binecunoscutelor știri despre luptele dintre Unguri și Tătari, cuprinse de cronica lui Ioan de Küküllö. În acest caz însă, evident, ele nu pot avea absolut nici o valoare pentru studiul problemelor ce ne preocupă și deci *presupusa colaborare a oștilor muntene la expediția ungurească împotriva Tătarilor trebuie ștersă definitiv din istoria trecutului nostru*.

Când Hasdeu emitea ipoteza colaborării militare româno-ungare împotriva Tătarilor, el folosea știrea analizată mai sus pentru a înlătura grăbit o altă știre, cuprinsă în două dintre lucrările de istorie românească apărute în limba greacă la începutul secolului trecut. Este vorba de informațiile pe cari ni le dau cu privire la Alexandru Vodă atât *Istoria Țării Românești* editată de frații Tunuslii⁵²), cât și *Istoria vechii Dacii* a

considerat ca urmașul lui Vladislav-Vlaicu. O confuzie între acesta și Lațeu (Laek) tatăl lui Andrei ni se pare posibilă. Vladislav premerge lui Alexandru și în *Istoria fraților Tunuslii* (text grec pp. 344—345. trad. Sion, p. 128.

51) *Chronicon Budense*, p. 277. nota 1.

52) *Istoria Țării Blachiei* p. 245: 'Αλέξανδρος αὐθέντης ἐν ἔτει 1345, κατὰ τὸ Αἰατοπίσταξ εἰς τοῦτο τὸ ἔτος εἶχε πόλεμον μὲ τὸν Αουδοβίκον Βασιλέα τῆς Οὐγγαρίας, καὶ εἰς τὸ ἔτος 1346 συμβαίνοντες οἱ Τάταροι εἰς Ἑρδία, ἐπύρε καὶ αὐτὸς πρὸς βοήθειαν τῶν Τατάρων... (=Alexandru Voivod în anul 1345. După Letopiseț în acest an a avut război cu regele Ludovic al Ungariei și în anul 1346, năvălind Tătarii în Ardeal, s'a dus și el în ajutorul Tătarilor...); cf. și traducerea Sion, p. 128.

lui Dionisie Fotino ⁵⁶⁾). Știrea cuprinsă în aceste două lucrări putea într'adevăr să pară bizară lui Hasdeu, nu numai fiindcă ea era în absolută contradicție cu cea din Letopisețul de care ne-am ocupat, ci și fiindcă ea nu se acordă deloc cu afirmația lui Ioan de Küküllő cu privire la întâlnirea dintre Alexandru și Ludovic, considerată îndeobște ca petrecută în anul 1345. Căci ambele istorii amintite pomenesc și ele de o participare a oștilor lui Alexandru la luptele dintre Unguri și Tătari, dar de această dată nu mai este vorba de o alianță cu Ungurii împotriva Tătarilor, ci, dimpotrivă, de una cu Tătarii împotriva Ungurilor. Ni se pare deci că o cercetare a acestei știri este și ea de trebuință.

Hasdeu socotea că: „este învederat că cronicarii noștri posedau din când în când câte un fragment foarte vechi, rămas necunoscut nouă, pe care însă nu le (sic!) înțelegeau bine” ⁵⁷⁾. El nu se îndoia că acesta este cazul cu știrea cuprinsă în cele două lucrări grecești: ea ar fi fost luată de Fotino dintr'o „fântână slavică”, iar de autorul *Istoriei Țării Românești* dintr'un izvor necunoscut. De fapt însă n'ar fi vorba decât de știrea din Letopiseț, înțeleasă greșit ⁵⁸⁾.

Hasdeu însă se înșală: Dionisie Fotino nu luase știrea din „Cronologia sârbească”, așa cum pare să creadă el. Eroarea sa nu se explică decât din întrebuițarea traducerii lui Sion, în locul ediției grecești ⁵⁹⁾. Este însă evident că știrea ce ne preocupă a intrat în lucrarea lui Fotino din însăși Istoria editată de Tunuslii, aceasta formând unul dintre cele mai de seamă izvoare ale învățatului grec.

56) *Istoria rîc nakaî Aziaș...* II, Viena 1818, pp. 17-18; prezintă știrea ușor amplificată ca formă. Traducerea lui G. Sion, *Istoria Vechii Dacii*, II, București, 1856, p. 12, sare o întreagă propozițiune.

57) *Negru-Vodă*, p. CXCV.

58) *Ibidem*.

59) Numai în această traducere, din cauza propozițiunei sărite și din cauză că s'a adoptat o altă dispunere în pagină a textului, nota marginală „Chronol. Serbiei” nu mai cade în dreptul știrii împrumutate în adevăr din acest izvor (stricăciunile provocate de lăcuste în Ungaria) ci ceva mai sus. Hasdeu folosindu-se de această traducere a putut crede că și știrea privitoare la luptele cu Tătarii este luată tot din Cronologie. Amintirea despre invazia lăcustelor în Ungaria se găsește și în cronica lui Gheorghe Brancovici.

Presupunerea lui Hasdeu că ne-am afla și în Letopiseț, și în cele două Istorii amintite în fața uneia și aceleiași informațiuni din izvor necunoscut și că autorii Istoriilor n'au fost în stare să priceapă cum se cuvine acest izvor, nu se mai poate nici ea susține astăzi. Căci, pe de o parte cunoștințele pe care le avem astăzi cu privire la autorul *Istoriei Țării Românești*, pe de alta cele arătate mai sus cu privire la proveniența știrilor interpolate în Letopiseț înlătură, credem, cu desăvârșire această ipoteză.

Intr'adevăr, dacă — așa precum am arătat — pasagiul din Letopiseț își are origina într'o traducere sau prelucrare ungurească a croniciei lui Ioan de Küküllö, este foarte greu de admis că această prelucrare ungurească ar fi fost folosită și de Cantacuzinul autor al *Istoriei*. Și iarăși, n'am putea presupune că el a luat știrea din chiar Letopisețul de care ne-am ocupat, căci ar fi foarte greu de crezut că autorul *Istoriei*, un român, ar fi putut să priceapă atât de puțin un text românesc așa de clar ca acela al pasagiului în chestiune, încât să-i prezinte sensul absolut pe dos.

Nu ne mai rămâne deci decât să presupunem că autorul *Istoriei Țării Românești* a avut într'adevăr la îndemână un izvor astăzi necunoscut și a cărui valoare ar fi greu de determinat, în care se vorbea de o alianță tătaro-română împotriva Ungurilor.

Rezumând iarăși cele expuse până aci, ni se pare că suntem îndreptățiți a socoti că *tradiția cronicărească munteană nu cunoaște nici o expediție ungaro-română împotriva Tătarilor în prima jumătate a secolului al XIV-lea, ci, dimpotrivă, pare să cunoască una româno-tătară împotriva Ungurilor.*

Ne mai rămâne să cercetăm și chestiunea omagiului din 1343, pentru a fi trecut astfel în revistă toate evenimentele presupuse a se fi petrecut în timpul ultimilor ani de domnie ai lui Basarabă, epocă în care ni se spune că el și-ar fi asociat la Domnie pe Nicolae Alexandru. Și, trebuie remarcat că, dacă acest act de supunere a avut într'adevăr loc, atunci știrea despre alianța româno-tătară împotriva Ungariei are puțini sorți să corespundă realității.

Inchinarea lui Alexandru Vodă către Ludovic nu ne este cunoscută decât dintr'un singur izvor: mai sus amintita cronică a lui Ioan de Küküllö. Între primele evenimente pe care ea le povestește, după ce amintește de răscoala Sașilor și de potolirea ei ⁶⁰⁾, cronica urmează astfel:

„De obediencia Alexandri voyvode transalpini

„Cum autem esset in partibus memoratis, quidam princeps seu baro potentissimus Alexander uayvoda transalpinus, fidicioni eiusdem subiectus, qui tempore predicti Karoli regis patris sui a via fidelitatis diuertendo rebellauerat, et per multa tempora in rebellionem permanserat, audita pietatis ac eciam potestatis eiusdem regis Lodouici fama, ad ipsum sponte personaliter veniens circa confinia ipsarum partium ad pedes regie maiestatis humo tenus est prostratus et ad obedienciam et fidelitatem debitam reductus et integratus, solemnibus munera, xenia et clenodia presentando, et suum dominium sub sacra corona recognoscendo, cum gaudio et leticia ad propria redeiuit, et ab illo tempore fidelitatem conseruauit“ ⁶¹⁾.

Fără îndoială, în pasagiul de mai sus se amestecă amintirea a numeroase fapte autontice cu unele interpretări greșite ale cronicarului. Nimănui nu i-ar trece prin minte astăzi să creadă că numai faima „pietății și chiar puterii“ lui Ludovic ar fi putut determina pe Domnul român să vină în hotarele Transilvaniei și să presteze omagiul. Căci trebuie să subliniem încă dintru început că — după descrierea lui Ioan, cu darurile bogate și solemne, cu închinarea până la pământ, cu supunerea sub „sfânta coroană“ și cu păzirea credinței — nu putem crede că poate fi vorba de a se atribui întâlnirii descrise caracterul de „întrevedere în scopul general de reluare a raporturilor rupte dela războiul din 1330“, și cu atât mai puțin de una în vederea unei alianțe militare pe picior de egalitate. Ar fi greu iarăși să presupunem că nu ne-am afla decât în fața unei serii de locuri comune, dat fiind că întreaga cronică a lui Ioan de Küküllö este destul de săracă în asemenea formule declamatorii; ar trebui

60) Schwandtner, *op. cit.*, I, pp. 216—217.

61) *Ibid.*, p. 217.

să credem că, prin excepție, numai în acest pasagiu, ca o compensație, ele ar abunda.

Nu ne mai rămâne deci decât să presupunem că ceea ce a voit și a reușit să realizeze cronicarul a fost descrierea unei clasice ceremonii de omagiu. Dealtfel, cum aminteam mai sus, o înțelegere dela egal la egal între Ludovic și Domnul român ar fi foarte greu de conceput, ținând seama de mentalitatea dominantă, în epoca și în situațiunea respectivă.

Dar atât însemnătatea ce se dă acestei întâlniri cât și faptul că Alexandru este amintit ca „quidam princeps seu baro potentissimus“ și ca „voyuoda transalpinus“ — titlu care cu greu ar fi putut să fie dat fiului și moștenitorului Domnului în Scaun, fie el chiar asociat la Domnie al tatălui său; faptul iarăși că povestitorul nu amintește câtuși de puțin de Basarabă, încă Domn la acea epocă, și — ca învingător al lui Carol Robert — o personalitate ce cu greu ar fi putut fi dată uitării; toate acestea ne fac să ne îndoim că ceremonia de omagiu ar fi putut fi făcută de Alexandru numai în calitate de coregent și deci în ultimii ani ai domniei tatălui său.

Nu ne-ar mai rămâne decât două posibilități de a rezolva această delicată problemă: ori ar trebui să presupunem că Ioan se înșală asupra numelui Domnului, ori să credem că el se înșală asupra datei la care s'a petrecut evenimentul.

O greșală a cronicarului în ce privește numele Domnului român este destul de greu de conceput: cum ar fi putut oare să confunde un autor aproape contemporan pe Basarabă, cel ce făcuse pe Carol Robert să sufere o înfrângere despre care documentele regale vor pomeni mai mult de trei zeci de ani, cu Alexandru, Domn care nu s'a ilustrat, din punctul de vedere al relațiilor cu Ungaria, prin nimic demn de a intra în cronică, afară doar de actul de supunere de care ne ocupăm?

Nu ne rămâne decât să credem că ne aflăm în fața unei greșeli de cronologie, iar pentru a examina dacă o asemenea greșală e sau nu verosimilă, este necesar să examinăm mai de aproape conținutul cronicăi în discuție.

Dintre cele trei compilații ce cuprind cronica lui Ioan de Küküllő amintite mai sus, numai una cuprinde și introducerea cu care-și începea Ioan povestirea ⁶²⁾. Din ea aflăm că în vremea în care își scria cl opera, era „Archidiaconus de Kukullew, in Ecclesia Transsilvana, Vicarius Strigoniensis in spiritualibus generalis“, că odinioară a fost „suorum [Ludovici] secretorum notarius“ și că în cuprinsul cronicei a prezentat evenimentele „ordine sequentium“ ⁶³⁾.

Primul lucru demn de remarcat este faptul că Ioan își scrie cronica *după* moartea lui Ludovic, pe care o povestește la sfârșitul cronicei sale, deci după 11 Septemvrie 1382. Dată fiind excepționala lungime a domniei lui Ludovic, trebuie să presupunem că funcțiunea de secretar o va fi îndeplinit Ioan, nu în primii ani ai acestei domnii, ci, mai degrabă, în cea de a doua jumătate a ei. Ceea ce este însă deosebit de curios este că *tocmai* în această epocă, succesiunea evenimentelor prezintă evidente erori de cronologie ⁶⁴⁾. Cum Ioan nu dă, în afară de data începutului Domniei lui Ludovic și cea a sfârșitului ei, decât trei alte date — toate în legătură cu călătoria italiană a reginei Elisabeta ⁶⁵⁾, ceea ce presupune întrebuințarea unui izvor cu preocupări cronologice *numai* pentru această parte — nu ne rămâne decât să credem că el scria numai după propriile sale amintiri. În asemenea condițiuni, este ușor de văzut că legătura pe care o face cronicarul între răscoala Sașilor, fapt petrecut într'adevăr în 1343 ⁶⁶⁾ și călătoria de omagiu a Domnului român își pierde

62) Cronica lui Ioan de Thurocz, Schwandtner, *op. cit.*, pp. 213-215.

63) *Ibid.*, p. 215.

64) Spre exemplu, încoronarea lui Ludovic ca rege al Poloniei (1370) este prezentată înaintea expediției împotriva lui Vladislav-Vlaicu, Domnul Țării-Românești, și înaintea întemeierii Moldovei; cu atât mai ușor explicabilă ar fi o greșală cu privire la evenimente din primii ani de Domnie ai lui Ludovic.

65) Schwandtner, I, pp. 217-220. Este demn de remarcat și faptul că acesta este și cel mai lung capitol din întreaga cronică, fiind chiar în disproporție cu celelalte.

66) Ludovic se găsește în Transilvania în Iunie-Iulie 1343. În legătură cu această primă călătorie a lui în aceste părți trebuie pusă și supunerea Sașilor răsculați, cf. Onciul, *Titlul lui Mircea*, p. 736, nota 2.

simțitor din valoare, o confuzie între expediția de pedepsire a născulaților sași și o călătorie posterioară a lui Ludovic pe meleagurile ardeleni fiind cât se poate de verosimilă; căci e demn de remarcat că legătura pe care o face Ioan între cele două evenimente este determinată *numai* de trecerea lui Ludovic prin părțile transilvănene.

Ținând seama de cele arătate mai sus cu privire la dificultatea de a presupune că omagiul lui Alexandru față de rege — sau chiar îndoelnica simplă înțelegere între cei doi principii — a putut avea loc în timpul Domniei lui Basarabă și având în vedere și numeroasele erori de cronologie cuprinse în cronica lui Ioan de Küküllö, ni se pare că ipoteza unei erori de același fel și în ce privește data evenimentului ce ne preocupă este cât se poate de plauzibilă. Rămâne să vedem cum se poate împăca ea cu desfășurarea evenimentelor așa cum reiese ea din toate izvoarele, narative și documentare, ce ne stau la dispoziție astăzi pentru reconstituirea relațiilor dintre Țara-Românească și Ungaria, în acea vreme.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

* * *

Cea dintâi mențiune documentară despre Alexandru se află într-o scrisoare a Papei Clement al VI-lea, din 7 Octomvrie 1345, adresată lui Ludovic al Ungariei ⁶⁷⁾. Aci, viitorul Domn este amintit numai ca „Alexander Bassarati“, și este unul dintre numeroșii „nobiles viri“ cărora Papa li s'a adresat în scris, pentru a le cere să-l ajute la convertirea Românilor („Olachi Romani“). Faptul că Alexandru este numit numai „nobilis vir“, ca toți ceilalți menționați odată cu el; acela că alături de el se găsesse amintiți un Nicolae, „principe“ de Remetea și o sumă de voievozi de sat ardeleni, ne îndreptătesc să credem că fiul lui Basarabă era, în acea vreme, departe de a fi avut rolul deosebit ce i se atribue.

Venit la tron în toamna anului 1351 sau în cursul anului 1352, el *nu s'a grăbit* să recunoască suzeranitatea regelui Un-

67) Hurmuzaki-Densusianu, *Documente privitoare la Istoria Românilor*, I, București 1889, nr. 551, pp. 697-- 698.

gariei. Căci un document din 29 August 1359 amintește de mai mulți Români din Țara-Românească intrați în serviciul Regelui „eo tempore quo Alexander Bazaradi, Vajuoda Transalpinas, nos pro Domino naturali recognoscere renuebat“. Acești Români au făcut numeroase servicii regelui, luptând „specialiter ante Iadram, in partibus Transmarinis“⁶⁸). Această ultimă mențiune însă ne permite să datăm momentul plecării lor din țară și prin urmare să aflăm cam când nu recunoștea Domnul Țării-Românești autoritatea lui Ludovic.

Roesler care a atras atențiunea asupra acestui document⁶⁹), bănuia că, în mențiunea de mai sus, este vorba de cel dintâi război pentru Zarra și că deci plecarea din Țara-Românească a oștenilor amintiți ar fi anterioară anului 1346. Cum însă știm astăzi că la acea epocă Nicolae Alexandru nu era încă Domn, ipoteza lui Roesler nu mai poate fi susținută. Ceea ce pierdea din vedere autorul german era faptul că au fost două războaie pentru cetatea dalmată. În cel dintâi — cel amintit mai sus — armatele regale, venite să o despresoare de lungul și crâncenul asediu venetian, au fost sângeros înfrânte⁷⁰). Dar în 1357, printr'o lovitură îndrăzneță ajutată de un act de trădare, oștile regelui au putut cuceri dela Venetieni cetatea cheie a întregii Dalmații⁷¹). Lucrurile însă nu s'au petrecut fără vărsare de sânge⁷²), și în cursul acestui de al doilea război era foarte bine cu putință să se distingă și fugarii români pentru cari s'a dat documentul ce ne preocupă.

Ceea ce ne permite să restrângem datele între cari trebuie așezată supunerea lui Alexandru sunt mai sus pomenitele ambasade ale lui Dimitrie de Oradea. Documentul care ni le

68) Ibid., I, nr. 43, pp. 60—61.

69) *Romänische Studien*, p. 299.

1 Iulie 1346; v. C-te L. de Voitinovitch, *Histoire de la Dalmatie*, I, *Des origines au marché infâme (1409)*, Paris [1934], p. 437.

71) Ibid., p. 451.

72) Cu toată înțelegerea între atacatori și călugării mănăstirii benedictine dela St. Grisogono, au avut loc lupte pe străzile orașului. (Mattheus Villani, în Muratori, *Scriptores rerum Italicarum*, XIV, col. 478).

amintește este din 20 Februar 1355⁷³⁾ și în el Domnul român este numit „Voivodul nostru transalpin“; deci la această dată, probabil chiar în urma activității beneficiarului diplomei, Alexandru recunoscuse suzeranitatea lui Ludovic. Cât privește ambasadele, datele lor nu ne sunt indicate; dar cum documentul ne spune că Dimitrie „post adeptum pontificale officium ad Alexandrum Bozorabi Wayuodam nostrum Transalpinum occasione pacis et concordiae inter nos et eundem tractandae, disponendae et firmandae pluries proficiscendo affectione sedula studuit exhibere“, ni se pare că ele nu sunt greu de bănuir: este drept că Dimitrie a ocupat scaunul episcopal încă din 1345, dar pentru a trata pace și bună înțelegere cu Alexandru, era necesar ca acesta să fi fost Domn. Prin urmare este evident că tratativele ce ne preocupă nu au putut avea loc decât după 1352. Ceva mai mult, dacă admitem că Alexandru a avut și o epocă în care nu recunoștea suzeranitatea Regelui, așa cum am arătat mai sus, atunci activitatea diplomatică a episcopului de Oradea trebuie așezată prin anii 1353—1354.

Cari ar putea fi, admitând această ipoteză, împrejurările de politică generală cari ar fi putut determina actul de supunere al Domnului român?

Invinși pentru întâia oară în cursul mai sus menționatei expediții a lui Andrei Lackfi, Tătarii fuseseră definitiv înfrânți prin anii 1352—1353⁷⁴⁾. Se creiașe chiar o „țară moldovenească a regelui“, organism de apărare, dar și de cucerire îndreptată împotriva lor. Ni se pare că și în cazul în care n'am admite existența unei mai vechi alianțe româno-tătare, ca aceea pe care o amintește tradiția cronicărească munteană, nu am putea totuși crede că această nouă situațiune să fi rămas fără efect

73) Hurmuzaki, *Documente*, I, nr. 28, pp. 37—38.

74) I. Moga, *Voievodatul...*, p. 66 înclină pentru anul 1352, în care sunt menționate pregătiri pentru o expediție împotriva Tătarilor. Chiar admitând această dată, trebuie să ținem seama și de timpul necesar constituirii și organizării „mărcii“ moldovenești. Numai după ce se va fi dovedit un organism destul de rezistent pentru a face față unei eventuale revanșe mongole, putea aceasta să joace rolul pe care-l presupunem în schimbarea de atitudine a Domnului muntean.

asupra orientării politice a tânărului Stat muntean. Lipsit de sprijinul singurei forțe a cărei alianță ar fi putut fi în măsură să-l ajute a rezista mai departe puternicului regat angevin, lui Alexandru nu-i mai rămânea decât calea supunerii.

Cât privește data ceremoniei de omagiu descrise de Ioan de Küküllö, ea nu trebuia numai decât să concorde cu aceia a acceptării suzeranității regale. Am fi înclinați să credem că ea a întârziat până în iarna anului 1359, când îl întâlnim iarăși pe Ludovic în Ardeal ⁷⁵⁾. Iar dacă acceptăm această dată, ar fi să bănuim că venirea Domnului Țării-Românești trebuie din nou pusă în legătură cu evenimente petrecute pe versantul răsăritean al Carpaților. Bogdan, răsculatul maramureșan, trecuse munții și luase în stăpânire proaspăta „marcă” moldovenească: unul dintre hotarele Transilvaniei era astfel descoperit. Ar fi, ni se pare, de crezut că, în aceste condiții, regele a putut dori să fie asigurat, măcar cu privire la celălalt hotar, cel de Miazăzi. De aci nevoia ceremoniei de omagiu.

În sfârșit, când tânăra Moldovă a arătat că se poate rezista cu succes forțelor de care putea dispune Regatul ungar în aceste părți, Alexandru și-ar fi reluat, puțin înainte de sfârșitul Domniei, independența pierdută.

E. LĂZĂRESCU

75) Zimmermann-Werner-Müller. *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, II. Hermannstadt (Sibiu) 1897, nr. 755 și 756, pp. 170-171: Ludovic se afla la Alba-Iulia între 11 și 20 Decembrie.

CÂTEVA DOCUMENTE DIN GORJ

I

• Ciobănești, 8 Iulie 1745. Preotul Badea Popescu și cu Dumitrașcu Hurezanu hotărânesc moșia boerilor Gâlcești.

„Noi 2 boiari cari ne vom iscăli mai jos ce am fost luați de boiari Gâlcești cu cartea dumnealui Ionoache biv vel cluce-rul și Dumnealui biv vel Hapoza că să alegem și să le osăbim părțile de moșie din hotarul Ciobăneștilor fieștecăruia cât au ei. Noi după porunca când am fost la zi și la soroc ne-am strâns în fața locului unde fiind toate părțile împotrivnice și întâiu s'au tras hotarul pe 5 locuri fiind hotarul cotit.

Deci le am citit toate cărțile și zapisele cine ce au avut și așa au dovedit din scrisori și din stăpânirile lor luându-le sama cu amăruntul. Am ales partea lui Iliăș Gâlcescu de moștenire pe deal pe la răsărit pe la capul moșiei stânjeni 83 și jumătate și pe drumul cel mare despre răsărit stânjeni 88 palme și 4 și pe mijloc prin criveni stânjeni 78 și prin livezi stânjeni 72 și jumătate și pe deal pe la capul moșiei 82. Drept aceia am dat această carte a noastră la mâna popei și Constandin și Iordache și Mihai feciori lui Iliăș Gâlcescu, ca să aibă a ținea și a stăpâni acești stânjeni de moșie din hotarul Popeștilor în jos până în partea Vlăduțului celui mare Gâlcescu în hotarul Ciorăneștilor cu bună pace uni despre alți mai mult privește acești Gâlcești să nu aibă pentru că așa au dovedit cu dreptate aceste scrise.

8 Iulie 1745.

Dumitrașcu Hurezanu
Popa Badea Popescu¹⁾.

1) Original, hârtie, în posesia subsemnatului.

II

Ciobănești, 8 Aprilie 1783. Moșia lui Dumitrașco Gălcescul este hotărnicită de către trei megieși.

„Adică noi trei megieși care ne vom iscăli mai jos ce am fost luați cu poruncă dumnealui Manolache Grădișteanu ispravnic ot sud Gorj de Dumitrașcu Gălcescul i de nepotu seu Badea i de nepotu seu Dumitrașcu că să mergem să le împărțim o moșie ce au pe apa Hamărăzii ce se cheamă Ciobănești. Deci noi după porunca ce ne-au aduso la zisu soroc ne-am adunat acolo la acel loc, le am cerut să scoată cărțile de moșie și zapise ce vor avea de cumpărătoare că să putem și noi împărți și a alege partea fieștecăruia. Și după cărțile ce am citit am cercetat pricina ce avea acești între ei. Și așa am tras hotarul pe 4 locuri și s'au găsit pe deal la răsărit stânjeni 225 pe mijloc stânjeni 214 stânjeni 200 la apus stânjeni 214. Intr'acestea trăsuri s'au ales părțile fieștecăruia cu stânjeni lui s'a ales și partea lui Dumitrașco Gălcescu pe deal la răsărit stânjeni 85 cit pe mijloc stânjeni 81 pol pe livezi stânjeni 77 la apus 81 pol. Și această parte a lui Dumitrașco s'au dat dela deal 2 la vale și pentru cuprinsul ce au făcut-o înainte adecă 2—5 prin case și orice săliște înfundată și să dea locul pentru loc, unul altuia cum se va potrivi sau să-și dea dijmă din locul ce ține ori ce ar fi. Iară nedând locul sau nici dijmă să-și mute fieștecare pe partea lui ori ce ar avea. Pentru aceasta le-au dat-o această carte la mâna lor ca după alegere ce le-au făcut-o la unul și altul și după învoirea ce am rămas să-și stăpânească părțile unul către altul cu pace puindu-le și semne pe la toate trăsurile.

1783. Aprilie în 8.

Popa Iordache Popescu
Anghel Logrescu
Preda Mohelescu²⁾.

2) Original, hârtie, în posesia subsemnatului.

III

Târgu-Jiu. 5 Noembrie 1822. O carte de judecată dela judecătoria întâia de cercetare a județului Gorj, ce cuprinde mai multe zapise de vânzare ale preotului Dumitrașco Gâlcescu din comuna Logrești Moșneni.

„Dela judecătoria întâia de cercetare a județului Gorj. Dumitru Rândașu ot Logrești și Ion sin Răduți tot de acolo după jalbă de sub No. 2206 ce au dat la această judecătorie asupra preotesei Balasa nora popei lui Dumitrașco Gâlcescu făcând cerere dela dânsa a le slobozi trei dreptăți ale lor.

1) 11 stânjeni de moșie i pomet i casă i vie cu ce sau găsit pe dânsa care i ar fi luat în zălog răposatul popa Dumitrașco socrul numitei dela Ion Asprică, cumnatul lui mai sus arătatul jeluitor pe care acum le ar fi arătat pârâta, zapisa de statornicie care la stință lor nu sunt.

2) 14 stânjeni de moșie din hotarul Gâlcești care i ar fi răscumpărat tot numitul popa Dumitrașco dela un popă Bălan care îi cumpărase dela niște cumnați ai lor la vreme de lipsă în două obroace de porumb.

3) 5 și jumătate stânjeni de moșie din hotarul Logrești, 15 rânduri de vie, i pruni ce se află lângă acei stânjeni care iau fost vândut tatăl lui mai sus numitul jeluitor și el nu știe cu ce chip fiindcă tatăl său au fost stricat din minți de beție. S'au înfățișat și pârâta la judecată înă Dumitru Rândașu chiar însuși, iar Ioniță Vlăduțu prin muma sa Ilinca cum și pârâta, iarăși prin vechili.

Dumitru sin Volintiru și Mihai Vlăduțu gineri-seu căroră făcându-se întrebare ce au să răspundă împotriva numitelor cereri arătară dreptățile lor.

Leat 1795 Martie 26 zăpis iscălit de Radu Gâlcescu sin Mihai Gâlcescu vânzător la mâna lui popa Dumitrașco Gâlcescu că i-am vândut statornie 2 stânjeni din hotarul Ciobăneștilor stânjeni câte taleri 4.

Adeverit zăpisul și de 4 marturi cu scriitorul.

1801 Mai 15. Alt zăpis de Dumitrașco Gâlcescu vânzător iarăși la mâna lui popa Dumitrașco Gâlcescu și pe 5 stânjeni

de moșie statornic. Adeverit și acest zăpis pe lângă 3 marturi și scriitorul și de fiul seu Mihai stânjeni câte taleri 4.

1802 feb. 19 iscălit Barbu sin Dumitrașco Gălcescu tot într'acel zăpis vânzător de alți 2 stânjeni statornic din hotarul Ciobăneștilor tot la popa Dumitrașco cu merticul de vad, de moară, cu meri cu peri cu pruni cu pădure și ce se va găsi pe dânși în bani gata taleri 8, cuvântând că tot îi mai vânduse tatăl său mai înainte că acest zăpis partea lui, care și acest zăpis se adeverește de 3 marturi cu scriitorul și de Constantia fratele vânzătorului.

1806 februarie 25 jalbă popei Dumitrașco Gălcescu către dumnealui postelnicul Iordache Arghiropolu caimacanul Craiovei asupra lui Dumitrașco sin Mihai Gălcescu și asupra feciorului pentru stânjeni de moșie ce au cumpărat dela dânși fiind atunci cinci ani trecuți că s'au sculat să-i întoarcă bani și să-și ia moșia înapoi, care jalbă se vede îndreptată către epistatul polcoovniciei că pe amândouă părțile să-i înfățișeze la judecata departamentului de patru să cerceteze și cu anaforaua să arate.

1806 februarie 28. Anaforaua a departamentului de patru după pomenita jalbă prin care se dă dreptate jeluitorului preot a stăpâni după cuprinderea zăpisului de mai sus cu leat 1801 primind de bună și vânzarea dintr'unul cu leat 1802.

1809 iulie 15. Zăpis iscălit de Ion Zet Constantin Gălcescu și de Iudita soția vânzătorului la popa Staicului i frate său Vasile sin Popa Dumitrașco Gălcescu pe partea lor de moșie cu cursul ce se va găsi. Vie i pomet din apă din pădure din hotarul Ciobăneștilor ce este de zestre 11 stânjeni și jumătate.

1810 ghenarie 25. La camasa acestui zăpis se vede hotarul isprăvnicească întărind dreptatea popei Dumitrașco după zăpisul de mai sus numit cu leat 1809 Iulie 19.

1815 ghenarie 3. Zăpisul iscălit de Vlăduț sin răposatul Gălcescu vânzătorul către Vasile sin Mazilu Gălcescu sin Popa Dumitrașco Gălcescu adeverit de 3 marturi că iau vândut rânduri de vie (nu arată câte) din hotarul Ciobăneștilor dinspe apus cu locul ce se cuprinde în gard merticul său i loc de pivniță statornic rânduri câte taleri 1 și jumătate care se face peste tot taleri 22 și jumătate.

1822 August —. Jalbă a popei Dumitrașco către isprăvnicat asupra unui Vlăduțu sin Dincă i Barbul i Dumitra i Ion Bălățoi dela Lăgrești Moșteni că nu iau fost îngăduit să-și scuture perii după moșia cumpărată dela neamul lor când le-au fost stăpânirea deav Alma iar mai pe urmă i s'au ales pe de o parte. In dosul căreia jalbi se vede poruncă dată către zapci plășilor să facă cercetare și împlinire jeluitorului său să-i trimeată la isprăvnicat.

Impotriva acestor mai sus pomenite sineturi fiindcă jeluitori n'auură cuvinte destoinice a le defaima, iar pârâtei destul dovadă i este stăpânire fără pornire de judecată în soroc pravilnic, găsind cu cale că și de acum înainte să-și aibe stăpânire întocmai după cuprinderea zapiselor de mai sus pomenite cu unele ce sunt pe vânzare în rupt iar nu în loc precum zic jeluitori. Și jeluitori de vor găsi peste suma vândută prin aceste zapise, alt pământ nevândut al neamului lor, să aibă a-și căuta și a-l stăpâni dacă nu vor fi alți împotriviitori dând neamul lor, pentru care spre știința s'au dat această carte de judecată.

1822 Noembrie 5.

Zamfirache Balăceanu medelnicer.

Vasile Mongescu biv treti logofăt.

Procit: grefier: Ioniță Crăsnaru.

Prezident Judecătoria Județului Gorj. Copie întocmai după cea adevărată care este in condica Judecătoriei 1822 Noembrie 5^a 3).

EM. EM. SĂVOIU

3) Original, hârtie, în posesia subsemnatului.

D Ă R I D E S E A M Ă

V. Laurent, *Contributions à l'histoire des relations de l'Eglise byzantine avec l'Eglise roumaine, au début du XV-e siècle*. Académie Roumaine. *Bulletin de la section historique*. 1945.

Cu marea sa competență în acest domeniu, directorul Institutului francez de studii bizantine de la noi aduce câteva precisiuni de mare însemnătate privitoare la ierarhii începuturilor vieții noastre religioase.

Se știe că organizarea Bisericii noastre s'a făcut în legătură cu Bizanțul. Tendințele autonomiste, manifestate curând după înființarea Metropoliilor, n'au biruit însă, cum au crezut-o mulți până astăzi. Păr. Laurent o dovedește în acest erudit articol, sprijinindu-se pe texte aproape neobservate sau chiar inedite.

Mai întâi, d-sa semnalează un pasaj din voluminosul dosar compilat de Metropolitul de Ankyra Makarios împotriva Patriarhului Mateiu (1397—1410), dovedind că titularul de Melitene a ocupat Scaunul metropoliei Ungrovlahiei. Numele nu i se spune, și nici data nu e indicată, dar d. Laurent o fixează cu multă probabilitate între 1403 și 1409. Ceia ce trebuie să reținem, e că Metropolitul de Melitene, transferat în fruntea Bisericii Ungrovlahiei, era fără discuție un grec, și aceasta înfirmă părerea lui Dobrescu, după care Mircea cel Bătrân ar fi rupt legăturile cu Patriarhatul, părere susținută apoi și de recentul istoric al domniei lui Mircea, care proclamă o adevărată reformă a Bisericii noastre pe seama marelui Domn, și liberarea de sub tutela bizantină, — toate lucruri fără nici un temei: nu se mai poate afirma că Anthim Kritopulos a fost cel din urmă metropolit grec în Țara-Românească.

Învăţatul francez rezolvă apoi dificultatea rezultată din confuzia între Anthim de „Maurovlahia“ şi Timothei al Ungrovlahiei, cari, după două izvoare diferite, retrasi în viaţa monahală, ar fi revenit, prin decizie sinodală, în fruntea Bisericii. După d. Laurent cele două persoane trebuie identificate, şi nu poate fi vorba de cât de Anthim al Ungrovlahiei.

Mai departe, autorul se ocupă de rolul însemnat pe care Athanasios, metropolit de Severin, l-a avut în chestia patriarhului Matheiu I. Dosarul acestui conflict religios atestă existenţa lui Athanasios de Severin încă din Noembrie 1387 şi în ultimele luni ale anului 1403.

În sfârşit, învăţatul francez aduce o precisiune şi în chestia mult discutată a metropolitului trimis în Moldova de împăratul Manuel II Paleologul. D-sa probează că el a fost episcopul de *Poleainina*, cum rezultă neîndoios dintr'un pasaj din Syropulos. Numele însă nu i se ştie.

N. Bănescu.

G. Vernadsky, *Sur l'origine des Alains*. Extras din *Byzantion*, XVI (1942—1943), pp. 81—86.

Preţuita revistă a d-lui Grégoire, dela Bruxelles, s'a refugiat, în anii tragediei care a zguduit lumea, în America, de unde numerele apărute încă nu ne-au sosit. Primitiv însă acest extras al învăţatului dela Yale University. El se ocupă de originea poporului iranian din grupa sarmată, care a jucat un rol atât de însemnat şi în părţile noastre în veacurile bizantine.

D. Vernadsky stabileşte două tipuri de nume sub care apare acest popor: cel dintâi, *Alani* (gr. Ἀλανοί), asupra căruia s'au dat felurite explicaţiuni şi pe care învăţatul nostru, pornind dela rolul important al cerbului în mitologia alană, îl pune în legătură cu numele ce înseamnă, în vechea iraniană, „cerb“, indoeurop. *elen*, vechiu iranian *alan*. Al doilea tip e *As*, sub care apar Alanii din Caucas (Osseti) în Evul mediu. Acest nume, la Strabo Ἀσσοι, la Ptolemeu Ἀσσιον, este, după autor, în strânsă legătură cu tipurile *Anti*, *Antes*, *Antsai*.

D. Vernadsky semnalează încă un tip de nume compus, aplicat unei ramuri însemnate a Alanilor, *Roxolani*. Vsevolod

Miller îl deriva dela rădăcina iraniană *rukhs*, „lumină”: *Rukhs-Alani* ar fi deci „Alanii străluciți”. D. Vernadsky socotește justă derivația, întru cât alături de acest nume se întâlnește și cel de *Rukhs-As* (Asii străluciți) la Ibn-Rusta, și învățatul nostru îl apropie de *Rocas* – *Roc-As* (*Rukhs-As*) din „Getica” lui Iordanes.

Ultima parte a studiului se ocupă de împrejurările istorice care au împins pe Alani din regiunea Kharezem, unul din vechile lor centre, către regiunile Caucasului. Emigrația câtorva triburi a fost grăbită de expediția lui Alexandru cel Mare, în regiunea fluviului Oxus și Yaxarte. Două veacuri mai în urmă o nouă mișcare a popoarelor spre lumea pontică a fost provocată de mari evenimente din Asia centrală: năvălirea Hunilor, Hiung-Nu, cari au împins din locurile lor pe Tokhari, și aceștia au aruncat apoi triburile sarmate din Turkestan către Vest, până în regiunea Caucasului septentrional.

N. Bănescu.

Protosinghelul V. Vasilache, *Mitropolitul Veniamin Costachi*, Tiparul Mănăstirii Neamțu, 1942.

Această monografie e o lucrare vrednică de strălucita figură a marelui mitropolit al Moldovei. Intreaga viață de credință și de evanghelică iubire a ierarhului, care a știut să dea prin faptele sale Bisericii moldovene un prestigiu cum nu se poate mai mare, e schițată cu pietate de autor, în lumina mărturiilor contemporane.

În expunerea lungii misiuni cu adevărat apostolice a lui Veniamin, pâr. protosinghel a știut să afle tonul și înălțimea morală care mărește valoarea lucrării sale. D-sa subliniază pe bună dreptate tot capitalul moral pe care Veniamin îl aducea din familia sa de vechi boieri ai Moldovei. Cuvioșia sa caracterizează, cu acest prilej, în cuvinte nu se poate mai juste, rolul binefăcător al boierimei de țară, pe care ignoranța și zăpăceala contemporană o contestă cu atâta îndârjire, încât am putut auzi, la Universitate, un candidat de doctorat argumentând cu o candidă naivitate spre a ne convinge că o clasă boierească nici n'a existat la noi, ea fiind, după adânca sa erudiție, o creație a

epocii fanariote. Ca o înfierare a acestui trist oportunism ce însufletește azi pe tinerii noștri „istorici“, sună cuvintele de mare adevăr cu care, precisând sfera de acțiune a boierilor din trecut, pâr. Vasilache amintește meritul lor nepieritor pentru Biserica noastră: „Viața religioasă de asemenea era însuflețită în ținuturi întregi de dărnicia sufletească și de evlavie bogată a acestor boieri, ctitori de biserici, de mănăstiri, de școli, de viață creștinească aleasă. Ei cumpărau apoi cărți religioase la bisericile satelor de pe moșiile lor, și tot ei răsplăteau mai cu dărnicie pe sârmanul preot neplătit de domnie. În fruntea procesiunilor religioase, la vreme de grea cumpănă, nu lipsea boierul cu întreaga lui familie, iar la vremuri de tihnă și îndestulare, aduceau cu aceeași credință daruri și închinăciuni cu mulțumită Părintelui din Ceruri“ (p. 12).

N. Bănescu.

V. Laurent, *Le titre d'empereur orthodoxe et le sens de son emploi en numismatique byzantine*, *Cronica numismatică și arheologică*, XIX (1945), pp. 34—41.

Semnaland terminologia tradițională de pe monetele împăraților bizantini de la Heraclios înainte, învățatul francez se oprește asupra predicatului de „împărat orthodox“, care apare până acum pe două monete din aceeași epocă: una, provenind dela Mihail Stratiotikos (1056—1057) — colecția Bertelè — și cealaltă dela Isaac Comnenul (1057—1059), urmașul său imediat (Paris, Cabinet des Médailles).

Predicatul acesta atât de puțin obișnuit a atras atenția învățaților, cari au căutat să-i dea o explicație. Cea mai bună a fost a lui Bertelè, care pune acest epitet în legătură cu shisma provocată de patriarhul Kerularios, în 1054. Un eveniment atât de însemnat, — afirma dânsul — și-a aflat o repercusiune firească în câmpul numismaticei, inspirând câtorva împărați, cari au domnit imediat după consumarea shisme, să afirme astfel caracterul lor de împărați ortodocși.

D. Laurent e însă de altă părere, și ea se apropie mai mult de adevăr. D-sa arată că în această epocă, în intitulațiile solemne ale chrysobulelor, cancelaria imperială adaugă la epitetul

tradițional de πιστός (credincios) pe acela de „orthodox“, cum apare în diplomele lui Mihail VII Dukas și în ale lui Alexios I Comnenul. E o inovație protocolară, ieșită dintr'o anumită preocupare. Dar nu crede că schisma din 1054 a putut determina această inovație, căci e puțin probabil ca împărații să fi făcut-o anume spre a opune orthodoxia lor „eresiei“ latine. Cancelaria bizantină a fost, în adevăr, mereu preocupată de o înțelegere cu Roma. Titlul de împărat orthodox a ieșit din tradiția protocolară. El se datorește funcționarilor cancelariei, cari l-au adăugat împăratului ca un omagiu particular, căci semnătura autografă a suveranului nu și l-a însușit niciodată. Acest titlu își are echivalentul în titulatura curentă (πιστός = credincios) și nu face de cât să o precizeze și amplifice.

Prezența acestui epitet întâia oară în titlul împăraților, cari au dus luptă cu ambițiosul patriarh, izvorăște din preocuparea lui Mihail VI mai întâi, a lui Isaac Comnenul, după aceea, de a răspunde prin afirmația simbolică a orthodoxiei lor insinuărilor ce li se puteau îndrepta din cauza conflictului cu Kerularios. Odată adaus, epitetul a continuat a figura un timp în formula protocolară a cancelariei.

N. Bănescu

„Biserica ortodoxă română“, LXIV, 1—3 (1946) publică sub iscălitura d-lui I. Barnea, o dare de seamă asupra studiului Păr. V. Laurent, apărut în n-rul nostru precedent, cu privire la neparticiparea Arhiepiscopului de Tomis la sinodul de Chalcedon.

Tânărul teolog relevă, cu acest prilej, „câteva scăderi de formă“, care nu există decât pentru dânsul. Oamenii de știință nu vor zice *Eutichie*, nici „Vasile de Seleucia“, pentru simplul motiv că ei preferă a păstra forma numelor în transcripție exactă: deci *Eutyches*, *Basilios*, *Prokopios* (nu *Priscopie*). De ce nu ziceți și *Vasilefs*, în loc de *basileus*? Cât pentru „brigandajul din Efes“, expresia e tot atât de exactă ca și „Sinodul tâlhăresc din Efes“ pe care o vrea autorul.

În loc de asemenea mărunțișuri fără nici o valoare, „Biserica ortodoxă română“ și-ar controla mai bine ignoranța colaboratorilor săi, cari dovedesc uneori o patentă superficialitate.

Iată, spre a lua un exemplu un erudit slavist care, „cu prilejul unei scrisori inedite“, consacră în paginile revistei (93—109) un studiu asupra legăturilor Mitropolitului Dosoftei al Moldovei cu Patriarhul Ierusalimului Dosithei. E vorba de o scrisoare adresată de Patriarh mitropolitului nostru, la 7 Iulie 1675, scrisoare pe care autorul a aflat-o mai de mult într-o bibliotecă din Lemberg. D-sa o dă acum la iveală în originalul grecesc și în traducere românească, pentru a scoate dintr'însa, așa cum o înțelege, o serie de considerații care ar pune într-o nouă lumină un întreg capitol din istoria culturii noastre în veacul al XVII-lea.

Din nefericire, autorul n'a înțeles mai nimic din scrisoarea pe care o comentează.

„Am auzit că ai luat din nou tronul tău“, — începe, în traducerea autorului, Patriarhul — „și îngrijești frumos de oile cele cuvântătoare, ca să mulțumească cu cuvântul pe Dumnezeu și-ți amintești și de prieteni“. Dar traducerea exactă e aceasta: „și vezi să îngrijești bine de oile cuvântătoare, căci ai să dai socoteală lui Dumnezeu, și cunoaște-ți și prietenii“. Cine știe în adevăr greceasca, nu ocolește pe idēc, care e imperativul aoristului al II-lea dela verbul „a vedea“, formă din grexitatea târzie (încă din *koinē*), în loc de idē (formată prin analogie cu imperativele care au pe sigma). Nesciind acest lucru, autorul l-a omis și a tradus numai al doilea verb, punându-l în indicativ prezent, cum a făcut și cu cellalt imperativ, pe care l-a dat tot cu prezentul indicativului și cu un înțeles pe care nu-l are („și-ți amintești“). Apoi, cine știe cât de puțin grecește, nu se poate încurca în expresia λόγον διδωμι (= dau socoteală, dau seamă de ceva).

Mai departe Patriarhul spune că Vornicului Mironașco și Spătarului Apostolache le face bune urări și-i binecuvintează. Invățătu! nostru traduce, într-o românească certată cu gramatica: „Pe boerul vornic Mironașcu și pe boerul spătar Apostolache... le urez tot binele și-i binecuvântează“.

Dar unde traducerea ia proporțiile unei catastrofe e când Patriarhul scrie, cum înțelege autorul: „Și am aflat că Domnul vostru a dat o sumă de aspri lui Casini, ca să supravegheze în-

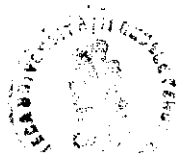
frumusețarea mănăstirii și mă bucur că au încăput în mâini bune. Deci *îngrijiți-o frumos, și vom face și noi ce putem, și poate curând se va termina* această mănăstire și aceasta va fi meritul Domniei tale“. Tot ce e subliniat nu corespunde textului. Iată traducerea lui exactă.

„Și am aflat că Domnul ți-a dat din banii Cașinului, ca să-i păstrezi, să se zidească (repare) mănăstirea, și mă bucur că au încăput în mâini bune. Deci păstrează-i bine, și punem și noi cât vom putea, poate că se va clădi odată acea mănăstire. Și a ta va fi răsplata“.

În colecția Hurmuzaki (volumele XIII și XIV) s'au tipărit o serie de acte grecești referitoare la închinarea mănăstirii Cașinului (jud. Bacău) ca metoh al Sf. Mormânt și la bunurile ei. Gramata Patriarhului de Constantinopol, din Octomvrie 1676, face întreg istoricul acestei mănăstiri, care, clădită de Gheorghe Ștefan ca stavropighie a Scaunului ecumenic, ruinandu-se pe urma întâmplărilor „și ajungând aproape în primejdie de a rămânea pustie“, a fost închinată de Doamna Safta, soția ctitorului, și de fratele acestuia, Vasilașco, Sfântului Mormânt, cu toate bunurile ei. Cu un an mai înainte de gramata din Octomvrie 1676, prin care se întărește această legătură, Patriarhul Ierusalimului scria deci mitropolitului Moldovei în vederea tocmai a reclădirii de care se simțea nevoe la Cașin.

Se mai puteau afla aceste lucruri din N. Iorga, *Istoria bisericii românești*, I (Vălenii-de-Munte 1908), p. 317, din N. Iorga, *Sate și mănăstiri din România*, Minerva 1905, unde pe patru pagini se descrie frumoasa ctitorie a lui Gheorghe Ștefan, care nu voise să rămână mai prejos de rivalul său Vasile Lupu, din *Studii și documente*, vol. V, de același. ș. a.

Dar învățatul nostru, sigur de greceasca sa, traduce calm: „Domnul vostru a dat o sumă de aspri lui *Casini*, ca să *supravegheze înfrumusețarea* mănăstirii“, și clădește pe această ficțiune întreaga poveste privitoare la *mănăstirea Cetățuia de Iași*, pentru care Dumitrașcu Cantacuzino ar fi dat suma de aspri și Patriarhul făgăduia ajutorul său: „Se vede — scrie dânsul — că în 1675, data scrisorii publicate de noi, nu erau terminate toate clădirile anexe și poate pictura, căci Dositei

vorbește de terminarea *înfrumusețării* (sublinierea e a autorului). Totuși verbul din text are numai însemnarea de „a zidi, a repara“. Dar închipuirea eruditului își ia vînt, nu se oprește aici. Vede în τοῦ Κάσινου pe *Cassini* sau *Cassino*, arhitectul frumoasei clădiri a Cetățuiei. Cităm: „Scrisoarea lui Dositei dă și numele unui arhitect al lucrărilor dela Cetățuia în stadiul final al „înfrumusețărilor“ dela 1675, în textul grecesc la dativ „Κάσινου“ (*sic*)¹⁾; credem că el corespunde unui *Cassini* sau *Cassino*, nume obișnuite italienești. Am avea de a face cu un arhitect italian, poate din Veneția, ceia ce ar constitui un fapt interesant pentru istoria artei vechi românești...“ Nu cunoaștem numele arhitecților dela Cetățuia, urmează învățatul slavist. D. V. Drăghiceanu, în studiul său asupra mănăstirii Cetățuia, presupunea că au fost aceiași cari, cu 25 de ani mai înainte, lucraseră la Trei Ierarhi: „Distanța în timp este cam mare“, obiectează savantul. „Prezența unor elemente apusene, adaugă dînsul, cum este sala gotică cu tavanurile lucrate în ogive ar fi o indicație că, în epoca în care s'au lucrat clădirile anexe ale mănăstirii, a fost aci un arhitect italian, despre care patriarhul spune că lucrarea se află „în mâini bune“, deci un meșter cu renume“²⁾.

Se poate o mai mare „beție de cuvinte“ a „Școalei nouă istorice“?

Studentii noștri de grecește știu că σᾶς ἔδωκε înseamnă: „ți-a dat“. căci σᾶς se leagă de verb, nu de subiect, fiind-că, în acest cas, n'ar fi avut accent (ὁ αὐθέντης σᾶς). Domnul dăduse lui Dosoftei banii Cașinului, ca să repare acolo clădirile părăduite de Leși și de Tătari, cum spun textele, nu lui Cassini, care n'a existat, nici pentru „înfrumusețarea“ Cetățuiei, tot atât de inexistentă.

Dar mai e ceva. Comentând legăturile lui Miron Costin cu învățații greci, autorul semnalează și o scrisoare a lui „Cariofilis“ către boerul moldovean. Ea începe: Ἀναγινώσκων τὴν τιμὴν ... Învățatul nostru traduce aceste elementare cuvinte:

1) Care e însă *genitivul*; numele grecesc al Cașinului: Τὸ Κάσινον.

2) Dar Patriarhul se bucură că banii se află în mâinile sigure ale lui Dosoftei. Acesta-i primise!

„Am recunoscut cîntea...” — ceia ce presupune, zice dînsul, o scrisoare a lui Miron Costin. Lucrul e *sigur*, nu presupunere, care, nici ea nu poate rezulta din traducerea fără sens a autorului. Cuvintele grecești înseamnă: „*Cetind cîntita* (ta scrisoare)”. „Mai multe nu putem afla din Catalogul de manuscrise din care sunt extrase aceste date”, afirmă eruditul, care, într-o notă, însemnează: „Această indicație mi-a fost comunicată de răposatul profesor D. Russo”.

Bată-vă norocul de „eleniști”!

N. Bănescu

Ladislav Makkai, *L'historiographie roumaine dans les dernières dizaines d'années*, în *Revue d'Histoire Comparée. Études Hongroises*, XXI-e année, 1943, Nouvelle série, tome I-er, No. 3—4, pp. 469—504.

Vechiul și devotatul prieten al trecutului românesc, d-l Makkai, își ia sarcina de a prezenta lumii de cultură de pretutindeni, dela care nădăjduiește un nou arbitraj pentru reșezarea Sfintei Coroane pe crestele Carpaților, bilanțul activității istoriografice desfășurate la noi în țară în timpul ultimelor decenii. Imi pare rău că lipsa mea de competență mă împiedică să examinez întreg acest studiu, care debutează prin observații savuroase, ca, de pildă, aceea că „les sources sont interprétées avec le plus de compétence par les historiens qui appartiennent au pays où on les trouve” (p. 469), potrivit căreia însuși d-l Makkai ar fi trebuit de mult să renunțe la a mai face istorie românească. Cum însă cercetările ultimilor ani m'au dus la o oarecare familiarizare cu opera lui Nicolae Iorga, mă voi opri numai asupra părții din articolul d-lui Makkai care se referă la sensul și valoarea acestei opere.

D-l Makkai este unul dintre fruntașii unei numeroase echipe de cercetători maghiari, care și-a propus drept țintă răspândirea unei imagini a dezvoltării istorice românești, după care, biet neam de strînsură, pripăsit într'un târziu pe pămîntul Ardealului, — am fost cu greu scoși din barbaria noastră originară de mila urmașilor Sfîntului Ștefan. Iar de nu s'a putut face mai mult din noi, vina nu e a acestora, care și-au

dat toată osteneala, ci a neamului nostru prost de ciobani și de iobagi. Cât despre ținuturile de dincoace de munți, mai puțin fericite, au trăit bătute de toate vânturile, cunoscând ceeșuri de înviorare doar atunci când prin pasurile Carpaților străbătea vreo chemare salvatoare maghiară sau influența vreunei forme de viață superioare, elaborată de geniul creator al triburilor lui Arpad.

Dar, spre a face să triumfe o atare imagine a trecutului românesc, nu e suficient să afirmi până la extenuarea cititorului aceleași teze pe care le regăsești în toate operele distinsei echipe și ale salariaților săi străini, ci mai trebuie încă ceva: să distrugi cealaltă imagine, a unui popor adânc înfipt în pământul lui, cunoscând timpuri de urgie, e drept, dar și energice afirmări, element activ în Europa răsăriteană, stăpân al unei vechi comori de civilizație și posedând resurse sufletești ce îndreptătesc orice nădejdi pentru viitor. Ori, justificarea acestei alte imagini, atât de diferite, se găsește mai mult decât în oricare alt loc, în opera lui Nicolae Iorga. Demonetizarea ei se impune, deci, ca o necesitate absolută. În acest scop, căile de urmat pot fi două: 1) analiza diferitelor afirmațiuni pe care aceea le cuprinde și combaterea lor, și 2) cercetarea caracterelor generale ale operii și surparea însăși a temeiurilor ei. Cea dintâi cale e cea care a fost urmată de d-l Domanovskî în Ungaria, de răposatul Mutaftchiev în Bulgaria, sau de d-l C. C. Giurescu la noi în țară. Rezultatele au fost însă atât de lamentabile, că reluarea ei nu mai tentează probabil pe nimeni. Rămâne, astfel, cea de a doua cale, pe care îl întâlnim pășind viguros pe d-l Makkai. Tema articolului d-sale constă în punerea în opoziție a operei romantice și falsificate de prejudecăți politice a lui Nicolae Iorga, pe de o parte cu aceea a contemporanilor săi „pondérés et bien instruits” (p. 472) Dimitrie Onciul, Ion Bogdan sau Constantin Giurescu, iar pe de alta, și mai ales, cu aceea a generației mai noi de istorici, care dacă nu intru-nește întru totul aplauzele d-lui Makkai, capătă totuși anumite mențiuni onorabile, natural în măsura în care a știut să se opună influenței pernicioase a lui Iorga. După cum se vede, în linia mari e aceeași temă pe care am întâlnit-o și la colegul

d-sale român, d-l Bodin, când ne lămurea că „studiile lui Dimitrie Onciul, publicațiile de documente îngrijite de Ioan Bogdan, edițiile de cronici ale lui Constantin Giurescu ori „Principiile fundamentale ale Istoriei“ — de universală prețuire — fixate de Alexandru Xenopol, i-au deschis (istoriografiei românești) drumul spinos dar singurul potrivit pentru normala ei dezvoltare. Apariții tumultuoase, romantice, îi vor mai turbura viața, dar nu o vor putea sufoca. Fiindcă nimeni nu va mai putea nega, în fața evidenției rezultatelor, valoarea celor două doctrin istorice opuse: romantismul, aparținând trecutului, și *obiectivismul*, ce se impune cu toată puterea”. (*Priviri generale asupra Istoriei Românilor*, Rev. Ist. Rom., XV (1945), p. 2).

Reproșul esențial pe care d-l Makkai îl aduce lui Nicolae Iorga, — vină primordială din care derivă toate celelalte, — este acela de a se fi pus „au service des ambitions nationales” (p. 473). În realitate, dacă d-l Makkai și-ar da osteneala de a folosi cuvintele într'un chip ceva mai propriu, ar trebui să admită că opera lui Iorga a fost în serviciul nevoilor adânci ale neamului său, de unitate, de libertate, de creațiune organică legată de un trecut care trebuia cunoscut cât mai adânc, și nu a unor „ambitii naționale”. Ambitii naționale servesc d-l Makkai și confracții d-sale, căci se străduiesc să facă din nou din neamul maghiar un „Herrenvolk”; rolul lui Nicolae Iorga a fost mult mai modest, dar și mai nobil totodată, și de aceea a putut izbândi.

D-l Makkai caută și să sintetizeze ideia principală a întregii activități a lui Nicolae Iorga: „La glorification romantique de l'unité populaire maintenue grâce au paysan roumain pendant quinze siècles, malgré toutes les séparations et les vicissitudes politiques, voilà l'idée directrice qui se retrouve dans toutes ses oeuvres littéraires et scientifiques” (p. 474). E greu, fără îndoială, să fixezi într'o singură frază esența unei gândiri atât de bogate și de nuanțate ca aceea a lui Nicolae Iorga. E de mirare totuși cum un cenzor atât de sever al activității altora, ca d-l Makkai, se poate mulțumi cu rezultate atât de mediocre. Și apoi, oare de ce d-l Makkai aruncă și el cu atâta dispreț, ca și d-l Bodin, epitetul de „romantic”? Dacă, de pildă, visul ace-

lei Ungarii milenare, singură apărătoare, până dincolo de moarte, a Europei, răspândind civilizația la popoarele fericite să trăiască în umbra cu mireisme de idilă a Coroanei Sfântului Ștefan, dacă acest vis e un vis romantic, trebuie el oare pentru aceasta disprețuit?

Nu mult mai fericite mi se par încercările d-lui Makkai de a merge mai departe în analiza concepției istorice a lui Nicolae Iorga (pp. 476—479). D-sa începe spunând: „L'Histoire est un genre littéraire” — profesa Iorga, etc.“. Dacă nu mă înșel, un text pus între ghilimele înseamnă un text împrumutat din altă parte în chiar forma în care e redat. Ori, d-l Makkai îi atribuie lui Iorga afirmația că „Istoria e un gen literar”, pe care istoricul nu a făcut-o niciodată. Iată, de ex., ce spune el în prima-i lecție de deschidere, din 1894, după ce definise disciplina istorică: „Am evitat înadins specificarea genului căruia-i aparține disciplina noastră. În realitate, cum veți vedea, ea face parte dintr-o despărțire specială, pe care o ocupă singură, cu prefața sa naturală, geologia și preistoria. Nu tot așa s'a crezut în alte epoce. Pentru antic, istoria e un gen literar, și forma pe care o ia, e determinată de această concepție a naturii sale” (*Generalități cu privire la studiile istorice*, ed. III-a, București, 1944; p. 10). Iar în prefața la *Istoriologia Umană*, explicând stadiul ultim al gândirii sale istorice, spune: „Procedând așa, pentru a face din prezentarea istorică o știință, în sensul deosebit, al legăturilor logice, în tot ceea ce s'a hotărât a cuprinde, istoricul, pentru a-i păstra numele obișnuit, nu face concurență sociologului” (Ibid., p. 344).

Deopotrivă de falsă e o altă afirmație, — de data aceasta fără ghilimele, — care atribuie lui Iorga ideea că esența unei națiuni „reste toujours l'incarnation d'une seule idée: le nationalisme” (pp. 476—477). Că nu-i aparține lui Iorga, e lesne de văzut, deoarece afirmația aceasta nu are nici un sens, iar Iorga gândea totdeauna cu miez. Esența unei națiuni nu poate fi o idee, și cu atât mai puțin o idee pe care însuși Nicolae Iorga a arătat-o cât e de recentă, ca aceea a naționalismului. Dar, fără îndoială, pentru lectorul grăbit, — și de obicei lectorul e grăbit, — asemenea afirmațiuni sunt bune de folosit, după cum

poate fi folositor și să arunci în grabă, cum face d-l Makkai, câteva fraze despre rostul esențial al popoarelor în gândirea istorică a lui Nicolae Iorga (ce falsă apare, în brutalitatea ei, o frază ca aceasta: „Dans l'évolution historique Iorga ne voit qu'une suite d'efforts, pacifiques et guerriers, à l'aide desquels une nation cherche à obtenir la réalisation de ses aspirations“, (p. 476), uitând, fără îndoială, să adauge cât de legate sunt pentru el aceste unități naturale: „Istoria unui popor nu atinge astfel istoria celorlalte prin mențiuni fugare sau scurte capitole de influențe reciproce, ci se fixează și se păstrează în mediul firesc de universalitate umană, căruia îi aparține în cea mai superioară esență“ (*Două concepții istorice, în Generalități*, p. 91). Cu astfel de metode, acel călău i se impusese „necesitatea absolută de a nu sugera altfel decât pe linii care ar străbate toată dezvoltarea omenirii“ (*Ibid.*, p. 216), ajungând la acea „concepție de unitate absolută a vieții omenestii, în orice margine de spațiu și de timp“ (*Ibid.*), poate fi cu ușurință denunțat oprobiului public ca cel din urmă dintre huligani! Dealtminteri, lectura atentă a pasagiilor pe care le-am reprodus mai sus și a altora asemănătoare, i-ar fi evitat d-lui Makkai afirmații ca aceasta, privitoare la operele de istorie universală întreprinse după Războiul: „Si donc, à partir de 1920, Iorga se détourne des problèmes de l'histoire nationale, il ne le fait que pour souligner le rôle que le peuple roumain a joué dans l'histoire mondiale“ (p. 480). Ne rămâne oricum regretul că d-sa nu și-a dat osteneala să ne arate cum a putut Nicolae Iorga ajunge pe această cale a pan-românismului la concepția sa de istoriologie.

Dar d-l Makkai mai face și alte descoperiri. Călcând pe urmele d-lui Juhász, d-sa stabilește legături între gândirea istorică a lui Nicolae Iorga și aceea... a lui Dionisie Areopaghitul (p. 477). Oricât de veselă ar fi această apropiere, își are și ea tâlcul ei. Căci concepția ortodoxă despre națiune, cum o găsim la Dionisie Areopaghitul și la Iorga, „s'oppose à l'individualisme du christianisme occidental et déclare que la nation n'est qu'une émanation personnifiée de l'ordre divin“ (*ibid.*). Adică, mai pe înțeles, Românii aceștia, cu cel mai mare învățat al lor

în frunte, sunt un fel de barbari orientali, posedând congenital o gândire deosebită în esența ei de aceea, de pildă, a triburilor latine așezate în pusta pannonică.

Rezumatul de istorie românească după Iorga, pe care d-l Makkai îl dă la p. 478, nu e mai puțin plin de greșeli, pe care cu greu le putem crede involuntare. Astfel d-sa scrie: „Après la chute de l'empire romain, cette population autochtone latinisée qui, avec fierté s'appelait déjà „Roumains“, essaya de continuer sa vie dans des organisations locales autonomes appelées petites „Roumanies“. Ori și cine cunoaște cât de cât opera lui Nicolae Iorga a aflat de teoria ce-i era atât de scumpă a Romaniilor (*Romaniae*) populare și știe că niciodată nu a vorbit nici de „Români“ și nici de „Românii“ după căderea Imperiului roman. Ori cât de specialist ar fi d-sa în Istoria Românilor, e o confuzie pe care un om de pregătirea d-lui Makkai nu o poate face nici o dată.

Iorga nu a putut afirma nici că „naționalismul“ românesc își are originea în disprețul Românului față de barbari, pentru simplul motiv că barbarii și naționalismul aparțin la două epoci atât de depărtate între ele, că nu pot permite vreo legătură de acest fel. Nu-i aparține nici ideea că „Le jacobinisme international de la Révolution française n'eut aucun effet sur les Roumains; chez eux le renouveau national du XIX-e siècle ne provient point d'une influence étrangère, il est le résultat de la force contenue dans l'idée nationale roumaine“. Era mai bine dacă d-l Makkai, în loc să se mulțumească cu lectura grăbită a unei conferințe din *Sfaturi pe întunec*, își dădea osteneala de a ceti, de ex., *La pénétration des idées de l'Occident dans le Sud-Est de l'Europe au XVIII-e siècle* și *Le romantisme dans le Sud-Est de l'Europe* (amândouă în *Idées et formes littéraires françaises dans le Sud-Est de l'Europe*, Paris, 1924), sau *La Révolution française et le Sud-Est de l'Europe* (în „Revue historique du Sud-Est européen“, 1933, pp. 342—366), *Premiers essais de fédération dans le Sud-Est européen* („L'Europe du Sud-Est“, 1931, pp. 66—73) și în *Trois conférences* (Bucarest, 1931), *Penseurs révolutionnaires roumains de 1804 à 1830* (Bucarest, 1934), *Le développement des*

idées sociales et politiques de la Révolution française en Roumanie entre 1830 et l'Union des Principautés (Bucarest, 1935). *Un „jacobin moldave“ au XIX-e siècle* (Paris, 1936), etc., etc.

Afirmațiuni deopotrivă de grave pot fi culese cu ușurință ori unde în paginile pe care d-l Makkai le închină lui Nicolae Iorga. Mă voiu mărgini să relevez numai încă două.

La pagina 475, cetim: „Pour flatter les amis politiques, il embellissait dans tous ces ouvrages (lucrările închinat raporturilor dintre Români și țările aliate lor) la vérité historique. Il fit de même dans une conférence prononcée à Athènes: pour plaire à son auditoire, il renonça à l'attitude traditionnellement antigrecque de l'historiographie roumaine et chercha à réhabiliter le règne des princes dits phanariotes, princes d'origine grecque qui, au XVIII-e siècle, avaient régné en Roumanie“. În notă se trimite la textul conferinței, publicat în *Le Messager d'Athènes* din 29 August 1937. Nimeni însă nu ne va putea convinge că d-l Makkai, care s'a specializat de atâta vreme în istoria românească, nu știe că Nicolae Iorga nu și-a improvizat în 1937 o atitudine față de domniile fanariote care să fie pe placul auditorului său atenian, ci reabilitarea Fanarioților a început-o încă din 1898, prin conferința de atâta răsunet *Cultura română sub Fanarioți*, ținută nu înaintea unui public grecesc, ci la Ateneul Român din București.

Ultima mea observație privește judecata d-lui Makkai asupra *Istoriei Românilor și a Romanității Orientale*: „.....Iorga écrit en trois ans, en dix volumes de plus de 4000 pages, toute l'histoire roumaine des temps les plus anciens jusqu'à nos jours. Il est naturel que cette hâte se fasse sentir dans l'ouvrage, et que l'aide de ses nombreux collaborateurs nuise à l'unité. Cependant la richesse des données, les lignes grandioses de la conception et les qualités littéraires de certaines (sic!) passages suffisent pour prouver la personnalité extraordinaire de l'auteur. Mais les défauts de cette synthèse sont plus apparents que ceux des oeuvres antérieures de Iorga. Ses conclusions sont plus catégoriques, sa logique plus prévenue, ses erreurs plus fréquentes; ajoutons encore le grand nombre de fautes d'impression. Après sa première synthèse et, ses tra-

vaux de détail, cette nouvelle oeuvre apporte peu de choses“ (p. 487).

Observăm, mai întâi, în aceste rânduri, o afirmație, inexactă, menită, desigur, ca și celelalte să discrediteze opera de care e vorba: aceea că „ajutorul numeroșilor colaboratori strică unității“. În realitate, în afară de *revederea* paginilor de preistorie de către regretatul Andrieșescu, pentru întreaga *Istorie a Românilor* Nicolae Iorga nu a avut nici un colaborator. Dealtminteri simpla supoziție a unei cărți — și încă o sinteză a istoriei Românilor! — scrisă de Iorga cu ajutorul a numeroși colaboratori face să zâmbească pe oricine a pătruns cât de puțin felul de a gândi și a scrie al istoricului. Dar nu e numai atât. Ar fi util ca d-l Makkai să ne explice cum e posibil să nu aducă mai nimic nou o lucrare căreia totuși i se recunoaște „bogăția informațiilor“ și mai ales „liniile grandioase ale concepției“. Nu cumva în acest amestec de laudă și de negare, lauda are tocmai de scop să dea impresia bunei credințe și să permită apoi negarea în liniște și siguranță?

Cele câteva exemple adunate dovedesc, cred, că d-lui Makkai îi lipsește fie pregătirea, fie onestitatea necesare pentru a judeca valoarea operii lui Nicolae Iorga. Dealtminteri această judecată, care e mult mai grea decât bănuia d-sa în temerara-i încercare, nu va putea fi făcută decât după numeroase studii de detaliu, concepute cu alte metode decât acele ale d-lui Makkai. Până atunci, îi putem face serviciul de a-l informa că știința istorică din zilele noastre se îndreaptă tot mai stăruitor pe drumul deschis de această concepție, socotită de d-sa doar „un mélange étrange des idées du nationalisme romantique du XIX-e siècle et des tendances modernes de l'historiographie allemande“. Și tocmai pentru că concepția istorică a lui Nicolae Iorga începe abia acum să fie actuală, socotim prematur răsufletul de ușurare cu care d-l Makkai își încheie articolul: „La mort tragique de Iorga vient de terminer cette époque de l'historiographie roumaine“ (p. 504). Moartea lui Nicolae Iorga nu a terminat nimic: spiritul lui dăinuiește încă. Din fericeire!

M. Berza

Fascicola a III-a pe anul 1945 a *Revistei Istorice Române* ne aduce un articol demn de întregul nostru interes, semnat de d-l Fl. D. Stănculescu și intitulat: *A fost un spătar Coman?* (pp. 351—358).

Spătarul Coman, după cum se știe, e acea căpetenie a Moldovenilor lui Alexandru cel Bun, în lupta dela Marienburg, din 1422. D-l Stănculescu ne arată însă că izvorul principal, Diugosz, și după el celelalte, — Cromer, Strykowski, Bielski, iar între acele interne, Ureche, — nu pomenesc nimic despre vreun comandant cu asemenea nume. Mai mult, cercetarea documentelor interne ale anului 1422 nu adevărește nici ea existența în acel moment a vreunui boier cu numele de Coman. În sfârșit, argumentul decisiv al d-lui Stănculescu vine la urmă, zdrobitor: funcțiunea de spătar nici nu a existat în Moldova înainte de anul 1434! (V. și rezumatul francez: „Les chroniques polonaises et roumaines ne mentionnent aucunement ce personnage. Il en est également des sources contemporaines. L'argument péremptoire nous est fourni toutefois par le fait que la fonction de „spathar“ n'a été introduite, en Moldavie, qu'en 1434, douze ans après la bataille de Mariembourg“ (p. 358).

Dacă acesta ar fi fost singurul rezultat al cercetării d-lui Stănculescu, încă am fi fost îndreptățiți să stăruim asupra-i. Dar, d-sa reușește să ne arate — completând astfel utila sa lecție de metodă — și modul cum s'a născut și a trăit până în zilele noastre acest personagiu ori-și-cum istoric. Creatorul său e Asachi, după ale cărui indicații „s'a făcut și tabloul care desigur este acelaș ce în copii posterioare răspândite de Casa Școalelor îl cunoaștem și noi“ (p. 355). Dela Asachi, spătarul Coman a fost împrumutat de Picot și Bengescu, în cartea lor *Alexandre le Bon*, apărută la Viena, în 1882, pentru a-l regăsi apoi la cercetători cu greutate, ca A. D. Xenopol, I. Ursu, Ilie Minea, și până la d-l C. C. Giurescu. D-l Stănculescu ne arată, astfel, odată mai mult, cum istorici de renume își trec informațiile dela unul la altul, scutindu-se de a mai recurge la izvoare, și o cercetare ca a d-sale învederează singură pericolele unor asemenea procedee (Doar d-l C. C. Giurescu găsește scuză în ochii d-lui Stănculescu, deoarece „fiind destui înainte, cari

n'au înlăturat această legendă, studiile lor cunoscute ca serioase și precise — mă refer în special la meticolosul Ilie Mi-neu — l'au făcut și pe d-l Constantin C. Giurescu să admită pe spătarul Coman și astfel să rămână ca un fapt cunoscut de aproape toți ca adevărat").

Față de asemenea rezultate, mă sfiesc aproape să-mi pun câteva întrebări cu privire la valorosul studiu al d-lui Stănculescu. D-sa este, după cum s'a putut vedea, un om foarte învățat. Ne dă, de ex., atunci când reproduce pasagiul din Długosz, nu numai textul adoptat de editor, ci și variantele din *cod. Rosz.* și *cod. Calv.* (ceea ce ne-a făcut să ne mirăm și mai mult cum un spirit atât de precis a lăsat să apară, în reproducerea aceluiași fragment: *oncesti praeda*, în loc de *onusti praeda*); știe latinește, slavonește, leșește, nemțește, și, probabil, și alte numeroase limbi străine. Pe tiparul căreia din ele și-o fi potrivit oare d-sa gândul, atunci când scrie în românește, de pildă: „Ceea ce e de remarcat și asupra acestui lucru voi insista — subiectul impunându-mi aceasta, — că deși toți cercetătorii au pornit, cel puțin așa arată bibliografia folosită, dela același unic izvor și nu în interpretare au greșit cum s'ar fi putut întâmpla, ei au adăugat dela ei lucruri ce âstăzi nu se pot admite“ (p. 352; v. și pasagiile reproduse mai sus).

Altă nedumerire. D-l Stănculescu își începe articolul cu considerații de ordin general: „Problema relațiilor politice ale Moldovei cu Polonia a fost desbătută în numeroase studii speciale și opere de sinteză, orientarea Moldovei spre Polonia explicându-se de diferiți autori în felurite chipuri“ (p. 351). Frazeele acestea îi corespund două note, cuprinzând indicații bibliografice, cea dintâi privitoare la „studiile speciale“, cea de a doua la „operele de sinteză“. Între studiile speciale, nu găsim menționată nici una dintre lucrările lui Nicolae Iorga. Întâlnim, e drept, amintită ceva mai departe lucrarea *Polonais et Roumains*, dar numai pentru a se arăta netemeinicia unor afirmații cuprinse într'însa, ceea ce m'a făcut să conclud că d-l Stănculescu, în calitatea d-sale de specialist, a socotit cercetările de amănunt ale lui Nicolae Iorga ca lipsite de valoare și de aceea a renunțat să-și mai încarce nota bibliografică cu indicații nefolositoare. În ceea ce mă privește, aș fi admirat din plin acest procedeu

de riguroasă metodă, dacă el nu mi-ar fi lăsat neexplicată totuși nota următoare, aceea privitoare la operele de sinteză, unde nu întâlnim decât *Istoria Românilor* a lui A. D. Xenopol și publicația cu același titlu a d-lui C. C. Giurescu. Oare *Geschichte des rumänischen Volkes* sau *Histoire des Roumains et de la Romanité orientale* nu cuprind nimic în această privință? Sau aceste opere meritau să fie lăsate uitării, ca unele ce nu s'au încrezut destul în „studiile cunoscute ca serioase și precise“ ale predecesorilor, căutând veșnic sprijinul direct al izvoarelor?

Nici sensul anumitor cuvinte în scrisul d-lui Stănculescu nu apare cu destulă limpezime. Căci, — aflăm dela d-sa, — nu chiar toți istoricii au acceptat existența spătarului Coman: „Dintre cei cari au relatat acest război nepomenind de spătarul Coman, dar n'au infirmat părerea celor mai sus amintiți, sunt: d. P. P. Panaitescu, N. Iorga și C. Racoviță, singur Nicolae Iorga încercând într'o notă minusculă să înlăture persoana spătarului Coman dar nedocumentând, face ca părerea lui să fie gratuită“ (p. 353).

Nu știu care vor fi fost motivele care i-au făcut pe d-nii Panaitescu și Racoviță să treacă sub tăcere numele devenit glorios al spătarului Coman. E probabil că au mers la izvoare și, negăsindu-l acolo, au crezut inutil să-l menționeze în povestirea lor. Cât despre Nicolae Iorga, el a spus de ce nu crede în existența spătarului Coman. Iată acea notă, de numai două rânduri (în text se vorbește de Marienburg): „După Dlugosz, la 1422. De aici s'a iscodit povestea lui Coman Spătarul. Dar un Coman nu se află între boierii de mai sus (în text, lista boierilor), și Moldova n'avea Spătar“ (*Ist. Rom.*, IV, p. 7, n. 4). Dacă nu mă înșel, în aceste două rânduri Nicolae Iorga arată de ce nu crede în „iscodirea“ spătarului Coman: 1) pentrucă (este implicit în frază) nu se află în izvorul principal; 2) pentrucă un Coman nu e menționat nicăieri între boierii lui Alexandru cel Bun din acea vreme și, în sfârșit, 3) pentrucă la acea dată spătăria nu exista încă între dregătoriile moldovenesti. Adică, dacă iarăși nu mă înșel, tocmai cele trei argumente ale d-lui Stănculescu. Nota e, ce-i drept, „minusculă“, cum o califică tânărul învățat. Și e păcat să pui în două rânduri, și acele aruncate în notă,

frumuseță de subiect, bun pentru un doct articol! Dar câte alte păcate nu a mai avut Nicolae Iorga! Știe doar toată lumea că nu era decât un biet diletant pripit, care strica cu graba lui neștiințifică toată plăcerea descoperirilor pe îndelete și metodice ale urmașilor. O dojană, deci, pentru această „minusculă” notă, trebuie să fim de acord cu toții că Iorga o merită. Dar cum rămâne cu „nedocumentarea” și cu „părerea gratuită”? Dacă d-l Stănculescu ar cunoaște mai bine limba românească, aş zice că avem aface pur și simplu cu o escrocherie. El lesne, nu-i așa? Pomenești pe Iorga, ca nimeni să nu te poată acuza că l-ai ignorat sau ai tăinuit cele spuse de el, adaogi apoi că a aruncat doar așa o părere în vânt, când știut e că Iorga afirma tot ce-i trecea prin cap, și apoi, la adăpostul acestei precaute insinuări, operezi în voie, după cele mai desăvârșite metode. Cum însă, — după cum s'a văzut, — d-l Stănculescu nu posedă bine limba românească, e foarte probabil că d-sa nu a ajuns să prindă înțelesul exact al termenilor „nedocumentat” sau „afirmațiune gratuită”.

Dar d-l Stănculescu a reușit să învețe atâtea lucruri, că, în cele din urmă, putem nădăjdui că va învăța și românește.

M. Berza

Jaroslav Stránský, *Hovory k domovu* (Cuvinte către cei din Patrie), Praga, 1945, 502 p.

Autorul a făcut parte din guvernul cehoslovac de emigrație dela Londra. În această calitate a stat de vorbă, la pâlnia microfonului, cu cei rămași acasă, dându-le îndemnuri, lămuriri și sfaturi asupra celor mai importante probleme la ordinea zilei. Stránský și-a început conferințele în ziua de 13 August 1940 și le-a încheiat la 25 Februarie 1945. În acest timp a ținut 82 comunicări, pe care le cuprinde volumul de față. E vorba aici despre democrație și libertate, despre Masaryk și Beneš, despre crimele și ororile săvârșite de Germani, despre cele ce se petreceau în Protectorat și în străinătate și despre multe alte probleme în legătură cu războiul care s'a stins. Autorul dă problemelor o interpretare dogmatică, le

ridică în sfera de importanță europeană și le subordonează victoriei, care avea să vină. Lucrarea ia loc alături de celelalte documente ale războiului trecut. *Tr. Ionescu-Nișcov*

Dr. Vavro Srobar, *Z mojho života* (Din viața mea), Praga, 1946. 544 p.

Bătrânul Srobar e astăzi ministru de finanțe în guvernul Republicii Cehoslovace și la vârsta de 73 ani își publică amintirile, începând cu vârsta copilăriei și până la 1918, — primul an de independență al poporului cehoslovac. Cele dintâi amintiri pornesc din satul natal, Liskova (Slovacia), și se multiplică urmând drumurile întortochiate ale vieții și umbrele destinului. Pe lângă întâmplările mărunte, care dau farmec copilăriei și adolescenței, dr. Srobar stăruie să pună în lumină, de-a-lungul acestei spovedanii, linia formativă a personalității sale. Câteva momente și răscruci de drumuri au fost în această privință hotărâtoare.

Autorul s'a format în epoca în care zămisleau rezistențe împotriva Imperiului austro-ungar, dar mai ales împotriva Ungariei. Aflat în rândurile tinerilor progresiști, Srobar e arestat de trei ori și în Decembrie 1907 e condamnat la un an închisoare. În temnița dela Seghedin a cunoscut pe prof. I. Lupaș și pe gazetarul Stoica (?). (E foarte interesant capitoul, în care autorul redă discuția dintre prof. Lupaș și canonicul Hlinka, aflat și el la închisoare și devenit mai târziu conducătorul partidului clerical din Slovacia). Zilele petrecute în temniță i-au oțălit sufletul, iar studiile făcute la Praga i-au deschis orizonturi noi. La Praga a cunoscut pe Masaryk în momentul când se resimțea în Bohemia o puternică influență a neorousseau-ismului tolstoian. Între noua religie a lui Tolstoi și realismul lui Masaryk s'a deschis calea către redeşeptarea morală a omului, către armonia idealului omenesc. De altfel, la sfârșitul veacului trecut Praga devenise centrul mișcării panslaviste și izvorul de zămislire a ideilor luptătoare pentru redeşeptarea națională. Crescut într-o astfel de atmosferă, dr. Srobar a devenit un luptător dărz, credincios învățăturilor lui Masaryk și deci unității poporului cehoslovac.

Tr. Ionescu-Nișcov

Otokar Odložilík, *Nástin československých dějin* (Schită de istorie cehoslovacă), Praga, 1946, 187 p.

S'ar putea spune că e un manual, de oarece cuprinde istoria Cehilor și Slovacilor, din cele mai vechi timpuri și până la 14 Martie 1939, când a doua Republică cehoslovacă a fost transformată de Germani în așa-zisul Protectorat. Evenimentele a două mii de ani cu greu pot fi compartimentate într'un număr așa de mic de pagini și istoria se lasă cu greu scuturată de fapte și date care îi alcătuiesc osatura. În acest caz, operația selecționării și legăturile dintre diferitele epoci sunt anevoioase. În ciuda acestor greutăți, autorul izbutește să prezinte istoria Slavilor occidentali în realizările și formele cele mai pronunțate. În forma aceasta manualul stă la dispoziția studenților, elevilor și celor cari ar dori să cunoască istoria Cehilor și Slovacilor în liniile ei mari. Ediția de față este a IV-a, completată cu evenimentele dintre 1918 și 1938.

Tr. Ionescu-Nișcov

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Albert Pražák, *Staročeská báseň o Alexandru Velikém* (O veche poemă cehă despre Alexandru-cel-Mare), Praga. 1945, 285 p., editura Melantrich.

Se știe că viața și isprăvile lui Alexandru Makedon constituie una din cele mai răspândite teme din literatura lumii. Secole de-a-rândul, legenda care cuprinde și un sâmbure de istorie, a fost versificată, romanțată și tălmăcită în numeroase limbi, spre a satisface setea oamenilor după isprăvi răsunătoare. A fi cercetată în toate spațiile de pătrundere și influențe, ar fi o încercare pe cât de îndrăsneată, pe atât de dificilă. Cu toate acestea, prof. Pražák se încumetă să urmărească, e drept, într'o formă succintă, firul acestei miraculoase și inepuizabile povestiri, dela apariție și până în timpurile mai noi.

Primul capitol e închinat faptelor săvârșite de Alexandru cel Mare și cauzelor care au făcut ca primele plăsmuiri să se cristalizeze, chiar dela început, în jurul a două extreme, încărcate de sentimente inegale: divinizare (Kallisthenes, Kleitarch, Plutarch, Curtius, ș. a.) și dispreț (Polykleitos, Seneca, Lucian, Timaios ș. a.).

Evul mediu a fost, fără îndoială, cel mai prielnic plasmuirilor legendare și istorice în jurul isprăvilor săvârșite de marele împărat. Clericii, cavalerii, cronicarii și poeții simțeau o deosebită mândrie să alcătuiască și să scrie ceva despre viața minunată a lui Alexandru cel Mare. Pentru aceasta aveau la îndemână cele zece cărți ale lui Curtius Rufus (sec. I d. Chr.), *De rebus gestis Alexandri Magni*, și elemente de fabulare se găseau la așa zisul *Pseudokallisthenes*. Uimiți de măreția faptelor împăratului macedonean, cărturarii evului de mijloc au prelucrat, în stihuri sau proză, povestea minunată, care avea să facă înconjurul lumii.

Astfel Egiptenii aveau deja o versiune în sec. III d. Chr. Romanii au avut prelucrarea lui Julius Valerius, la 340 d. Chr., la Sirieni a pătruns în sec. V d. Chr., la Armeni în același secol, la Persani în sec. VII, la Arabi în sec. XI—XII, la Evrei în sec. X, la Francezi la 1100, la Germani în sec. XI, la Spanioli în aceeași vreme, la Cehi și Englezi în sec. XIII, în Italia la 1355, în Rusia a pătruns în sec. XV, în Polonia în sec. XVI, la Turci în 1422, la Unguri în 1682, la Norvegieni în 1262, la Suedezi în 1380, la Danezi în 1630, la Bulgari în timpul țarului Simeon (893—927), iar „la Români, spune autorul, Alexandria a apărut în 1795, probabil după un text slav“ (p. 49).

Din bogata bibliografie a acestei lucrări lipsesc contribuțiile românești, și mai ales ale prof. Cartoian¹⁾, de unde se poate vedea că, în ce ne privește, lucrurile stau cu totul altfel. În spațiul românesc, Alexandria a circulat, la început, în versiune slavă. O astfel de versiune sârbească, din 1562, s'a găsit la Mănăstirea Neamțu, iar tălmăcirea în limba română datează din aceeași epocă, — adică a doua jumătate a sec. al XVI-lea. Deci cu 200 ani înainte de data menționată de prof. Pražák.

Trecând la poema cehă, autorul analizează elementele locale din sec. al XIII-lea, favorabile unei astfel de plasmuirii. Era pe timpul lui Otakar Přemysl al II-lea (1253—1278), el

1) N. Cartoian, *Alexandria în literatura românească*, București, 1910; de același, *Alexandria în literatura românească. Noi contribuții. Studiu și text*, Buc., 1922. A se vedea și *Cărțile pop. în literatura română*, Buc. 1929, I, pp. 213—231.

însuși un mare cuceritor, când setea după fapte mari, cavale-rești, era o maladie a timpului. Atunci, un necunoscut versificator ceh a alcătuit o versiune în limba maternă, pe care prof. Pražák¹ o consideră „unul din cele mai importante și mai frumoase monumente literare din vechea literatură cehă“ (p. 79). Poema cuprinde zece cânturi și s'a păstrat în șapte manuscrise fragmentare. Autorul socotește că poema se datorește unui nobil ceh, care pune mare preț pe virtuți, pe credință, pe bunele moravuri și pe alte asemenea valori din epoca feudală. Era un mare admirator al Regelui și adept al privilegiilor de castă. Descrierea isprăvilor lui Alexandru Makedon e numai o înveșmântare a lucrurilor și întâmplărilor de-acasă. Insuși Alexandu, înfățișat ca un cavaler al evului de mijloc, reprezintă temperamentul și pornirile regelui ceh, Otakar al II-lea.

În capitolul următor, prof. Pražák se ocupă cu izvoarele poemei cehe. În primul rând, versificatorul ceh a cunoscut cele zece cărți ale lui Gautier de Châtillon, (scrise între 1176--1181), din care a luat o seamă de elemente istorice. Față de Gautier, poetul ceh e mai sărac în imagini, însă mai natural, mai aproape de adevăr, și mai dramatic. Câțiva cercetători au susținut că poema cehă se sprijină și pe opera cu același conținut a lui Ulrich von Eschenbach, care a trăit la Curtea lui Otakar al II-lea. Alexandria lui Ulrich cuprinde 28.000 versuri și a fost alcătuită în 1287. Dacă există unele similitudini, în ceea ce privește alegerea acțiunii, construcția operii, dispozitivul situațiilor și ideilor din cuprins, acestea se datoresc folosirii aceluiași izvor. Intrucât însă s'a afirmat că poema cehă e mai veche decât plăsmuirea lui Ulrich, asupra căreia a exercitat o vădită influență, prof. Pražák încearcă să limpezească și această problemă. Din comparația cu celelalte poeme și povestiri privitoare la viața lui Alexandru cel Mare, care circulau în vremea aceea, autorul trage concluzia că versificatorul ceh nu s'a ținut legat de o singură povestire, ci a combinat, a selecționat, a împărțit elementele după însemnătatea lor și s'a hotărât de fiecare dată pentru o soluție proprie, potrivit nevoilor timpului. Numai în lumina acestor legături se oglindesc bine independența și posibilitățile creatoare ale poetului ceh.

În continuare, autorul caută să desprindă de sub masca

faptelor antice evenimentele istorice cehe de sub Otakar al II-lea și Vaclav al II-lea, pentru a conchide că în rama motivelor vechi au fost situate episoade din viața acestor doi Přemyslizi.

Analiza amănunțită a textelor și izvoarelor, întreprinsă de autor, îl duce la concluzia foarte interesantă pentru spiritul literaturii manuscrise din evul mediu: la origina celor șapte manuscripte de astăzi stă o *singură* versiune inițială (pp. 218—247). Toate manuscriptele sunt copii făcute în cursul sec. al XIV-lea. Faptul dovedește înainte de toate o mare răspândire a textului original în tot cursul acestui secol.

În ceea ce privește data alcătuirii acestei poeme, prof. Pražák, în opoziție cu cercetările de până acum, afirmă că nu poate fi nici mai de vreme, dar nici mai târziu decât începutul sec. al XIII-lea. O altă caracteristică interesantă a Alexandriei cehe e și aceea că a lăsat oarecare urme în cronicile și textele ulterioare, însă n'a influențat prea mult, în măsura în care ne-am fi așteptat, literatura de mai târziu, așa după cum s'a întâmplat aiurea. Poate că era prea încărcată de atmosfera din timpul Přemyslizilor sau că epoca lui Carol al IV-lea și chiar mișcarea husită au scos la lumină alte valori și alte idealuri, care au lăsat în umbră minunata povestire din sec. al XIII-lea.

Contribuția prof. Pražák lămurește astfel o interesantă problemă de texte din literatura evului de mijloc. Însoțită de o bogată bibliografie, situată în urma fiecărui capitol, lucrarea de față poate fi folosită de orice comparatist. În adevăr, un studiu pentru specialiști.

Tr. Ionescu-Nișcov

Ladislav Makkai: *Histoire de Transylvanie*, Paris, 1946.

Data și editura (*Revue d'histoire comparée, Études hongroises*, publicată sub patronajul Academiei Ungare) fixează de la început atitudinea autorului și scopul cărții: demonstrarea drepturilor unora și a lipsei de drepturi a altora asupra Ardealului.

Concluziunea cărții nu lasă nici o îndoială în această privință: problema Transilvaniei este o rană deschisă a politicii europene, care trebuie să fie lecuită de creatorii noii ordini, evident după cetirea cărții d-lui Makkai și sugestiile sale.

Din punct de vedere geopolitic și geografic, Ardealul este legat de pusta Ungariei, pentru că Statele situate în șes trebuie să aibă hotarele muntoase. Carpații trebuie să facă hotarul spre Nord și Est, iar ceilalți munți spre Sud și Est. Ardealul tot timpul istoriei sale a fost o parte a Ungariei, o circumscripție administrativă și nimic mai mult. Faptul că la un moment dat a fost autonom și independent e un accident în lupta Ungariei contra cotorpitorilor germani reprezentați prin casa de Habsburg. De la început a fost locuit de Unguri, cari au găsit acolo puțini Slavi, de la cari a rămas toponimia. Atunci, majoritatea populației era evident ungară, dar fiind spații de pământ libere s'au mai colonizat și Sași și Secui.

Problema românească este încă o problemă, care face obiectul cap. IV. Cele două teritorii: continuitatea și imigrațiunea sunt expuse după autori români. Evident, d-l Makkai este pentru teoria imigrațiunii. Înainte de a ajunge la expunerea ei, el a avut grijă să demonstreze că după cucerirea Daciei de către Traian, toți Dacii cari au mai rămas în viață au fugit la popoarele vecine, ca nu cumva să se amestece cu coloniștii cari au fost aduși și să nu dea naștere poporului românesc. Retragerea coloniștilor a început înainte de Aurelian, care n'a făcut decât s'o desăvârșească, așa că n'a rămas nici urmă din vechii stăpânitori ai Daciei cari să aibă dreptul să pretindă Transilvania.

Dacă Românii n'ar fi venit în Ardeal, n'ar fi rămas decât trei naționalități, dar în secolul al XII-lea s'a întâmplat accidentul imigrațiunii românești, determinat de năvălirile mongole. Cu această ocazie, regii Ungariei au descoperit că cetățile din câmpie nu pot să opună rezistență năvălitorilor, de aceea au decis să facă cetăți pe munți. Cum nu puteau să-i ducă în munți nici pe Unguri și nici pe Sași sau Secui, pentru că ei locuiau în câmpii, i-au întrebuițat pe Români, care apăruseră exact la momentul oportun, fiind aduși de Pecenegi, căci altfel n'ar fi meriuit. Monopolul importului de Români era un privilegiu regal. Andrei al III-lea s'a opus ca ei să fie aduși pe moșiile particulare, deși Ladislav al IV-lea făcuse concesii în această privință capitolului din Alba Iulia; numai faptul că administrația era coruptă a făcut ca imigrațiunea lor să crească.

Românii erau niște ciobani balcanici; pentru că erau de religie greco-ortodoxă, limba lor bisericească era slavă, iar alfabetul cirilic; a fi Vlach însemna a fi cioban. Ca ciobani, Românii aveau niște rudimente de artă militară, perfecționate prin faptul că trăiseră alături de specialiști ca Pecenegii și Cumanii; ca atare erau indicați să se ocupe cu clădirea și întreținerea cetăților, evident sub conducerea și după planurile unor experți unguri.

Ca orice intrus, Românii au abuzat de ospitalitatea care li s'a dat și au început să se înmulțească; aerul de munte îi făcea prolifici, și de câte ori se întâmpla vreo nenorocire Ungurilor sau Sașilor, li luau locurile; încetul cu încetul se strecurau în calitate de iobagi. D-l Makkai îi prinde în mai multe rânduri făcând acest lucru, și-i denunță opiniei mondiale (p. 111, 159—60, 205, etc.). Cu acest sistem, ei ajung la sfârșitul sec. al XVII-lea să reprezinte 53% din populația Ardealului, ceia ce era destul de urît din partea lor. Ceia ce e și mai urît e că, mai târziu ei reprezintă un procent mai mare.

Dacă n'au rămas pentru eternitate ciobani, se datorește numai Ungurilor cari i-au învățat agricultura. Mișcați de mizeria lor intelectuală, în mai multe rânduri aceștia încearcă să-i aducă la o credință mai curată, dar se pare, fără rezultat practic, așa încât uneori li se tolerează să aibă și episcopi ortodoksi. Istorie n'au decât cele trei națiuni; numai ele iau parte la lupte și sacrificii, ele creiază cultura. Românii sunt niște simpli profitori, cari așteaptă în vârfurile munților cataclisme, ca să ocupe în special locul iobagilor unguri și sași, pentru că, probabil, îi invidiau. N'au avut nici o dată organizări politice, doar sporadic în Maramureș, imitând pe Unguri; încolo se vede că au trăit în comunități mici, conduse de cnezi, ceia ce înseamnă că n'au absolut nici o capacitate de organizare și cu atât mai puțin, de conducere. Corvinii, Majlath și alții sunt excepții desnaționalizate.

Cu toate acestea, ajung în sec. al XIX-lea să fie numeroși, să aibă o clasă superioară și să revendice un rol în conducerea trebilor Ardealului. De atunci devin o problemă pentru Unguri, cari n'au la îndemână altă soluție decât să-i maghiarizeze. Aceasta a făcut ca raporturile cu ei să se învenineze și

în loc să găsească o soluție în interiorul Statului maghiar, Românii au căutat-o în iredentism și apoi în Unirea cu frații lor de peste munți, cea ce constituie o rană vie și deschisă a politicii europene, și ca atare urmează să fie lecuită.

Dacă autorul nu propune leacul, totuși el reiese cu prisosință din expunerea pe care a făcut-o, așa că nu e nevoie să-l repete, căci altfel ar apărea ca lipsit de obiectivitate. Românii nu au nici un drept istoric asupra Ardealului, care este o parte integrantă a Ungariei din toate punctele de vedere. Ungurii au evident toate drepturile și deci trebuie să triumfe. Este numai o aparență că au reprezentat numai clasa aristocrată în Ardeal; au fost și iobagi între ei, dar Românii, în prevederea curentelor de astăzi, le-au luat locul; deci faptul că ei sunt majoritatea, și încă cea democratică, este numai o manevră politică.

Dacă facem abstracție de această demonstrație care este fondul cărții, nu putem să nu recunoaștem d-lui Makkai, calitățile sale de stilist, abilitatea cu care își insinuează teoriile, așa ca lipsa de fundament să nu se vadă, iar contradicțiile să nu apară prea evidente. Unele capitole, în special acelea care se referă la Bathorești, Bethlen, cei doi Rakoczi și Apafi sunt extrem de interesante și cuprinzătoare. Unele din portrete sunt remarcabile. Autorul cunoaște lucrările autorilor români și le întrebuințează, dând dovadă de o mare erudițiune. Dacă n'ar fi făcut o pledoarie ad-hoc și, din această cauză, dacă nu ar fi fost nevoit să interpreteze într'un mod arbitrar și dinainte fixat textele și evenimentele, autorul ar fi putut să scrie chiar o carte de istorie, dar atunci ar fi ajuns la alte concluzii.

A. Cazacu

N. Grigoraș, *Logofătul Mihul, Studii și cercetări istorice*, XIX, 1946, pp. 123—173.

Deplângem cu toții știrile atât de rare lăsate de primul veac al istoriei Statului moldovenesc. Am vrea nu numai să știm mai mult în ceea ce privește organizarea vieții publice sau a economiei în acea epocă, dar și să ne apropiem de oameni, să-i înțelegem cât mai bine și să-i simțim cât mai vii, în con-

cretul gândirii și acțiunii lor. Pe lângă monografiile asupra Domnitorilor, — și suntem departe de a avea lista completă a acestora! — am dori să cunoaștem măcar principalele figuri ale sfetnicilor domnești și ale marilor ierarhi ai Moldovei. Din acest lăudabil îndemn se trage fără îndoială studiul d-lui Grigoraș despre Mihul Logofătul, unul dintre boierii moldoveni pomeniți mai des în documentele vremii. Nemulțumit de rezultatele obținute nu cu multă vreme în urmă de d-l C. V. Dimitriu (*Un mare boier moldovean din prima jumătate a secolului al XV-lea. Logofătul Mihail-Mihul*, București, 1932), d-l Grigoraș reia cercetarea carierii logofătului Mihul, așa că la un interval relativ scurt această figură se bucură de o a doua monografie. Justifica însă materialul documentar existent încercarea unui studiu atât de amplu ca acel al d-lui Grigoraș? Din păcate, aici mi se par îndreptățite toate dubiile. Intr'adevăr, ceea ce acesta încuviințează să se afirme e cu puțin mai mult decât ceea ce se cuprinde în paginile închinat lui Mihul Logofătul de Vasile Pârvan, în studiul său de tinerețe *Alexăndrel Vodă și Bogdan Vodă* (București, 1904, pp. 103—107), sau în nota d-lui M. Costăchescu din *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare* (I, Iași, 1931, pp. 501—506). D-l Grigoraș vrea însă să ne redea întreagă carieră a personajului său, după cum caută să pătrundă cât mai adânc în intimitatea acestuia. În acest scop, d-sa pleacă dela izvoare și nu dela lucrări de a doua mână, ceea ce e totdeauna un merit. Numai că își permite prea mult să completeze litera zgârcită a acestora, depășind prea des limitele îngăduite ipotezei. Nu eu voi fi acela care să conteste istoricului dreptul de a întregi informațiile izvoarelor, și am protestat prea mult contra falsului principiu „pas de documents, pas d'histoire“, pentru a-l invoca aici. Sunt totuși anumite hotare, pe care deși nu le poate fixa nici un cod de legi, ni le impune totuși simțul nostru și natura cercetării întreprinse, și pe care trecându-le ajungi în domeniile, unde se lucrează după alte criterii; ale romanului și nuvelei istorice. Mi se pare că aceasta e situația în care s'a pus, în repetate rânduri, d-l Grigoraș în cursul cercetării sale, atrăgând astfel și acesteia calificativul pe care-l da d-sa, în urma unei judecăți foarte severe, lucrării cu același subiect a d-lui Dimitriu: „de neu-

tilizat" (p. 123, n. 1). Voi căuta să sprijin această afirmație pe câteva exemple.

Iată, mai întâi, unul cu privire la tatăl lui Mihul Logofățul, popa și apoi protopopul Iuga. Despre acesta, d-l Grigoraș ne spune: „A fost omul cumințeniei și împăcării. Datorită misiunii de preot și priceperii lui a putut menține armonia și cumințenia în numeroasa familie a lui Alexandru cel Bun. Va fi fost reprezentantul domnesc și sfătuitoarul de taină, legat de secretele dragostelor domnești. A avut însărcinarea să îngrijească de creșterea domnească a odraslelor dragostilor voevodului.

„Din dania lui Ștefan II Vodă din 24-IV-1434, se constată că „popa Iuga“ a avut legături deosebite cu fiul doamnei Stanca, cu bastardul, superior mult fiului legitim, Ilie, asociat la domnie de Alexandru cel Bun. Popa Iuga a fost unul dintre susținătorii doamnei Stanca, a ajutat pe fiul ei în luptele cu Iliaș. A fost omul lor, omul ambițiilor, nevoilor, speranțelor și desnădejdelor“ (p. 124). Totul pare foarte interesant, chiar cu puțină înclinare spre retorică pe care o arată. Dar ce spun documentele? Acestea nu sunt în realitate decât șase de toate, și anume:

1) La 16 Februarie 1424, Alexandru cel Bun dăruiește popii Iuga și fratelui său Nan satul Buciumeni, de lângă Baia. Formula întrebuintată: „ne-a slujit nouă credincios. De aceea, noi văzându-l cu dreaptă și credincioasă slujbă către noi, l-am miluit cu deosebita noastră milă, etc.“ (Costăchescu, *op. cit.*, I, p. 163), este formula obișnuită în documentele vremii, așa că nu poate avea nici o semnificație specială.

2) La 30 Aprilie 1431, Alexandru cel Bun dăruiește aceleiași satele Mihnea din Bahnă, la Tutova, și Balan din Strâmba (*Ibid.*, I, p. 315). Expresia „popei nostru Iugăi“ este echivalentă cu „boierului nostru X“ sau „slugii noastre Y“. Nici formula: „Și să asculte nouă și alt judecător să nu aibă“, deși rară, nu e unică (v. Costăchescu, *op. cit.*, I, n. 129, din 8 Octombrie 1434, unde un privilegiu similar este acordat unui oarecare Giurgiu Atoc, care nu pare să fi fost nici măcar boier, și n. 160, din 30 Iunie 1437. Pentru interpretarea acestora, v. studiul, sub tipar, al d-nei V. Costăchel, *Les immunités dans les*

Principautés roumaines aux XIV-e et XV-e siècles). Deasemeni faptul că, în afară de numele Domnului și ale fiilor săi, nu se dau acele ale boierilor din divan, ci numai se spune, generic, „și credința boierilor noștri și mari și mici“, nu indică nici el vreo situațiune neobișnuită, cum i s'ar părea d-lui Grigoraș (v. de ex., Costăchescu, *op. cit.*, n. 8, din 28 Noembrie 1399, pentru „sluga noastră Țăban; n. 24, din 18 Noembrie 1409, pentru Mănăstirea Neamțului; n. 43, din 17 Martie 1418, pentru Mănăstirea Moldovița; n. 82, cca. 1429—1432, Aprilie 10, pentru boierul Vlad Adiș; n. 126, din 26 Iunie 1434, pentru Mănăstirea din Poiană; n-rele 129 și 160, pomenite mai sus, etc.).

3) Două documente din 24 Aprilie 1434 (*Ibid.*, I, nn. 123 și 124, pp. 382—390), prin care Ștefan II Vodă întărește popii Iuga un număr de sate. Expresiile folosite: „acest adevărat popă al nostru Iuga“, sau „acest adevărat rugător al nostru cu dreaptă și credincioasă slujbă și astăzi slujește nouă drept și credincios“, nu reprezintă nici de data aceasta nimic deosebit. Ceea ce trebuie însă observat e că ultimul document pe care-l avem dela Ilie Voevod, în prima lui fază de stăpânire, e din 15 Iunie 1433, iar până la 8 Octombrie 1435 nu avem documente decât dela Ștefan II. Anul 1434, al celor două documente, cunoaște, adică, singură domnia lui Ștefan II, care, dealtminteri, nici nu-i dăruiește nimic, ci-i întărește doar proprietățile primite dela Alexandru cel Bun (afară numai de „locul din pustie la Bașeu“ și de „seliștea lui Oțel“ la Podraga, despre care nu știm de unde provin; în orice caz nu au fost donate de Domn cu acest prilej).

5) La 7 Decembrie 1436, aceleași sate sunt întărite de Iliș și Ștefan, împreună: „această adevărată slugă și rugător al nostru, protopopa Iuga, a slujit mai înainte sfântrăposatului părintelui nostru cu dreaptă și credincioasă slujbă și astăzi slujește nouă drept și credincios“ (*Ibid.*, I, p. 499).

6) La 2 Iulie 1439, aceiași Domni, iarăși împreună, pentru că „acest adevărat protopopă Iuga și fiul său, Mihail, a slujit nouă cu dreaptă și credincioasă slujbă“ (*Ibid.*, II, p. 42), le întăresc din nou stăpânirea peste un număr de sate, din care pe cele mai multe le-am întâlnit și în documentele anterioare.

Am insistat într'adins asupra cuprinsului singurelor șase

documente, în care este pomenit popa Iuga, pentru a ușura cititorului controlul afirmațiilor sau presupunerilor d-lui Grigoraș. Cred că e lesne de văzut că tot romanul pe care-l țese d-l Grigoraș în jurul popii Iuga, — acel „om al cuminenței și al împăcării“, care „menține armonia și cuminența în numeroasa familie a lui Alexandru cel Bun“, după ce, confident al vieții sentimentale a acestuia, a avut și grija creșterii „odraslelor dragostilor voevodului“, — nu are nici o legătură cu informația pe care o avem. După cum, pe de altă parte, nimic nu ni-l arată pe popa Iuga, care doar își vede întărite proprietățile, fie de Ștefan al II-lea, fie de amândoi frații după împăcarea lor, drept „omul ambițiilor, nevoilor, speranțelor și desnădejdlor“ Doamnei Stanca și fiului ei.

Dar d-l Grigoraș nu se mulțumește cu atât, căci adaugă îndată: „Popa Iuga, om încercat, cu știință de carte, a îndeplinit diferite misiuni în străinătate, astăzi necunoscute nouă. A fost purtătorul mesagiilor lui Ștefan II Vodă, în Polonia, unde se aflau susținătorii lui Iliăș Vodă. Prin activitatea sa comercială a mărit averea familiei lui Ștefan II și implicit pe a sa. Aceasta o dovedește cariera fiului său Mihul, care l-a urmat întru toate și ca atare a fost un diplomat de elită și în același timp un mare negustor“ (pp. 124—125). Pornit pe această cale, d-sa putea tot așa de bine să mai spună, de pildă: „A făcut repetate călătorii în regiunile ecuatoriale, ale căror urme din nefericire nu ni s'au păstrat; și-a pictat singur întregul palat *a fresco* și a scris un volum de poeme, după cum se poate vedea din talentul artistic al unui urmaș al său din veacul al XVIII-lea, etc., etc.“

Deși poate părea superfluu, voi mai alege încă un exemplu. D-l Grigoraș observă că Mihul, grămătic la începuturile carierei sale (ceea ce e cu totul altceva decât „grammairien“, cum cetim în rezumatul francez dela p. 248), nu mai e întâlnit, în această funcțiune, în documentele dintre 1 Iunie 1429 și 5 Martie 1438 (apare doar, alături de tatăl său, ca beneficiar al documentului din 1 Decembrie 1436). Față de această absență prelungită, d-sa se întreabă: „Unde va fi fost în tot acest timp? A fost oare trimis de tatăl său la studii în Polonia sau împreună au călătorit și tratat diferite afaceri comerciale? Noi suntem

de părere că în această perioadă de timp el a studiat și am inclina să credem că acel „Michael Stephani de Moldavia“, student al Academiei din Cracovia în anul 1436 e una și aceeași persoană cu Mihail fiul preotului Iuga. Cu experiență bogată, cu știință de carte nouă și multă, cu practica căpătată din alte școli, unde va fi învățat și câteva limbi străine, ca latina și polona, după perioada de timp amintită, Mihul își va relua funcția de gramatic, în timpul domniei comune a lui Iliș și Ștefan II' (p. 128).

Acest pasagiu e semnificativ pentru felul de a lucra al d-lui Grigoraș. D-sa emite mai întâi o ipoteză, o susține cu ce-i vine la îndemână, o ia apoi drept lucru bine stabilit și dă frâu liber imaginației. Astfel, la capătul unui asemenea șir de operațiuni, d-l Grigoraș îl vede pe Mihul înapoindu-se din Polonia plin de învățătură și cu orizonturile largi pe care i le deschisese cultura nouă și viața trăită în alte medii. Ce știm însă, în realitate, despre viața viitorului logofăt în această vreme? Știm doar atât cât să ne fie greu a crede că lipsa lui din documente poate fi datorată unei perioade de studii în Polonia. Căci, dacă Mihul și-a început cariera de grămătic din 1422, după cum ne asigură d-l Grigoraș, după d-l Costăchescu, — ne e greu să credem că patrusprezece ani mai târziu, în 1436, se mai afla la studii. Cât despre acel „Michael Stephani de Moldavia“, el nu poate fi în nici un caz Mihul, pentru simplul motiv că „Stephani“ nu se referă la Domnul Moldovei Ștefan al II-lea, ci la tatăl studentului, care în cazul nostru era Iuga, și nu Ștefan. Dealtfel mă întreb ce l-a împedecat pe d-l Grigoraș de a plasa această perioadă de studii în Polonia — a cărei existență, după cum s'a văzut, nimic nu ne lasă să o bănuim. — într'unul din intervalele dintre 25 Decembrie 1422 și 30 Ianuarie 1425, sau dintre această ultimă dată și acea de Decembrie 1428, intervale în care deopotrivă numele lui Mihul nu apare în documente. D-l Grigoraș deasemeni ar fi putut folosi cu multă ușurință unul din aceste concedii de studii ale tânărului grămătic, de pildă pentru o călătorie la Bizanț, de unde ar fi venit cu o experiență politică și diplomatică, ale cărei urme i-ar fi fost așa de lesne să le descopere apoi în cariera viitorului mare logofăt.

Folosind cu atâta entusiasm ipotesa, e de mirare că d-l

Grigoraș nu a făcut una singură, care poate că nu ar fi fost cea mai lipsită de temeie din câte întâlnim în paginile sale: a-nume aceea că Mihail, grămaticul din documentele dintre 1422 și 1429, și Mihul Logofătul de mai târziu nu sunt una și aceeași persoană. Acel Mihail e întâlnit mai întâi în documentul din 25 Decembrie 1422, scris de el („A scris Mihail gramaticul“, Costăchescu, *op. cit.*, I, p. 152), iar apoi în acele din 30 Ianuarie 1425, 4 Decembrie 1428 și 1 Iunie 1429, făcând în toate funcțiune de logofăt („Iar pentru mai bună întăritură acestor toate mai sus scrise am poruncit slugii noastre lui Mihail gramaticul să scrie și să atârne pecetea noastră cătră această carte“. *Ibid.*, I, pp. 170, 229, 268). Cel de al doilea, din documentele de după 1438, nu mai face funcțiune de logofăt, ci numai scrie documentul, porunca de a lega pecetea fiind dată logofătului Simon sau Simă (5 Martie 1438, *ibid.*, II, p. 17; 30 Iulie 1439, *ibid.*, II, p. 54). Nici atunci când nu se dă numele logofătului, porunca nu e dată lui Mihul: „Iar pentru mai mare întăritură, am poruncit să lege pecetea noastră cătră această carte a noastră. Mihul gramatic a scris, în Vaslui, în anul 6947 Mai 10“ (*Ibid.*, II, p. 40). Abia la 25 Noembrie 1440 îl găsim făcând funcțiune de logofăt: „Iar pentru mai mare tărie acestei toate mai sus scrise, am poruncit credinciosului nostru, Mihail gramaticul să scrie și să lege pecetea noastră cătră această carte a noastră“ (*Ibid.*, II, p. 77). La fel la 1 și 7 Mai 1443 (*Ibid.*, II, pp. 127, 130), când poartă titlul de pisar și face singură funcție de logofăt, documentele fiind scrise de grămaticul Tador. La 29 Noembrie a aceluiași an 1443, îl găsim ridicat efectiv la rangul de logofăt, probabil logofăt al II-lea, cum pe bună dreptate bănuiește d-l Grigoraș (p. 131). Oricât de puțin înaintate ar fi cunoștințele noastre asupra cancelariei moldovenești în prima jumătate a veacului al XV-lea, nu ne putem feri de impresia că Mihail sau Mihul grămaticul din 1438—1439 apare inferior omonimului său din 1425—1429. Pe de altă parte, dacă atât la 7 Decembrie 1436 cât și la 2 Iulie 1439, averea lui popa Iuga e confirmată lui și fiului său Mihul grămaticul, nu același lucru ne întâmpină în actul de danie al lui Alexandru cel Bun din 30 Aprilie 1431, — dată la care Mihul, începându-și cariera din

1422, i-ar fi fost slujbaş de 9 ani, — și nici măcar în întărirea dela 24 Aprilie 1434, când omisiunea pare și mai greu de explicat.

În acelaș timp, această ipoteză a noastră, întinerindu-l pe Mihul cu cel puțin 10 ani (prima lui apariție sigură ar fi în documentul din 7 Decembrie 1436), ar avea marele avantaj de a explica mult mai ușor cariera acestui boier. Căci e greu de presupus că după mai bine de două decenii de funcțiuni de cancelarie, oricum subalterne, să fi început o ascensiune care să-l ducă la unul din locurile de frunte în conducerea țării. Nici explicația acestei atât de târzii înaintări, pe care d-l Grigoraș o caută în „marile frământări interne, în care s'a sbătut țara după moartea lui Alexandru cel Bun“ (p. 131) și nici cealaltă explicație, pe care o aduce tot d-sa, că „probabil că domnii nu îndrăzneau încă să nemulțumească pe vechii boieri prin ridicarea la treptele boieriei a unui număr prea mare de oameni noi“ (p. 139) nu mi se par valabile, cea dintâi pentru că tocmai vremurile turburi sunt cele mai favorabile carierelor vertiginoase, cea de a doua pentru că, din puținul pe care-l știm, societatea moldovenească a primei jumătăți a veacului al XV-lea e departe, de a fi fost o societate cu cadre fixe.

Ipoteza noastră ar avea aceleași avantagii și în ceea ce privește sfârșitul existenței lui Mihul Logofătul. În 1480, se ocupa încă de comerț în Polonia, iar la 1485 se vorbește încă de eliberarea unui salvconduct pentru înapoierea sa în Moldova (Hurmuzaki, II, 2, nn. CCXXXIV, p. 264 și CCLVIII, p. 288; cf. Grigoraș, p. 168). Ori, născut în primii ani ai veacului, cum presupun d-nii Costăchescu și Grigoraș (D-l Costăchescu, *op. cit.*, I, p. 504, îl socoate însă mort „curând după 1470 August 10“), ar fi avut, cred, o vârstă mult prea înaintată pentru asemenea preocupări. Începându-și însă cariera nu mult înainte de 1436, era normal să înceapă a face funcție de logofăt prin 1440, să fie numit logofăt al II-lea în 1443 și să ajungă sub Alexandrel, începând din 1452, mare logofăt. Pe la 65 de ani, în 1480, putea încă face comerț, după cum pe la 70, în 1485, se mai putea gândi la întoarcerea în țară.

M. Berza

C R O N I C Ă

I. Lupaș, *Fazele istorice în evoluțiunea constituțională a Transilvaniei*. Extras din *Anuarul instit. de ist. națională*, Cluj-Sibiu, X (1944).

Pornind dela notele caracteristice ale trecutului transilvan, autorul propune o altă împărțire a perioadelor istoriei acestui ținut: 1. Faza dinainte de Voevodat; 2. Aceia a ducatelor și Voevodatului; 3. a Principatului și Marelui-Principat.

În acest nou cadru, păr. Lupaș ne schițează cu multă claritate istoria autentică a Transilvaniei, în fiecare din aceste perioade, insistând mai cu seamă asupra Voevodatului, a cărui origine românească se învederează prin toate reminiscențele istorice din cel mai depărtat trecut. Legăturile dintre Voevodatul Transilvaniei și țările române, la adăpostul suzeranității turcești, suferințele de sub regimul habsburgic până la evenimentele hotărâtoare din timpul nostru sunt înfățișate astfel în adevărata lumină a istoriei.

N. B.

A. Oțetea, *Tudor Vladimirescu și mișcarea ȧteristă în țările românești (1821--1822)*. Extras din *Balkanica*, IV, București 1945.

Nu felicităm pe d. Papacostea că a oferit azil în publicația a cărei răspundere o poartă acestei prolixе lucrări, care nu aduce nimic nou, afară de silințele naive ale autorului de a crea ceea ce dănsul numește, cu atăta ostentație, „mitul lui Tudor Vladimirescu“.

Dorința-i de senzațional strigă dela prima pagină, împodobită cu lungile tirade puse drept Motto.

O adăugim la seria deplorabilă a încercărilor pe care genile „Școalei nouă istorice“ le-au întreprins de câțva timp pe socoteala marilor figuri naționale, cu ifose de a dărima ce ne-a transmis știința bună a înaintașilor.

N. B.

Pr. Gh. Cotoșman, *Din trecutul Banatului: Cartea V, Comuna și bisericile din Nerău*, Timișoara 1935; *Cartea VI, Comuna și bisericile din Pesac*, Timișoara, 1936.

Profesorul dela Academia teologică din Caransebeș a început o serie de monografii, menite a scoate la lumină viața Bisericii românești din Banat. După cele închinat comunelor Sân Nicolai-Mare, Comloșul-Mare, Giridava-Morisena-Cernad, pâr. Cotoșman ne dă acum pe ale comunelor Nerău și Pesac, amândouă curat românești. După actele păstrate în Arhivele parohiilor, d-sa ne înfățișează istoricul fiecărei comune, statistica locuitorilor, starea lor materială și morală, viața religioasă, școlară și economică, stabilește seria învățătorilor și preoților orthodoxi și uniți, înregistrând și evenimentele de seamă din trecutul comunei. Nu se uită nici documentele importante aflate în arhive; ele cuprind o informație de tot interesul privitoare la condițiile în care Românii și-au dus viața acum abia o sută și ceva de ani. Cel din 1812, referitor la Pesac, e o tristă mărturie a stării de plâns a iobagilor acelei comune, exploatați de proprietari și maltratați în chip rușinos de autorități.

N. B.

P. St. Năsturel, *Un hrisov nou dela Constantin Duca (1702)*. Extras din *Hrisovul*, V (1945).

Tânărul cercetător publică un document inedit al Domnului moldovean, folosindu-se de fotografia originalului aflat la Odesa. Transcripția e corectă, dar în aparatul critic nu trebuiau reproduse simplele greșeli ortografice. Hrisovul cuprinde dania făcută de Domn Marei Biserică a Patriarhiei de Constantinopole: 500 litre de ceară pe an și 12.000 de aspri pentru ajutorul săracilor. D. Năsturel oprește cu drept cuvânt atenția asupra interesantei steme, necunoscute până acum, a lui Constantin Duca, o combinație de două embleme: pasărea bicefală e jumătate acvilă, jumătate vultur, cea dintâi ținând în plisc crucea, cealaltă o potcoavă, în care autorul vede semnul stăpânirii lui Gh. Duca (tatăl Domnului) asupra Ucrainei, potcoava figurând în stema unui hatman ucrainian din secolul al XVII-lea. Pe piept e scutul, cu capul de bour.

N. B.

Dr. P. Râmneanțu, *Universități americane*, Asociația româno-americană din Transilvania, Nr. 1, Cluj, 1946.

Expunerea d-lui Râmneanțu schițează de fapt în linii mari organizarea învățământului de toate gradele din America, oprindu-se în special asupra școalelor ce corespund învățământului nostru secundar și superior. Școala americană nu se poate, firește, asemăna cu cea din Europa, de care se deosebește prin varietatea tipurilor înăuntrul aceleiași trepte chiar.

Cela ce trebuie să subliniem, în privința învățământului superior, e libertatea cu care studenții își organizează ei înșiși viața universitară și extrauniversitară, în care Statul polițist n'are nici un amestec. Solidaritatea întregii națiuni o susține prin toate mijloacele.

N. E.

Hrisovul, Buletinul școlii de arhivistică, an. V (1945) cuprinde un material variat și interesant. Volumul se deschide cu articolul d-lui A. Sacerdoțianu privitor la pregătirea arhiviștilor, schițând istoricul școlilor speciale din țările de cultură, dela începutul veacului trecut până astăzi, și arătând disciplinele cu care trebuie să se familiarizeze un adevărat arhivist. Într'un al doilea articol, d-sa face o serie de considerații folositoare cu privire la organizarea arhivelor armatei, iar în al treilea arată cu dreptate necesitatea de a se aduna și actele și însemnările privitoare la viața socială și economică. D-ra Maria Marinescu-Himu publică o frumoasă contribuție cu privire la romanul grec „Ethiopika” în traducerea românească făcută din indemnul lui Leon Gheuca, a cărui activitate culturală e subliniată de autoare. Păreri nouă în privința „Cronicii anonime a Țării-Românești”, aduce, pe baza unei amănunțite analize, în raport cu izvoarele ei, d. C. Grecescu. Urmează articolul d-lui P. Năsturel, asupra unui hrisov al lui Const. Vodă Duca, și „Cea mai veche terminologie românească de notație psaltică (1713)” de d. Em. Virtosu, care reproduce din manuscriptul ieromonahului Filothei, cu notația și terminologia musicală, asupra căreia s'a oprit, cu încercata-i competență, și pâr. I. D. Petrescu. În sfârșit, d. C. I. Andreescu expune însemnata activitate a bibliografului bulgar Michoff, iar d. N. Predescu reproduce un interesant articol, puțin cunoscut, al lui Odobescu. Câteva precizări nouă privitoare la „Blazonul lui Ștefan cel Mare”, datorite d-lui Em. Condurachi, încheie volumul.

N. B.

R. Ragnar, *Les Origines de la Diplomatie*, traduit du suédois par J. L. Perret, Paris, Flammarion, 1942, 269 p.

La întâlnirea imediată cu titlul pare curioasă punerea problemei tocmai astăzi când, cu maximul de bunăvoință și răbdare, diplomația n'a reușit să aducă mult așteptatele soluții practice de pace și bună stare; securitatea rămânând oarecum pe ultimul plan.

Autorul recunoaște că din voluminosul material pe care voia să îl publice în l. engleză sub titlul *The Origine of Diplomacy* în Anglia, lucrarea de față nu este decât un extras.

Trebuie să recunoaștem dela început că autorul este metodic și riguros istoric în tratarea subiectului.

Susține că diplomația își are începuturile în timpuri preistorice, fiind condusă de obiceiuri tradiționale tot atât de puternice ca și legile.

Pornind dela astfel de considerațiuni, vorbește pe larg de toate raporturile între diferitele triburi primitive, fiind convins că odată ce s'a renunțat la concepția că popoarele în stare sălbatică ar fi urmașele altora cu o cultură mai înaltă, originalitatea culturii primitive este lămurită.

Vedem în această tendință o simplificare, o reducere la tipuri unice reprezentative, existente în timpuri îndepărtate.

Desvoltarea diplomației în timpurile mai noi este rezumată în cap. IX: „L'évolution de la Diplomatie“.

Bogată în idei, deschizând orizonturi largi și bazându-se pe un material documentar serios, cartea se recomandă mai ales pentru adevărurile ce cuprinde.

C. J.

L. von Mises, *Bureaucracy*. Glasgow-London, W. Hodge, 1915, 148 p.

Aparatul de Stat dela noi ajungând la supraîncărcare prin necesitatea de plasare a intelectualilor, problema discutată în cartea aceasta este foarte actuală.

Vestitul economist austriac se arată destul de tolerant față de noțiunea în sine. Nu o laudă, dar nici nu o condamnă. Definind-o, vede în ea tehnica simplă și continuă, dar și riguroasă, prin care sunt conduse de ex. oficiile pur administrative. Biurocrația, așa cum este aplicată în Statul modern, nu constituie un pericol pentru dezvoltarea lui, tocmai fiindcă este flexibilă. Ar prezenta un pericol numai dacă, spune Mises, metodele ei ar fi aplicate cu strictețe în fiecare sferă a vieții economice. Biurocrația aceasta este incomparabilă cu instituțiunile democratice, iar economic ar apăsa greu asupra finanțelor țării. Drept remediu împotriva biurocratizării generale a unei țări, este rațiunea. „Simpla rațiune este necesară pentru a opri omul să cadă pradă fantaziilor și cuvintelor goale“. Tot acolo face o critică aspră acelor oameni cari s'au deprins să primească simple cuvinte în locul realităților vii.

C. J.

El. Császár, *Deutsche Elemente in der ungarischen Dichtung des XVIII-ten Jahrhunderts*, în *Südostforschungen*, an. 6, 1941, 1/2, pp. 103-166.

E o cercetare științifică amănunțită a influențelor multiple exercitate de literatura germană asupra literaturii și spiritului ungar.

Constată că literatura ungară se găsea la începuturile mai serioase în sec. al XVIII-lea. Calea primei influențe germane trece prin Viena.

Subliniază, în deosebi, rolul jucat de Transilvania în această transmisiune, începând însă numai din a doua jumătate a sec. al XVIII-lea. Până atunci era atotputernică influența franceză.

Autorul urmărește manifestarea influenței germane în toate genurile literare și ajunge la concluzia că prin influențele germane s'au transmis în Ungaria principalele curente spirituale europene.

Partea a doua a studiului, intitulată *Deutsche Quellen der ungarischen Dichtung des XVIII-ten Jahrhunderts*, este importantă pentru bogatele informațiuni bibliografice.

C. J.

Fr. Thierfelder, *Unsere Meinung über die deutsche Sprache in Ungarn*, în *Die Neue Literatur*, an. 42, Aprilie 1941, caiet 4.

Voind să scoată în relief meritele limbii germane ca transmițătoare de cultură în Ungaria, observă că națiunea maghiară a avut nevoie de o astfel de limbă, fiindcă cea ungară se vorbește foarte puțin în afara granițelor.

Constată că pe lângă limba latină, care reușise a-și câștiga un loc în administrație și știință, în sec. al XIX-lea, limba germană a fost, într'un anumit fel, o a doua limbă neoficială, atât din cauza legăturilor dinastice și de Stat dintre Ungaria și Austria, cât și din cauza prezenței elementului german, care din cele mai vechi timpuri până astăzi a contribuit în mod unic și definitiv la înființarea și organizarea instituțiilor ei.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

C. J.

Dr. C. Stelzer, *Grossungarn und der Madjarisierungskampf*, în *Deutsche Arbeit*, an. 40, Aug. 1940, caiet 8.

Voind să înfățișeze, în linii generale, procesul asimilărilor și rolul lor în Ungaria, constată că secretul menținerii Statului ungar timp de o mie de ani a fost tendința neîncetată a păturii conducătoare de a face compromisuri pe seama suveranității, știind să umple rândurile prin asimilări reușite și în mijlocul năzuințelor germane și slave.

După părerea tuturor oamenilor politici maghiari de seamă, uniunea personală cu Austria trebuie să fie privită ca cea mai serioasă bază a Statului ungar, fiindcă deși a îngrădit suveranitatea, ea a dat mână liberă păturii conducătoare de a-și legifera toate chestiunile de politică internă, în deosebi pe aceea a naționalităților.

C. J.

Dr. Eduard Beneš, *Šest let exilu a druh, světové války* (Șase ani de exil și al doilea războiu mondial), Praga, 146, p. 478.

Volumul de față cuprinde, mai întâiu, două mesagii adresate de președintele Beneš celor rămași în patrie. Urmează două discursuri ținute în Statele-Unite, la Chicago, în 1939, și un mesaj către Praga, din

August, același an. Vin la rând apoi 34 de conferințe și alocuțiuni, ținute la postul de radio Londra din Sept. 1939 și până în primăvara anului 1945.

Capitolul al III-lea îl formează cinci declarații făcute în Consiliul de Stat cehoslovac din Londra. În fine, cartea se încheie cu 19 documente din ultimii șase ani. E vorba de diferite scrisori, note oficiale, mesagii, declarații, telegrame și convenții, care au avut loc între președintele Beneș și personalitățile politice conducătoare ale Statelor și guvernelor aliate.

Cartea e un important document al luptei pentru eliberarea poporului cehoslovac.

Tr. I.-N.

Dr. Eduard Beneș, *Demokracie dnes a zítva*, (Democrația de azi și de mâine), Praga, 1946, p. 349.

Președintele Republicii Cehoslovace publică aici, după cum o mărturisește în prefață, traducerea liberă în limba cehă a Conferințelor ținute de d-sa la Universitatea din Chicago, din Februarie până în Iunie 1939, la care a adăugat și unele declarații făcute la câteva Universități din America.

Pentru a stabili sfera conceptului de democrație „de azi și de mâine“, autorul întreprinde o incursiune în istoria ideilor politice și sociale, începând din evul mediu și până la formarea Societății Națiunilor. Acestea i se consacră un capitol special, în care președintele Beneș arată cauzele prăbușirii acestei instituții de pace. Mai departe, autorul analizează ideologia celor două mișcări, care au dinamitat democrația din ultimii 25 de ani, fascismul și național-socialismul german.

Cea mai interesantă parte a acestei lucrări o constituie, fără îndoială, cele două capitole din urmă, în care actualul președinte se ocupă de reorganizarea democratică a Europei de astăzi. Tot aci, d-sa cercetează procesul prefacerilor sociale și sistemul democratic de după războiu. Nu scapă niciodată din vedere prezența ideologiei comuniste alături de structura democrației anglo-americane.

O astfel de carte, desigur una din cele mai importante contribuții la studiul democrației europene, trebuie citită din scoară în scoară. După câte știm, va apărea și o tălmăcire românească. Până acum a apărut în limbile: engleză, franceză, italiană, germană, chineză și spaniolă (Mexic).

Tr. I.-N.

Anuarul Uniunii misionare a clerului unit din România pe 1939, 1940, 1941, 1942—1943.

Deși nu este un anuar de studii pur istorice, pomenim în acest loc această publicație redactată de canonicul Ioan Georgescu, pentru studiile

și articolele istorice pe care le conține, și în special din domeniul istoriei universale. În volumul pe 1940, canonicul Georgescu traduce un studiu al cardinalului Eugène Tisserant (cunoscut orientalist, specialist în critica textului biblic, pp. 39—71) despre apostolatul Sf. Ciril și Metodie. Face apoi necrologul lui Georges Goyau (pp. 73—77), fost membru al Academiei Franceze, autor al mai multor opere despre trecutul bisericesc al Franței (*Histoire religieuse*, în colecția *Histoire de la nation française*. *Le cardinal Lavigerie*), despre Germania (*L'Allemagne religieuse*, *Bismarck et l'Eglise*) și despre misiuni (*L'Eglise en marche*, 4 vol.).

În volumul pe 1941, canonicul I. Georgescu traduce un studiu al cardinalului Tisserant despre catolicii răsăriteni în Indii (pp. 135—156), cu multe date noi despre creștinismul din Malabar.

Volumul pe 1942—1943 are câteva date despre cardinalul Lavigerie (pp. 36—56), Iustin de Iacobis, cardinalul W. Masala și creștinismul în Etiopia (pp. 77—93).

I. E. N.

Banatul de altă dată. Studii istorice. Vol. I. Timișoara, 1941, în 8°, 736 p.

Institutul Social Banat-Crișana a început să publice și o serie de studii istorice, ca Buletin al secției de istorie. O redactează d-l Victor Motogna, profesor la Universitatea din Cluj, cunoscut prin numeroasele sale studii despre trecutul Ardealului. Cercetările istorice regionale sunt întotdeauna binevenite pentru cunoașterea vremilor trecute.

Volumul de care ne ocupăm începe cu o prefață a d-lui C. Groșorean, directorul Institutului. Urmează opt studii despre Banat: V. Motogna, *Contribuții la Istoria Românilor bănățeni în Evul Mediu*; V. Motogna, *Banatul românesc în epoca migrațiunii popoarelor*; Ion Negru, *Contribuții la Istoria Banatului*; Tr. Popa, *Românii în Banatul medieval*; Al. Borza, *Corelația dintr-o floră României și poporul român*; Val. Șotropa, *Viața Românilor în Evul Mediu*; V. Motogna, *Banatul românesc în cele dintâi veacuri ale stăpânirii ungurești*; Șt. Manciulea, *Elemente etnice străine așezate în Banat*.

Sub titlul „Insemnări și recenzii” găsim câteva dări de seamă despre cărțile mai recente. Urmează alte nouă studii istorice, de cuprins variat.

I. E. N.

Coriolan Petranu, *Aprecieri străine asupra artei românești din Transilvania și asupra operei „L'Art roumain de Transylvanie”*, Arad, tip. Concordia, 1943, în 8°, 50 p.

Regretatul Coriolan Petranu a fost un adevărat luptător pentru stabilirea adevărului despre istoria artei în Transilvania. Prin conferințe,

articole, studii, comunicări la Congrese internaționale, el a combătut cu stăruință exagerările revisionismului, care au făcut și din artă un mijloc de propagandă.

În lucrarea de față, eruditul profesor rectifică părerile eronate, stabilind în toată lumina adevărul cu privire la arta de caracter românesc a Transilvaniei.

I. E. N.

Șt. Manciulea, *Contribuțiuni noi la viața și activitatea lui T. Cipariu*, Blaj, tip. Seminarului, 1944, în 8°, 79 p.

În colecțiile Bibliotecii centrale arhidiocesane de la Blaj se găsesc multe acte și manuscrise ale lui Timotei Cipariu, părintele filologiei române, marele erudit al secolului trecut. D-l Șt. Manciulea, profesor la Universitatea din Cluj, publică câteva scrisori și cuvântări inedite. Reținem: o scrisoare către Iacob Mureșan (pp. 5—9) despre ortografie; cuvântarea rostită la 30 Ianuarie 1850, cu prilejul serbării patronului Liceului din Blaj (deschis în 1754; pp. 11—14); o cuvântare la încheierea anului școlar (pp. 15—16); o altă scrisoare către Iacob Mureșan (pp. 16—21). Apoi invitația lui M. Kogălniceanu la inaugurarea Universității din Iași (p. 21); o scrisoare a lui Hașdeu, care îi cere cărți vechi (pp. 67—68). Reținem și câteva pagini despre originea limbii române (pp. 33—47) și despre naționalitatea română (pp. 47—50). Cipariu începuse să scrie și o epopee a neamului românesc (semnalată de d. Manciulea, pp. 51—57).

I. E. N.

NOTIȚE

D. C. Moisil schițează, în *Cronica numismatică și arheologică* pe Iulie-Decembrie 1945, activitatea științifică a lui Raymund Netzhhammer, fost Arhiepiscop catolic de București, decedat în anul trecut într-o localitate din Elveția, unde se retrăsese. În anul păstoririi sale de la noi, învățatul prelat a cercetat de aproape urmele atât de bogate ale trecutului nostru din orașele pontice.

N. B.

Semnalăm, în acelaș număr al publicației, articolul d-lui I. Țabrea cu privire la „delfinașii de aramă din Olbia“, pe cari d-sa îi socotește ca simple obiecte-monetă ale însemnatului oraș din marginea teritoriului geto-dac, împotriva părerii celor ce le atribuiau o valoare convențională, în legătură cu comerțul de pește.

N. B.

Studiul d-lui M. Romanescu, intitulat *Cantemir, Montesquieu și Marsigli* (Extras din volumul omagial C. Giurescu) lămurește cu multă erudiție originea titlului identic al operelor celor trei scriitori, prin raporturile în care Marsigli s'a aflat cu Montesquieu și D. Cantemir. În ce privește ideea evoluției bio-sociologice a Statelor, exprimată de fiecare dintr'inșii, se arată că ea și-a aflat întâia oară expresia în opera lui Spandonis Cantacuzino, apărută la Florența în 1550.

N. B.

Pr. Mihail Bulacu, *Educația creștină pentru copii și tineri după Sf. Ioan Hrisostom*, extras din Omagiul închinat I. P. S. Patriarh Nicolai Distinsul teolog arată în acest extras de bogată informație locul însemnat pe care îl are Sf. Ioan Chrysostom în istoria pedagogiei. Principiile sale fundamentale creștine, scoase din Evanghelie, au inspirat opera tuturor marilor pedagogi ai lumii. D. Bulacu pune mai cu seamă în lumină legătura strânsă a concepției marelui Pestalozzi cu principiile S-tului Ioan Chrysostom, amândoi făcând din credință, și nu din idei,

baza moralei creștine. D-sa arată apoi spiritul noul ce străbate acum învățământul religios și la noi, proclamând aceleași înalte principii ale virtuților Evangheliei.

N. B.

A apărut, în a doua ediție, *Viața lui Isus* de P. S. Episcop de Lugoj, Dr. Ioan Bălan. În mijlocul sălbăteciei lățite azi între oameni, opera de înaltă învățătură, scrisă pe înțelesul tuturor, a P. S. Episcop e foarte bine venită.

N. B.

Pasteur, comemorare la 50 de ani dela moartea lui. An. Acad. Rom., Mem. secț. științifice, București, 1946.

În Decembrie trecut, Academia Română a sărbătorit amintirea ilustrului învățat francez, prin cuvântările d-lor Gh. Spacu, M. Ciucă și C. Ionescu-Mihăești, cari au înfățișat, cu competența lor cunoscută, personalitatea multiplă a savantului.

N. B.

D-l Iosif E. Naghiu se ocupă, într-o notă intitulată *Boetiu din Dacia* (*Hrisovul*, V, 1945, pp. 160—161), de un cleric din secolul al XIII-lea, amintit de diferite manuscrise dela Biblioteca Națională din Paris ca aflându-se între ereticii condamnați de sinodul întrunit în 1267 în capitala Franței. D-sa dă, după catalogul scriitorilor dominicani, întocmit la începutul veacului următor de Bernard Gai, și lista celor treisprezece lucrări atribuite unui *Boetius natione Dacus*, probabil același cu ereticul condamnat de sinodul din 1267. Ca încheiere, d-l Naghiu se întreabă: „Natione Dacus“ oare înseamnă cu certitudine român? „Natione Dacus înseamnă cu certitudine... danez!

M. B.

T. A. Taracouzio, *War and Peace in Soviet diplomacy*. New-York, Mac Millan, 1940. Bogat studiu; extrase și comentarii de documente.

Conferințele care au dus la Înțelegerea balcanică au găsit o nouă interpretare, putând fi valabilă și astăzi, și anume menținerea independenței Statelor balcanice printr-o federalizare, așa cum a fost făcută de Th. I. Ghesoff, diplomat bulgar, în *Balkan Union*, New-York, Columbia Univ. Pr., 1940, 345 p.

Contele C. Sforza, în cartea *Fifty years of war and diplomacy in the Balkans* (New-York, Columbia Univ. Pr., 1940, 195 p.) urmărește din amintiri bogate și note personale cariera, faptele și întregul șir de în-

prejurări de care s'a legat mișcarea de unire a Jugoslavilor și rolul pe care l-a avut Nicolae Pașici. Interesant capitol de istorie națională iugoslavă.

*

Grecia, cu admirabilele-i peisagii, apare frumos prezentată în fotografia de admirabilă execuție în *This is Greece*, New-York, Hastings House, 1941, 127 p.

*

Bun spirit de prevedere a avut Maurice Hindus când, în cartea sa *Hitler cannot conquer Russia* (New-York, Doubleday, 1941, 299 p.) susține că factorii morali și fizici nu vor permite dictatorului german cucerirea Rusiei sovietice. Chiar în cazul cuceririi unor teritorii mai mari, nu credea că ar putea fi administrate fără a da naștere la mari neînțelegeri și rezistență.

*

The Cambridge History of Poland, 1697—1935, editată de W. F. Redaway și alții (New-York, Macmillan, Cambridge U. Pr., 1941, 630 p.) rămâne și astăzi o sursă unică de informare și documentată expunere a istoriei polone, datorită colaborărilor anglo-polone. Pornită din inițiativa cunoscutului istoric Harold Temperley, care n'a mai apucat să o vadă tipărită, a găsit susținători și o serie favorabilă de împrejurări, înainte ca războiul să izbucnească. Multe părți ne privesc în decese. Bogate bibliografiile completează admirabil în anexă cele 25 de capitole.

*

J. F. Horrabin, *An atlas history of the second Great War in maps and diagrams with comment*, Londra, Th. Nelson, 1942, în 8°, 104 p. + 43 schițe și diagrame. Util atlas de hărți cuprinzând desfășurarea operațiunilor militare de pe toate fronturile, însoțite de scurte comentarii. Prezentul atlas, al cincilea în seria publicată de același autor, privește mai ales frontul de Răsărit.

*

H. Wölfflin, *Kunstgeschichtliche Grundbegriffe. Das Problem der Stilentwicklung in der neueren Kunst*. 8 Aufl., München, Bruckmann, 1943, XV—263 p., 122 il. în 4°. Noua ediție, revăzută, a cunoscutei opere de estetică a criticului de artă german. Ideile precise ale evoluției strânse dar și ale creației liberate de încătușarea normativă a școlilor sau a directivelor, apar din nou, cu același interpretare neîntrecută.

*

E. Rogge, *Einschiffige romanische Kirchen in Friesland und ihre Gestaltung. Ein Beitrag zur Kenntniss des romanischen Stils*. Oldenburg, Stalling, 1943, 113 p., 149 ill.

Urmele vechi ale stilului roman, păstrate în frumoase exemplare de arhitectură eclesastică, dau măsura complexă a influenței creștine, în primele lui timpuri de închegare.

*

M. F. A. Montagu, *Man's most dangerous myth: the fallacy of race*, with a foreword by Aldous Huxley, Londra, Milford, 1945, 304 p. O examinare sinceră și pătrunzătoare a tuturor concepțiilor asupra ideii de rasă, privită din punct de vedere științific. Arată, strict documentar, și exagerările la care a dus preocuparea cunoscută a ideologiilor politice de dreapta, ceea ce numește, plastic, „boala socială a rasismului”.

Cartea e, de fapt, o nouă ediție, cu unele adausuri secundare.

A. Stokes, *Venice, An aspect of Art*, Londra, Faber & Faber, 1945, ne dă altă imagine a vechii capitale din lagune, într-o prezentare de înaltă valoare tehnică, scrisă de un critic fin, cu acel simț pentru frumos, care l-a pus în rândul esteticienilor de valoare.

Cartea se recomandă singură iubitorilor de frumos.

Bune impresii de călătorie, cu multe detalii asupra vieții de toate zilele și descrieri frumoase ale monumentelor de artă ne dă S. F. A. Coles, în *Spain everlasting*, Londra, Hollis & Carter, 1945, 248 p.

Trecutul și prezentul unite în acuitate imagini de pitoresc real.

Valoarea educativă și estetică a artei este subliniată cum se cuvine de F. R. O'Neill în *The social value of Art*, Londra, Kegan Paul, 1945.

Interesanta și splendid ilustrată *Numismata graeca: Greek coin types for immediate identification*, scrisă de L. Anson (Londra, 1945, Kegan P.) se recomandă nu numai specialiștilor, ci tuturor iubitorilor de frumos. Din bogăția exemplarelor fotografiate cu o tehnică impecabilă, reținem figurile de centauri și nimfe, de o executare cu care ne-a obișnuit nemuritoarea artă greacă.

Eb. Wolffgramm, *Die osmanische Reichskriege im Spiegel der bulgarischen Haidukendichtung*, în revista *Leipziger Vierteljahrsschrift für Südosteuropa*, vol. 6 (1942). Analizează istoric epoca marilor reforme turcești, și mai ales turburările din spațiul macedo-bulgar în ecourile pe care le-au lăsat în poezia populară haiducească bulgară. Insistă (pp. 36—37) asupra rolului jucat de tranșumanța Macedo-Românilor. Arată cum „splendida desvoltare a culturii și civilizației orașelor lor a căzut pradă hoardelor banditești”. Crede că Macedo-Românii, plecați din orașele lor, au format nucleul primelor așezări orașenești bulgare; ceilalți s'ar fi întors înapoi la păstoritul primitiv și patriarhal, aducând cu ei și umbra de civilizație rămasă.

W. Kranz, *Die Kultur der Griechen*, Leipzig, Dietrich, 1943, XII-679 p., 45 planșe, 1 hartă, în 8°. Considerațiuni filosofice asupra culturii grecești, însoțite de citate și comentarii din clasici.

A. W. Gomme, *Greece*, Londra, Milford (*The world to-day series*), 1945, 131 p. Bun cunoscător al Greciei, prezintă un tablou al dezvoltării generale a țării, din trecut până la izbucnirea celui de al doilea război mondial. Frumoasele ilustrațiuni fac cartea atrăgătoare.

M. L. Clarke, *Greek studies in England, 1700—1830*, Londra, Cambridge Univ. pr., 1945, 255 p. Tratează istoric și bibliografic problema studiilor grecești, sau în legătură cu Grecia în tot acest timp, făcute fie în urma misiunilor oficiale, fie de asociațiuni particulare.

Arheologi, oameni de litere, colecționari sau simpli călători au cercetat cu maximum de interes, și totdeauna cu destulă pricepere, Grecia. Carte interesantă pentru toți cei ce se ocupă cu astfel de studii.

R. Schlesinger, *Federalism in Central and Eastern Europe*, Londra, Kegan (*The international library of sociology and social reconstruction*) 1945, 538 p. Urmărește istoric dezvoltarea și aplicarea principiului guvernării prin federalism, mai ales în Germania, în secolele trecute și în Austria dualismului. Problemele Statului multi-național, problema naționalităților, soluții propuse și eșecurile lor, sunt prezentate cu bun spirit de pătrundere a realităților istorice. Multe adevăruri asupra aspectelor problemei în Transilvania. Sunt, totuși, multe observații de făcut.

Dr. Fr. Skerl, *The struggle of the Slovenes in the littoral for the people's authority*, Lyubjana, 1945, 33 p. Rapoarte și considerații din lupta dusă pentru eliberarea unor părți din Jugoslavia, care dovedesc hotărîrea nestrămutată pentru clădirea unei alte lumi.

Angelo Vivante, *Irrendentismo adriatico*, Contributo alla discussione sui rapporti austro-italiani, Firenze, 1945, ed. „Giulia“, 246 p. Menită să reafirme drepturile italiene asupra Veneției „Giulia“ și a părților învecinate, desvăluie un șir de fapte și tendințe foarte lămurite ale fostei Monarhii, sprijinită pe texte și documente istorice.

VI. Ghidionescu, *L'enseignement roumain en Transylvanie*, Sibiu. (Bibliotheca rerum Transylvaniae. XIX). Centrul de Studii și cercetări privitoare la Transilvania, 1945, 74 p. Privire istorică asupra dezvoltării școalelor române din principalele centre, — Brașov, Sibiu, Blaj, — învățământul confesional, școalele primare, învățământul normal, secundar și cel practic, care prin spiritul de sacrificiu și linia de continuitate în susținerea românismului cu care a fost propovăduit ani de-a rândul, se adăoga la lista drepturilor neștirbite asupra provinciei.

C. J.

N E C R O L O G

† PROFESOR RADU SBIERA

(5 Decembrie 1876—6 Aprilie 1946)

O moarte năprasnică a rupt firul vieții celui care, oțelit prin voință și disciplină, se părea că va rezista încă lungă vreme oricărei lovituri și boli, și va putea să savureze, în pace și liniște, roadele bine-meritate ale unei vieți active și ale unei munci serioase: Radu Sbiera, omul întreg, intelectualul subtil și jovial, luptătorul neînfricat al românismului din Bucovina, profesorul ideal de limba și literatura latină, a dispărut din mijlocul nostru, în această capricioasă invălmășală a vremurilor și oamenilor, modest și fără sgomot, așa cum a fost în tot cursul vieții sale.

Fiu al academicianului I. G. Sbiera, primul profesor de limba și literatura română de pe lângă Universitatea austriacă din Cernăuți, Radu Sbiera a primit în casa patriarhală a părinților săi, încă din anii copilăriei sale, o notă de viață activă și austeră, de profundă evlavie creștinească, de conștiinciositate și de moralitate pilduitoare.

Distins elev și student, Radu Sbiera s'a impus, încă de pe băncile universității, atenției profesorilor străini de neamul nostru, prin înclinațiunea sa deosebită la studiul de filologie clasică, prin agerimea și precizia gândirii sale filologice. Profesorii de specialitate (I. Hilberg și Wrobel) dela facultatea filosofică din Cernăuți, nu au putut decât să-l feliciteze cu ocazia trecerii examenului de capacitate, în baza lucrării sale excelente „Die prosodischen Functionen inlautender muta cum liquida bei Vergil”, publicată în 1898, la Cernăuți, și să-i confere, apoi, în 1903, în baza unui splendid examen, și diploma de doctor în filosofie, cu mențiunea cea mai de seamă.

Profesor suplinitor la liceul I de Stat din Cernăuți din 1898, Radu Sbiera ajunge profesor titular, în 1900, la liceul III de Stat, și pe urmă și director al acestui liceu pe care-l conduce, cu multă pricepere și dibăcie, în vremurile grele din războiul dintre anii 1914—1918, și animat numai de gândul de a veni în ajutorul și a lua apărarea elevilor români merituoși.

În toamna anului 1918, îl vedem angajat, în preajma memorabilelor zile a Sf. Paraschive, cu toate fibrele firei sale de naționalist intransigent, în lupta pentru pregătirea Unirii Bucovinei noastre. Ca secretar general al Consiliului național al Bucovinei, Radu Sbiera este unul dintre delegații Bucovinei care prezintă M. S. Regelui Ferdinand I hotărârile Congresului Bucovinei din 28 Noembrie 1918. După actul Unirii, Radu Sbiera ajunge șeful întregului învățământ din țărișoara lui atât de dragă. El îndrumază românizarea școlii din Bucovina.

Din 15 Octombrie 1919, Radu Sbiera intră, după trecerea examenului de docent, ca profesor titular, în corpul profesoral al facultății filosofice de pe lângă Universitatea din Cernăuți, al cărei decan ajunge puțini ani în urmă. Un neîntrecut orator și un fin dialectician, Radu Sbiera a fost un admirabil mânător al condeiului. El a publicat diverse lucrări și din domeniul limbii și literaturii române. În 1903, Radu Sbiera, publică la Cernăuți „Amintiri despre Eminescu”, retipărire separată din „Almanahul literar” pe 1903. În același an apare la Cernăuți studiul său critic „Autorii români bucovineni. Repertoriu de Leonidas Bodnărescu. Raport prezentat Comitetului Societății pentru Cultura română în Bucovina”, retipărire din „Deșteptarea”, an. XI, 1903.

În anul 1904, Radu Sbiera publică „Fiziologia vocalelor ă și î” în „Convorbiri literare”, XXXVIII, nr. 4 și 5 (același studiu și în limba germană în „Zeitschrift für romanische Philologie”, vol. XXVIII, Halle).

În 1906, apare, la Iași, volumul lui Radu Sbiera, intitulat „Poezii”.

Nepublicată a rămas tragedia „Elena”, cu subiect antic clasic, care a fost reprezentată pe scena teatrului național din Cernăuți.

Dintre lucrările lui Radu Sbiera din domeniul limbii și literaturii latine, „Gramatica latină pentru licee, gimnazii și toate școlile secundare și asimilate”, Cernăuți, 1913, va rămânea pentru lungă vreme model neîntrecut de lucrare conștiincioasă și temeinică.

Cursul de inaugurare a Seminarului latin, cu ocazia împlinirii, la 8 Decembrie 1928, a două milenii dela nașterea lui „Quintus Horatius Flaccus, Persoana lui în oglinda propriilor sale scrieri”, apărut în revista „Codrul Cosminului” din Cernăuți, vol. X, pp. 55—97, ni-l prezintă pe Radu Sbiera ca profund cunoscător al operei lui Horatius și ca subtil interpret al unor texte dificile ale marelui poet latin.

Dar câte studii vor fi rămas, între hârtiile lăsate de Radu Sbiera la Cernăuți, când în Iunie 1940 și apoi în Martie 1944, a trebuit să părăsească, împreună cu mult adorata lui soție Aglăița, căminul său confortabil și bogata sa bibliotecă din Cernăuți și să apuce calea prăbiei!

Fire corectă, onestă și independentă, puțin autoritară și susceptibilă, Radu Sbiera, cu excepția anilor 1926 și 1927, când fusese senator în parlamentul Țării și primar al locului său natal și a ținut și publicat un „Discurs rostit în Senat în ședințele din 26 și 27 Noembrie 1926, cu ocazia discuției asupra Răspunsului la Mesagiul regal” și apoi „Răs-

puns-discurs rostit în ședința din 17 Decembrie 1926", a rămas neclintit la datorie la postul său de profesor. De masa sa de studiu, Radu Sbiera nu se despărția decât în lunile de vară, când se complăcea să se ia la întrecere, într-o camaraderie exemplară, cu cei mai tineri, în excursii și exhibiții turistice, pe cele mai greu accesibile culmi ale munților noștri românești. Ca un veritabil sportiv și turist știa să se afirme cu autoritate, după cum dovedește „Mărturisirea unui turist. Scrisoare deschisă adresată d-lui Mihai Haret", publicată de Radu Sbiera în 1938, la București, extras din al cincilea „Calendar de turism".

În postul său de profesor, Radu Sbiera a excelat prin cunoștințele sale profunde, prin conștiinciositatea cu care-și îndeplinea obligațiile de profesor, prin severitatea și spiritul de dreptate, cu care știa să facă selecția necesară, prin obiectivitatea și bunătatea inimei sale față de lunga serie de studenți zeloși și devotați studiului. Din școala lui Radu Sbiera, care este cel mai bun cunoscător al limbii latine nu numai la noi în țară, dar și în întregul sud-est al Europei, au ieșit cei mai distinși reprezentanți ai filologiei clasice de astăzi dela noi.

Timbrul cuvântului său clar și răsunător, însuflețirea sa pentru problemele de filologie clasică și stăpânirea deplină a mijloacelor sale de exprimare caldă și concisă, vor rămânea lungă vreme întipărite în inimile studenților, colegilor și prietenilor săi.

Soarta nemiloasă a smuls din rândurile noastre pe unul dintre cei mai buni și devotați fii ai neamului nostru românesc. Profesorul Radu Sbiera s'a stins la Caracal, departe de meleagurile copilăriei și ale activității sale mature, departe de căminul și grădinița sa bine îngrijite, s'a stins cu nostalgia peisagiului admirabil înspre valea Prutului, din casa sa părintească din strada Sbiera nr. 4 și din căsuța sa de vilegiatură predilectă de pe Țețina.

Universitatea din București cu Facultatea de filosofie și litere a avut ocazia să aprecieze activitatea științifică, didactică și pedagogică rodnică a lui Radu Sbiera, în anii 1940 și 1941, în care Radu Sbiera s'a împus, printre colegii săi din București, printr'o atitudine de mult bun simț, printr'o gândire de logică stringentă, prin cuvântul său ponderat și răspicat, prin spiritul său și dragostea sa de adevăr și dreptate. Universitatea din București și Facultatea de filosofie și litere deplâng dispariția profesorului lor onorat Radu Sbiera și regretă pierderea pe care o încearcă știința noastră românească, iar colegii și prietenii, mult atinși în coardele sufletului lor, aduc memoriei lui Radu Sbiera un omagiu de dragoste sinceră, de adâncă și pioasă recunoștință.

Aprilie 1946.

Profesor T. Sauciuc-Săveanu

R E V I S T A I S T O R I C Ă

— DĂRI DE SEAMĂ, DOCUMENTE ȘI NOTIȚE —

FONDATOR: N. IORGA

DIRECTOR: N. BĂNESCU

Vol. XXXII, n-le 1—12

Ianuar—Decembrie 1946

Redacția: Manuscrisurile, cărțile de recensat și orice privește redacția se trimit în Șoseaua Bonaparte 6, București, III.

Administrația: Abonamentele și orice comandă, se trimit la „Institutul de studii Sud-Est European”, Șos. Bonaparte, 6, București.

Abonamentul anual: 10.000 lei. Pentru instituții și autorități: abonamentul 20.000 lei.

CUPRINSUL

Pag.

Articole:

- N. Bănescu: Pomenirea lui Mircea cel Bătrân 1— 7
M. Berza: Nicolae Iorga, moralist 8— 36
V. Laurent: Argeșul din Valahia și Argeșul din Armenia. Cluj . . 37— 54
V. Papahagi: Catalani și Vlahi în Europa Sud-Orientală a veacului al XVI-lea 55— 91
E. Virtosu: Nou despre Riga Veleștinul 92—114
E. Lăzărescu: În legătură cu relațiile lui Nicolae Alexandru-Voevod cu Ungurii 115—139

Documente:

- E. E. Săvoiu: Câteva documente din Gorj. 140—144

Dări de seamă:

- V. Laurent: *Contributions à l'histoire des relations de l'Église byzantine avec l'Église roumaine, au début du XV-e siècle* (N. Bănescu). 145—146
G. Vernadsky: *Sur l'origine des Aïains* (N. Bănescu) 146—147
Protosinghelul V. Vasilache: *Mitropolitul Veniamin Costachi* (N. Bănescu) 147—148
V. Laurent: *Le titre d'empereur orthodoxe et le sens de son emploi en numismatique byzantine* (N. Bănescu) 148—149
Biserica ortodoxă română, LXIV, 1—3 (1946) (N. Bănescu) . . . 149—153
Ladislav Makkai: *L'historiographie roumaine dans les dernières dizaines d'années* (M. Berza) 153—160

	Pag.
Fl. D. Stănculescu: <i>A fost un spătar Coman?</i> (M. Berza) . . .	161—164
Iaroslav Stránsky: <i>Hovory k domovu</i> (<i>Cuvinte către cei din Pa- trie</i>) (Tr. Ionescu-Nișcov).	164—165
Dr. Vavro Srobar: <i>Z mojho života</i> (<i>Din viața mea</i>) (Tr. Ionescu- Nișcov)	165
Otokar Odložilik: <i>Nástin ceskoslovenských dejin</i> (<i>Schiță de isto- rie cehoslovacă</i>) (Tr. Ionescu-Nișcov)	166
Albert Prazak: <i>Staroceská básen o Alexandru Velikém</i> (<i>O veche poemă cehă despre Alexandru-cel-Mare</i>) (Tr. Ionescu- Nișcov).	166—169
Ladislav Makkai: <i>Histoire de Transylvanie</i> (A. Cazacu) . . .	169—172
N. Grigoraș: <i>Logofătul Mihul</i> (M. Berza).	172—179
<i>Cronică</i> de N. Bănescu, C. Jiga, Tr. Ionescu-Nișcov și I. E. Naghiu	180—187
<i>Notițe</i> de N. Bănescu, M. Berza și C. Jiga.	188—192
<i>Necrolog</i> : † Profesor Radu Sbiera (T. Sauciuc-Săveanu) . . .	193—195